

Liahona

'I He'ete Hoko ko ha
Mēmipa 'o e Siasí ko 'Ete
Hoko ia Ko ha Paioniá,
pp. 24, 30, 56, 64

Ngaahi Tefito'i Mo'oni 'e 6 'e Tokoni
ke Tau Hoko ko ha Kau Faiako ke
Fakahaofi e Ngaahi Laumalié, p. 8

'Apitanga 'o Saioné: Ko e Lēsoni
'o e Mamata, Ako, mo e Muimui
ki he Kau Takí, p. 14

Lēsoni Ne U Ako mei he Ngaahi
Faingata'a 'o e Tauhi Fānaú, p. 34

Ko e fakatahataha mai 'a e kau tangata mo e kau fefine 'i he ve'e fuka ko e "Kau Paionia 'o e 1847," 'a ia na'a nau a'u ki he Tele'a Sōleiki 'i he 1847 'i he nāu fakamanatu 'a e 'aho 24 'o Siulai 'i he 1905.

Taa 'i he angalelei 'a e Laipeli Hisitōlia 'o e Siasi

NGAAHI PŌPOAKÍ

4 Pōpoaki 'a e Kau Palesitenisí 'Uluaki: Ko e Pale 'o e Kātekina Leleí
Fai 'e Palesiteni Henry B. Eyring

7 Pōpoaki 'a e Faiako 'A'ahí: Koe'uhí Ke Nau Taha Pē

NGAAHI TALANOA LALAHÍ

12 Ko e Mana Mo'oni
Fai 'e Don L. Searle
Ko ha mana 'a e fakaakeake 'a Paolá, ka ko e mana lahi angé 'a e founa ne liliu ai 'e he Fakamo'uí 'a e loto 'o e kau mēmi'pa hono fāmili.

14 'I he Tafa'aki 'o e 'Eiki: Ngaahi Lēsoni mei he 'Apitanga 'o Saioné
Fai 'e 'Eletā David A. Bednar
Ko e ngaahi lēsoni mahu'inga mei he kulupu ko 'eni ne nau fononga 'i ha kilomita 'e 1,450 ke tokoni ki he Kāingalotú.

24 Ako ke Fanongó: Ko e Fuofua Kolo Matakali Kehekehe 'i Saute 'Afiliká
Fai 'e Matt McBride mo James Goldberg
Lolotonga e taimi laulanú, na'e ako 'e he Kāingalotu ko 'ení ke nau fe'ofa'aki 'i he'enau kamata ke fakafanongo, mahino, mo fakakau e ni'ihí kehé.

28 Fakamo'ui 'a e Fonua 'Ofeiná: Ko e Tui 'a Sūlia Mavipelá
Fai 'e Matthew K. Heiss
Neongo e fakamamahi ne hoko 'i he'ene mo'uí, na'e faifai pē pea ma'u 'e Sūlia Mavipela ha nonga.

30 Tesitiale 'Ianesi: Ko ha Paionia 'i he Kakai Fefiné
Fai 'e Clinton D. Christensen
Na'e ma'u 'e Tesitiale 'Ianesi 'a 'ene mata'ikoloa mahu'inga tahá 'i he'ene muimui ki he misi mo e ngaahi ongo na'á ne ma'ú.

34 Ko Hono 'Ohake Homa Fohá 'i ha Hoa Ngāue mo e 'Otuá
Fai 'e Kami Crookston
'Oku hangē hono tauhi hoku foha 'oku ma'u 'e he ADHD ha faingata'a he 'ikai ha 'utu 'e hakeá. Ko e hā te u ako mei ai?

NGAAHI TAFa'AKÍ

8 Ko e Faiako 'i he Founa 'a e Fakamo'uí: Ko Ha Faiako 'Oku Tokoni ke Fakahaofi e Ngaahi Laumālié
Fai 'e Brian Hansbrow

38 Ngaahi Fakatātā 'o e Tui: Molilo Visenite Lieti Lipeilo

40 Le'o 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní

80 Kae 'Oua Ke Tau Toe Fe'iloaki: 'A Kinautolu 'i he Saliote Faka'osi
Fai 'e J. Reuben Clark Jr.

'I HE TAKAFÍ
Tā 'o ha fāmili paionia 'i Polivia 'e Leslie Nilsson.

48

- 44 Ko e Me'a Pē Na'á ne Fakahaofi Aú**
Fai 'e Shuho Takayama 'i hono talanoa kia Ana-Lisa Clark Mullen *Na'á ku mafasia mo tuenoa. Te u toe lava nai 'o ma'u ha ngaahi kaungāme'a mo'oni?*
- 48 Ko Hono Fakatātaa'i e Konga Mahu'inga Tahá**
Fai 'e Annie McCormick Bonner *Na'á ku fu'u fiefia ke u ma'u 'a e lakanga taki 'i he tulamá—ka na'e mole atu ia 'i he taimi ne u lau ai e fakahinohinó.*

Vakai angé pe te ke lava 'o 'ilo'i e Liahona 'oku fufuu'i he makasini ko 'ení. Tokoni: Kumi 'i he 'ulu'akaú.

56

- 50 Mālohi 'i he Uiké Kakato**
Ko e hā e 'uhinga 'o e sākalamēnití kiate koé?
- 54 Ngaahi Tali mei he Kau Taki 'o e Siasí: Founa ke Ma'u ai ha Fakamo'oni**
Fai 'e 'Eletā Dallin H. Oaks
- 55 'Ai Hangatonu**
Founa ke fakamaau mā'oni'oni ai? Talanoa ki he'eku pīsopé kau ki he ponokālafí?
- 56 Ko Ho'o Fononga Paionía—ko e Mo'oni, 'Ikai Fakangalingali**
Fai 'e Aaron L. West *'Oku muimui 'a e kau paionia 'o e kuonga ní kia Sīsū Kalaisi.*
- 60 Ko Ha Fo'i Hiva ma'a Manoni**
Fai 'e Richard M. Romney *Na'e 'ikai lava 'a Manoni ke kau 'i he polokalamá he na'á ne puke, ka na'e 'ikai ke fakangalo'i ia 'e hono ngaahi kaungāme'á.*
- 63 Pousitā: Kaka ke Ma'olunga Ange**

76

- 64 Ko e Hala ki Saioné**
Fai 'e Jessica Larsen *Na'e pau ke 'ave tokotaha pē 'e Mele hono fāmili ki he Tele'a Sōleki. Te ne lava nai?*
- 68 'Aukai ma'a ha Palōfita**
Fai 'e Rebecca J. Carlson *Na'e fiekaia 'a Siliti, ka na'á ne fie 'aukai ma'a Palesiteni Kimipolo.*
- 70 Tuliki 'o e Fehu'i: Te u 'ilo fēfē 'oku ou matu'otu'a feunga ke 'aukai?**
- 71 Ko Hono Fakaulo Atu Ho'o Māmá**
Fai 'e 'Eletā Larry S. Kacher *Te ke lava 'o hoko ko ha sipinga 'o Kalaisi, 'o tatau ai pē pe ko e hā ho ta'u motu'á.*
- 72 Ko e Kato Pa'anga Maná**
Fai 'e Amanda Waters *'E 'i ai nai hano kehekehe 'o kapau 'e fakafoki 'a e kato pa'angá?*
- 74 Ko e Ngaahi Tali mei ha 'Aposetolo: Ko e hā 'a e fakataha alēlea fakafāmili?**
Fai 'e 'Eletā M. Russell Ballard
- 75 Kakai 'i he Hisitōlia 'o e Siasí: Ketilani mo e Lea 'o e Potó**
- 76 Ngaahi Talanoa 'o Sīsuú: Na'e Fafanga 'e Sīsū 'a e Kakai Tokolahi**
Fai 'e Kim Webb Reid
- 79 Peesi Valivali: 'Oku ou Sai'ia ke Lau e Folofolá**

**SIULAI 2017 VOLUME 41 FIKA 7
LIAHONA 14447 900**

Ko e makasini fakavaha'apule'anga 'eni' a e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Māoni'oni i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni

Ko e Kau Palesitenisi 'Uluaki: Thomas S. Monson, Henry B. Eyring, Dieter F. Uchtdorf

Ko e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā:

Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, M. Russell Ballard, Robert D. Hales, Jeffrey R. Holland, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen, Ronald A. Rasband, Gary E. Stevenson, Dale G. Renlund

Ētita: Joseph W. Sitati

Kau Tokoni Ētita: Randall K. Bennett, Carol F. McConkie
Kau Ētivaisā: Brian K. Ashton, Jean B. Bingham, LeGrand R. Curtis Jr., Christoffel Golden, Douglas D. Holmes, Erich W. Kopschke, Larry R. Lawrence, Carole M. Stephens

Talēkita Pulē: Richard I. Heaton

Talēkita 'o e Ngaahi Makasini 'a e Siasi: Allan R. Loyborg
Pule Pisinisi: Garff Cannon

Talēkita Pulē: Adam C. Olson

Tokoni Ētita Pulē: Ryan Carr

Tokoni Faipulusi: Cremilda Amaral

Timi ki hono Tohi mo hono Ētita: Maryssa Dennis, David Dickson, David A. Edwards, Matthew D. Flitton, Lori Fuller, Garrett H. Garff, LaRene Porter Gaunt, Jon Ryan Jensen, Charlotte Larcabal, Michael R. Morris, Eric B. Murdock, Sally Johnson Odekir, Joshua J. Perkey, Jan Pinborough, Richard M. Romney, Mindy Anne Selu, Marissa Widdison

Talēkita Pule Faka'āti: J. Scott Knudsen

Talēkita Faka'āti: Tadd R. Peterson

Kau Ngāue ki hono Fokotu'utu'u 'o e Makasini: Jeanette Andrews, Fay P. Andrus, C. Kimball Bott, Thomas Child, David Green, Colleen Hinckley, Eric P. Johnson, Susan Lofgren, Scott M. Mooy, Mark W. Robison, Rachel Smith, Brad Teare, K. Nicole Walkenhorst

Kou'otinea Intellectual Property: Collette Nebeker Aune
Pule he Fakatahatahā 'i o e Makasini: Jane Ann Peters

Timi ki he Fakatāta mo e Fakatahatahā 'i o e Makasini:

Glen Adair, Connie Bowthorpe Bridge, Julie Burdett, Thomas G. Cronin, Bryan W. Gyi, Ginny J. Nilson, Gayle Tate Rafferty, Derek Richardson

Fokotu'utu'u: Joshua Dennis, Ammon Harris

Talēkita ki he Pākī: Steven T. Lewis

Talēkita ki hono Tufaki: Troy K. Vellinga

Kau Ngāue ki he Liahonā 'i Tongā:

Ētita: Tūlima L. Finau

Tokoni Ētita: Patrick Taufa

Kaungā Ētita

Ko e totongi ki hono fakakāto'a 'o e ngaahi Liahona he ta'u oku TOP \$3.60. Ko e tu'a-sila 'eni ke fai mai ki ai 'a e totongi mo e ngaahi faka'ēke'ēke. Senitā Tufaki'anga Nāunau, Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Māoni'oni i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni, PO Box 109, Nuku'alofa, Tongatapu, Tonga. Telefoni (676) 29-176.

Ke mā'u 'a e ngaahi totongi ki ho'o makasini i he ngaahi fonua mavahe mei he 'lunaiteti Siteiti mo Kānata, ālu ki he store.lds.org pe fetu'utaki ki he senitā tufaki'anga nāunau 'a e Siasi pe taki fakauooti pe fakakolō.

'Omi 'a e ngaahi fakamatalā mo e ngaahi faka'ēke'ēke he 'initaneti i he liahona.lds.org; i he meili ki he Liahona, Rm. 2420, 50 E. North Temple St., Salt Lake City, UT 84150-0024, USA; pe t-meili ki he liahona@ldschurch.org.

Ko e Liahona (ko ha lea i he Tohi 'a Molomonā 'oku u'unga ia ko e "kāpasa" pe me'a "fakahinohino") oku pulusi 'a e Makasini Fakavaha'a Pule'angā i he lea faka-'Alapēniā, 'Amēniā, Pisilama, Kempoutia, Pulukālia, Sepuano, Siaina, Siaina (fakafaingofuāi), Koloēsia, Seki, Temi'a'ake, Hōlani, Pilitāniā, 'Esitōniā, Fisi, Finilani, Falaniseē, Siamanē, Kalisi, Hungali, 'Asilēni, 'Itonēsēsiā, 'Itali, Siapani, Kilipati, Kōlēā, Letiviā, Lifuēniā, Malakasi, Māsēilisi, Mongokōliā, Noauē, Pōlani, Potukali, Lumēniā, Lūsia, Ha'amoā, Silovēniā, Sipeini, Suisalani, Suēteni, Sualihi, Takālokā, Tahiti, Taileni, Tongā, 'Iukuleini, 'Eitu mo e faka-Vietnemi. (Oku kehekehe pē 'a e tu'o lahi hono pulusi, 'o fakatatau mo e lea fakafonua.)

© 2017 e he Intellectual Reserve, Inc. Mā'u 'a e ngaahi totonu fakalao kotoa pē. Paaki i he 'lunaiteti Siteiti 'o Amelika.

Fakamatala mā'u mafai pulusi: Tukuhehe 'o ha toki fakahā atu, e lava 'e he nihi fakafōitūti 'o hiki ha tatau 'o e Liahona ki he'enua fakā'angāi fakatāutaha 'oku 'ikai fakakomēsialē (kau ai ki he ngaahi uiui faka-Siasi). E lava ke tā'ofi e totonu ko 'eni i ha fa'ahinga taimi pē. He 'ikai lava ke hiki ha tatau 'o ha nāunau visual 'oku fakaha'āi atu hano fakatapu'apai i he tafaki 'oku hā ai e tokotaha 'oku 'a'ana 'a e fakatāta. 'Oku totonu ke fakatū'asila 'a e ngaahi fehūi fekau'aki mo e mā'u mafai pulusi ki he Intellectual Property Office, 50 E. North Temple St. Fl. 13, Salt Lake City, UT 84150, USA; 'meili: cor-intellectualproperty@ldschurch.org.

For Readers in the United States and Canada:

July 2017 Vol. 41 No. 7. LIAHONA (USPS 311) Tongan (ISSN 1522-9254) is published monthly by The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, 50 East North Temple, Salt Lake City, UT 84150. USA subscription price is \$10.00 per year; Canada, \$12.00 plus applicable taxes. Periodicals Postage Paid at Salt Lake City, Utah. Sixty days' notice required for change of address. Include address label from a recent issue; old and new address must be included. Send USA and Canadian subscriptions to Salt Lake Distribution Center at address below. Subscription help line: 1-800-537-5971. Credit card orders (Visa, MasterCard, American Express) may be taken by phone. (Canada Poste Information: Publication Agreement #40017431)

POSTMASTER: Send all UAA to CFS (see DMM 507.1.5.2).

NONPOSTAL AND MILITARY FACILITIES: Send address changes to Distribution Services, Church Magazines, P.O. Box 26368, Salt Lake City, UT 84126-0368, USA.

Ngaahi Fakakaukau ki he Efiāfi Fakafāmili 'i 'Apī

'Oku i he makasini ko 'eni ha ngaahi fakamatala mo e ngaahi 'ekitiviti' e lava ke fakā'angāi i he efiāfi fakafāmili 'i 'apī. Ko ha sipinga 'eni 'e ua.

“Ko e Kato Pa’anga Maná,” p. 72:

Mahalo te ke fie kamata 'aki 'a e efiāfi fakafāmili hano hiva'i e "Fili 'a e Mo'oni" (Ngaahi Himi, fika 146). Te ke lava mo ho'o fāmili 'o fakatāta'i ha ngaahi tūkunga 'o e fili ki he mo'oni. Hangē ko 'enī, ko e hā te ke fai kapau na'e 'ahi'ahi koe ke ke kākā 'i ha sivi pe 'ikai fakakau ha tokotaha ki ha 'ekitiviti? Liliu e ngaahi tūkunga ke tatau mo ho'o tūkunga fakafāmili.

“Ko e Hā 'a e Fakataha Alēlea

Fakafāmili?” p. 74: Mahalo te ke fie fokotu'u ha ngaahi lao mo ha taumu'a ko ha'o teuteu ia ki ho'omou ngaahi fakataha alēlea fakafāmili. Kole ki he tokotaha kotoa pē 'i he fāmili ke nau tākaki mai ki ai. 'E lava ke kau 'i he ngaahi la'o mo e taumu'a 'a hono tamate'i e ngaahi 'ilekitulōnikā, fefakafanongo'aki, talanoa ki he ngaahi me'a 'oku hanganaki mai, mo hono fokotu'u ha ngaahi taumu'a fakafāmili tu'uloā. Liliu ho'omou fakataha alēlea fakafāmili pea 'ai ke fakalata koe'uhī ke nofo 'amanaki atu e kakā ki he ngaahi fakataha alēlea fakafāmili.

TOE LAHI ANGE 'I HE 'INITANETI

Lau, vahevahe, pea fekumi i he 'initaneti i he liahona.lds.org.

'Ave ha fakamatala ki he liahona@ldschurch.org.

Fekumi ki ha ngaahi pōpoaki fakalaumālie i he [facebook.com/liahona](https://www.facebook.com/liahona) (oku mā'u i he lea Faka-Pilitāniā, Faka-Potukali, mo Faka-Sipeini).

NGAAHI KAVEINGA 'I HE MAKASINI KO 'ENI

'Oku fakafongā 'i e he ngaahi mata 'ifikā 'a e peesi 'uluaki 'o e fakamatalā.

'Aho Sāpaté, 38, 50

Akó, 40

Akonaki, 8

Anga fakakaume'ā, 44, 60, 71

'Apitanga 'o Saioné, 14

'Aukai, 68, 79

Faiko fakā'api, 43

Faingatā'ā, 4, 14, 41, 44

Faitotonú, 72

Fakamolemolé, 28

Fakamo'oni, 54

Fakatomalā, 12, 55

Fāmili, 12, 34, 74

Folofolā, 79

Hisitōlia fakafāmili, 41

Hisitōlia 'o e Siasi, 14, 24, 30, 64, 75

Hou'eiki Fafiné, 28, 30, 64

Kātaki, 4, 30, 34, 60, 80

Kau paioniā, 14, 24, 28,

30, 56, 64

Loto fakatōkilaló, 14

Loto-to'ā, 64, 72

Mahinó, 24, 28

Ngaahi maná, 12

Ngaahi talēnití, 48

Ngāue fakafaifekau, 12,

28, 30, 42, 44, 71

Nofomalí, 40

Sākalamēnití, 50, 54

Sipinga, 55, 71

Sisū Kalaisi, 7, 8, 41, 56, 63, 76, 80

Talangofuā, 4, 14

Tauhi fānaú, 34

Tokoni, 4, 43, 60

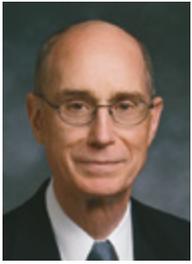
Tui, 4, 40, 60, 64, 68

Tu'unga Fakaākongá, 14,

48, 56, 63, 80

Ului, 12, 44

Uouangatahá, 7, 24, 60

Fai 'e Palesiteni
Henry B. Eyring

Tokoni 'Uluaki 'i he
Kau PalesitenisĪ
'Uluakí

KO E PALE 'O E Kātekina Leleí

Ihe'eku kei talavou, na'á ku hoko ko ha tokoni ki ha palesiteni fakavahefonua poto 'i he Siasí. Na'á ne feinga ma'u pē ke ako'i au. 'Oku ou manatu ki ha'ane akonaki na'e fai mai: "I ho'o fetaulaki mo ha tahá, fakakaukau pē 'o hangē 'oku nau matu'aki faingata'a'ia, pea te ke tonu 'i he meimei taimi kotoa pē." Ne u fakakaukau 'i he taimi ko ia ko ha'ane fakatu'atamaki pē. 'Oku laka hake 'eni 'i ha ta'u 'e 50 mei ai, kuó u lava leva 'o mamata ki he mahino lelei kiate ia 'a e māmaní mo e mo'uí.

'Oku tau fehangahangai kotoa pē mo ha ngaahi faingata'a—taimi 'e ní'ihī, ko ha ngaahi faingata'a 'oku matu'aki taulōfu'u. 'Oku tau 'ilo'i 'oku tuku 'e he 'Eikí ke tau foua e ngaahi faingata'á kae lava ke fakalelei'i mo fakahaohaoa'i kitautolu ke tau lava 'o nofo fakataha mo Ia 'o ta'engata.

Na'e ako'i 'e he 'Eikí ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'i he Fale Fakapōpula Lipetī 'e tokoni 'a e pale ki hono kātaki'i lelei 'a hono ngaahi faingata'á, ke fakafe'unga'i ai pia ki he mo'uí ta'engata, 'o ne pehē:

"E hoku foha, ke 'i ho laumālié 'a e melinó; 'e ki'i fuo-fuolua si'i pē 'a ho'o faingata'a'ia pea mo ho'o ngaahi mamahí;

"Pea 'e toki hakeaki'i koe 'e he 'Otuá 'i 'olunga 'o kapau te ke kātaki'i ia 'o lelei; te ke ikuna'i 'a ho ngaahi fili kotoa pē" (T&F 121:7–8).

'Oku lahi fau e ngaahi me'a 'oku tau fepaki mo ia 'i he mo'uí 'o ngali faingata'a ai ke tau kātekina lelei ia. 'E ngali pehē ia ki ha fāmilí 'oku nau fakafalala ki he ngoué 'i he taimi 'oku 'ikai tō ai ha 'uhá. Mahalo te nau fifili, "Ko e hā nai hono fuolua 'etau kātaki'?" 'E ngali pehē ia ki ha tokotaha ta'u hongofulu tupu 'oku fehangahangai mo hono fakafepaki'i e fakautuutu 'o e koví mo e 'ahí'ahí. 'E ngali pehē ia ki ha talavou 'oku fāifeinga ke ma'u e tu'unga

fakaako pe ako ngāue 'okú ne fie ma'u ke ma'u ai ha ngāue ke tauhi 'aki hono uaifí mo e fāmilí. 'E ngali pehē ia ki ha taha 'oku 'ikai lava ma'u ha ngāue pe kuo mole ha ngaahi ngāue lahi 'i he tāpuni 'a e ngaahi pisinisí. 'E ngali pehē ia kiate kinautolu 'oku hōloa 'enau tu'unga mo'uí leleí mo e mālohi fakatu'asinó, 'a ia 'e lava ke hoko vave pe tuai ki he'enau mo'uí pe ko kinautolu 'oku nau 'ofa aí.

Ka kuo te'eki ke 'omi 'e he 'Otuá 'ofá ha fa'ahinga 'ahi-'ahi pehē kiate kitautolu ke vakai'i pe te tau lava 'o kātaki'i e faingata'á, ka 'oku 'omi ia ke vakai'i pe te tau lava 'o kātekina lelei kinautolu pea ke tau toe lelei ange ai.

Na'e ako'i 'e he Kau PalesitenisĪ 'Uluakí 'a 'Eletá Pa'ale P. Pālāti (1807–57) 'i hono fuofua ui ia ki he Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, 'o pehē: "Kuó ke kau ki ha ngāue 'e fie ma'u kotoa ki ai ho'o tokangá; . . . hoko ko ha ngahau ngingila. . . . Kuo pau ke ke kātaki'i 'a e ongosia lahi, ngāue lahi, mo e faingata'a lahi ke fakalelei'i ai koe. . . . 'Oku fie ma'u ia 'e ho'o Tamai Hēvaní; ko e ngoué 'A'ana; ko e ngāué 'A'ana; pea te Ne . . . pou pou'i koe . . . mo tokoni'i koe."¹

'Oku fakamatala 'a Paula 'i he tohi 'a Hepeluú kau ki he fua 'o e kātekina leleí 'o pehē: "Ko 'eni, 'oku 'ikai ha fiefia lolotonga ha tautea, ka ko e mamahi: hili ange ia 'oku tupu 'a e fua fakamelino 'o e mā'oní'oní kiate kinautolu kuo akonekina aí" (Hepelū 12:11).

'Oku 'omi 'e hotau ngaahi 'ahí'ahí mo e faingata'á 'a e faingamālie ke tau ako mo tupulaki ai, pea mahalo na'a liliu ai mo hotau natula totonú. Kapau te tau lava 'o tafoki ki he Fakamo'uí lolotonga hotau taimi faingata'a tahá, 'e lava ke fakalelei'i ai hotau laumālié 'i he'etau kātekina iá.

Ko ia ai, ko e 'uluaki me'a ke manatu'í, ke lotu ma'u pē (vakai, T&F 10:5; Alamā 34:19–29).

ngāue pehē pea tau ongo'i ai e takaua ko iá. Kapau te ke toe fakakaukau ki he taimi ko iá, te ke manatu'i na'e hoko ha ngaahi liliu 'iate koe. Ne hangē ne si'isi'i ange e 'ahi'ahi ke fai koví. Na'e lahi ange 'a e holi ke fai lelei. Mahalo na'e talaatu 'e he ní'hi ne nau 'ilo'i lelei mo 'ofa 'iate koé: "Okú ke anga'ofa pea lahi ange ho'o kātakí. 'Okú ke kehe koe mei ho'o tō'onga kimu'á."

Na'e liliu ho 'ulungāngá. Na'e liliu koe 'o fakafou 'i he Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí he na'á ke fakafalala kiate Ia 'i ho taimi faingata'á iá.

'Oku ou tala'ofa atu 'e faitokonia koe 'e he 'Eikí 'i ho faingata'á 'o kapau te ke fekumi mo tauhi kiate Ia pea 'e toe lelei ange ai ho laumālié 'i ho'o fai iá. 'Oku ou fakatukupaa'i kimoutolu ke mou falala kiate Ia 'i homou ngaahi fangata'a kotoa pē.

'Oku ou 'ilo'i 'oku mo'ui 'a e 'Otua ko e Tamaí pea 'okú Ne fanongo mai mo tali 'etau lotu kotoa pē. 'Oku ou 'ilo'i na'e huhu'i 'e Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisí 'etau ngaahi angahalá kotoa pē pea 'okú Ne finangalo ke tau ha'u kiate Ia. 'Oku ou 'ilo'i 'oku tokangaekina kitautolu 'e he Tamaí mo e 'Aló mo teuteu'i ha hala ke tau kátekina lelei ai pea tau toe foki ai ki 'api. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. *Autobiography of Parley P. Pratt*, ed. Parley P. Pratt Jr. (1979), 120.

Ko hono uá, ko e feinga ta'etūkua ke tauhi 'a e ngaahi fekaú—neongo pe ko e hā e fakafepaki, 'ahi'ahi, pe maveuveu 'okú ne 'ākilotoa kitautolú (vakai, Mōsaia 4:30).

Ko e me'a mahu'inga hono tolu ke faí, ko e tauhi ki he 'Eikí (vakai, T&F 4:2; 20:31).

'I he 'etau fakahoko e ngāue 'a e 'Eikí, 'oku tau 'ilo'i mo 'ofa ai kiate Ia. Kapau te tau vilitaki 'i he fa'a lotu mo e ngāue faivelenga, 'e kamata ke tau 'ilo'i e tokoni 'a e Fakamo'uí mo e ivi tākiekina 'o e Laumālie Mā'oni'oní 'i he 'etau mo'uí. Ko e tokolahi 'iate kitautolu kuo tau fakahoko 'i ha vaha'ataimi ha

KO E FAIAKO MEI HE PŌPOAKI KO 'ENÍ

'O ku tau fehengahangi kotoa pē mo ha ngaahi faingata'a 'okú ne sivi'i 'etau tuí mo 'etau malava ko ia ke kātakí'i. Fakakaukau ki he ngaahi fie ma'u mo e ngaahi faingata'a 'o kinautolu 'okú ke ako'i. Te ke lava 'o lotua ha tataki, kimu'a pea fakahoko ho'o 'a'ahi, ke ke 'ilo'i 'a e founga ke tokoni'i lelei ange ai kinautolu ke nau kátekina lelei. Mahalo te ke fakakaukau ki hono alea'i fakatou'osi e ngaahi tefito'i mo'oni mo e ngaahi potufofolola 'oku fakamatala ki ai 'a Palesitani 'Aealingí, kau ai 'a e lotú, ngāue tokoní, mo hono tauhi e ngaahi fekaú. Mahalo te ke fie vahevahe foki ha ngaahi a'usia fakataautaha 'i he ngaahi founga kuo tāpuekina ai koe 'i ha ngaahi founga na'e tokoni ke ke kátekina lelei aí.

TO'U TUPU

Te ke lava 'o download 'a e "Afe Mai Kuo Po'uli" 'i he lds.org/lgo/7176.

'I he Mālōlō Hoku Kaungāme'á

Fai 'e Samantha Linton

Lolotonga hoku ta'u tolu 'i he ako mā'olungá, na'e puke ai hoku kau- ngāme'á ko e pā e fo'i ngungu hono 'utō peá ne mālōlō he 'aho hono hokó. Neongo ko ha mēmipa au 'o e Siasí, ka na'á ku kei faingata'a'ia pē. Na'e akonekina au 'i he kotoa 'o 'eku mo'uí te u lava 'o tafoki ki he Tamai Hēvaní mo e Fakamo'uí ki ha fa'ahinga me'a pē te u fie ma'u, ka na'e te'eki 'aupito ke u fefa'uhi mo ha me'a peheni kimu'a.

Na'e lau houa 'eku tangí, 'i he feinga ke ma'u ha me'a—ha fa'ahinga me'a pē—ke ne fakanonga au. Na'á ku fekumi he tohi himí he pō ko ia hili 'ene mālōlō. 'I he'eku huke 'a e ngaahi pēsí, na'á ku huke ai ki he "Afe Mai Kuo Po'uli" (*Ngaahi Himí*, fika 86). Na'e mahu'ingamālie kiate au 'a e veesi tolú:

*[Afe mai kuo po'uli,
Kuo longonoa 'a e pō
Ka 'ikai te ta feohi*

*Pe Ma'u 'iate koe 'eku māmá,
Ko e fakapo'uli ē,
Ke te 'i 'api pē.
'Eiki e tokoni mai ke ta nofo pē;
He kuo po'uli.]*

Na'á ku ma'u ha loto nonga mo'oni 'i he veesi ko 'ení. Na'á ku 'ilo'i na'e 'ikai ngata pē 'i he lava 'a e Fakamo'uí 'o fe'ao mo au he pō ko iá, ka na'á Ne 'afio'i mo'oni e me'a na'á ku ongo'i. 'Oku ou 'ilo'i na'e 'ikai ngata pē 'i he hanga 'e he 'ofa na'á ku ongo'i 'o fakafou 'i he himí 'o tokoni'i au 'i he pō ko iá, ka kuó ne tokoni'i foki au 'i he ngaahi faingata'a kehe lahi kuó u kátekiná.

*'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'ú 'i
Iutā, USA.*

FĀNAU

Tokanga Taha kia Sīsū

'I he'etau tokanga taha kia Sīsú, 'I te Ne lava 'o tokoni'i kitautolu ke tau fehangahangai mo e ngaahi faingata'a 'i he mo'uí. Ko e 'ofa ko ia ki he nī'hi kehé, tauhi e ngaahi fekaú, mo e lotu ki he Tamai Hēvaní 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí ko e ngaahi founga kotoa ia ke tokanga taha ai kia Sīsú.

Tā ha fakatātā 'i he ngaahi tapa-fā 'oku 'ataá ke 'i ai ha fakatātā 'o e 'ofá, lotú, mo e ngaahi fekaú 'i he 'otu mo e kōlomu takitaha.

Koe'uhí Ke Nau Taha Pē

Ako 'i he fa'a lotu 'a e fakamatala ko 'ení pea fekumi ki ha ue'i fakalaumālie ke 'ilo'i 'a e me'a ke vahevahé. 'E hanga fēfē 'e ha mahino e taumu'a 'o e Fine'ofá, 'o teuteu'i e ngaahi 'ofefine 'o e 'Otuá ki he ngaahi tāpuaki 'o e mo'ui ta'engatá?

Na'e akonaki 'a 'Eletā D. Toti Kulisitofasoni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'o pehē, "Na'e a'usia 'e Sīsū e uouangataha haohaoa mo e Tamai 'aki 'Ene tukulolo 'i he sinó mo e laumālie fakatou'osi ki he finangalo 'o e Tamai."

"... Ko e mo'oni he 'ikai ke tau taha mo e 'Otuá mo Kalaisi kae 'oua kuo tau 'ai Hona finangalo mo e me'a 'oku mahu'inga kiate Kinauá ko e me'a 'oku tau holi lahi taha ki ai. 'Oku 'ikai a'usia 'a e fa'ahinga tukulolo ko iá 'i ha 'aho pē 'e taha, ka 'e ako'i kitautolu 'e he 'Eikí 'o fakafou 'i he Laumālie Mā'oni'oni, 'o kapau te tau loto fiemālie ki ai, kae 'oua kuo malava ke pehē, 'i he fakalau 'a e taimí, 'okú Ne 'iate kitautolu 'o hangē ko e 'iate Ia 'a e Tamai."¹

Na'e akonaki 'a Linitā K. Pētoni, ko e Palesiteni Lahi 'o e Fine'ofá ki he founga ke ngā-ue'i ai e uouangataha ko 'ení 'o pehē: "Ko hono fakahoko mo tauhi 'etau ngaahi fuakavá ko hano fakahaa'i ia 'o 'etau tukupā ke tau hoko 'o hangē ko e

Tuí
Fāmilí
Fakafiemālié

Fakamo'uí. Ko hono mo'oni ko e faifeinga ia ki he 'ulungaanga 'oku fakamatala'i lelei taha 'i ha kupu'i lea 'o ha himi manakoa: '[Te u 'alu ki he feitu'u 'okú ke finangalo ke u 'alu ki ai. . . . Te u lea 'aki e me'a 'okú ke finangalo ke u lea 'aki. . . . Te u hoko ki he me'a 'okú ke finangalo ke u hoko ki ai]."²

Na'e toe fakamanatu mai foki 'e 'Eletā Kulisitofasoni "i he 'etau feinga 'i he 'aho ki he 'aho mo e uike ki he uike ke muimui 'i he hala 'o Kalaisi, 'oku 'ilo'i 'e hotau laumālie 'a hono mahu'ingá, mole ai e fefa'uhi 'i he lotó, pea ngata 'a e ngaahi 'ahi'ahí."³

Na'e fakamo'oni 'a Neila F. Melioti, ko e Tokoni Ua ki he Kau Palesiteni Lahi 'o e Kau Finemuí, ki he ngaahi tāpuaki 'o e faifeinga ke fakafenāpasi hotau lotó mo e finangalo 'o e 'Otuá, 'o pehē: "Kuó u faifeinga ke si'aki 'eku holi fakakakano ke fai e me'a kotoa he'eku founga, he kuo faifai peá u 'ilo'i 'oku

tōnounou fau, taukakapa pea mo ta'efe'unga 'eku founga, 'i hono fakahoa atu ki he founga 'a Sīsū Kalaisi. 'Ko [e founga 'etau Tamai Hēvaní] 'a e hala 'oku fakatau ki he fiefia 'i he mo'ui ni mo e mo'ui ta'engatá 'i he maama ka hokó."⁴ Fakatauange ke tau faifeinga 'i he loto-fakatōkilalo ke tau taha mo 'etau Tamai Hēvaní mo Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisi.

Ngaahi Potufolofola mo e Fakamatala Makehe

Sione 17:20–21; 'Efesō 4:13; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 38:27; reliefsociety.lds.org

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. D. Todd Christofferson, "That They May Be One in Us," *Liahona*, Nov. 2002, 72, 73.
2. Linda K. Burton, "Ko e Mālohi, Fiefia, mo e 'Ofa 'i Hono Tauhi 'o e Fuakavá," *Liahona*, Nōvema 2013, 111.
3. D. Todd Christofferson, "That They May Be One in Us," 71.
4. Neill F. Marriott, "Ko Hono Fakavaivai Hotau Lotó ki he 'Otuá," *Liahona*, Nōvema 2015, 32.

Fakakaukau
ki Heni

'Oku tokoni
fēfē 'etau
fakahoko e
finangalo
'o e 'Otuá ke
tau hoko ai 'o
hangē ko lá?

KO HA FAIAKO 'OKU TOKONI KE FAKAHAOFI E NGAAHI LAUMĀLIÉ

Fai 'e Brian Hansbrow

Fakalalaka e Nāunau Fakalēsoni 'a e Siasí

'Oku 'omi e he 'uhinga 'o e akonaki 'a e Fakamo'uí ha 'uhinga ki he founga na'á Ne akonaki aí. 'Oku toe kehe nai 'etau taumu'á?

Te u tala mo'oni pē 'i he'eku fakakaukau ki he faiako 'i he founga 'a e Fakamo'uí, 'oku ou fa'a tokanga taha pē ki he *founga* na'á Ne akonaki aí. Ko e hā na'á Ne fai? Na'á Ne fengā-ue'aki fēfē mo e kakaí? Ko hono fakakātoá, ko Ia 'a e faiako tu'ukimu'á! Ka 'o kapau 'oku tau fie faiako 'o hangē ko Iá, 'oku mahu'inga ke mahino kiate kitautolu e *'uhinga* na'á Ne faiako aí. 'I hono aofangatukú, ko e "uhinga" ko iá te ne 'omi ha faikehekehe kiate kitautolu mo kinautolu 'oku tau ako'í.

'I he faiako 'a e Fakamo'uí, na'e 'ikai ko 'Ene taumu'á ke fakakakato pē 'a e taimí pe fakafiefia 'i pe vahevahe ha fakamatala lahi. Ko e me'a kotoa pē 'okú Ne fai—kau ai e faiakó—'oku fakataumu'a ia ke tataki e n'ihī kehé ki He'ene Tamaí. Ko e finangalo mo e taumu'a kakato 'a e Fakamo'uí ke fakahaofi e fānau 'a e Tamai Hēvaní (vakai, 2 Nifai 26:24). 'I he'etau feinga ke faiako 'o hangē ko Iá, te tau lava 'o ako ke faka'ai'ai kitautolu 'e he taumu'a tatau mo ia na'e faka'ai-'ai 'aki Iá.

'I hono fakalea 'e tahá, ko e faiako 'i he founga 'a e Fakamo'uí 'a e hoko ko ia ko ha faiako 'oku taumu'a ke tokoni ki hono fakahaofi e ngaahi laumālié.

Ko e Holi ke Fakahaofi e N'ihī Kehé

Ko e taha e ngaahi talanoa 'oku ou manako taha ai 'i he Tohi 'a

Molomoná ko e talanoa ko ia ki he ngaahi foha 'o e Tu'i ko Mōsaiá 'i he 'enau sí'aki e pule'anga 'o e kau Nifai ka nau lava 'o fokotu'u 'a e pule'anga 'o e 'Otuá 'i he lotolotonga 'o e kau Leimaná. 'Oku nau tukuange ha pule'anga fakamāmani ke ma'u e pule'anga 'o e langí. 'Oku nau tukuange e fiamālie 'o e malu mo e hao 'i he

lotolotonga 'o e kau Nifái ke nau 'alu
atu he lotolotonga honau ngaahi filí,
'a e kau Leimaná, ke nau "lava 'apē 'o
fakamo'ui 'a e laumālie 'o hanau ni'ihí"
(Alamá 26:26).

Ko e hā na'á ne faka'ai'ai 'a e kau
tamaio'eiki ko 'eni 'a e 'Eiki? "Na'e 'ikai
te nau fa'a kātaki'i ke mala'ia ha lau-
mālie 'o ha taha; 'io, na'e hanga 'e he
fakakaukau pē ki he tō 'a e laumālie
ki he mamahi ta'etukú 'o fakatupu
'enau tete mo tetetete" (Mōsaia 28:3).
Na'e fakatupu 'e he faka'ai'ai ko iá ke
nau kātaki'i e "ngaahi faingata'a lahi"
(Alamá 17:5, 14).

Kuo tā tu'olahi hono ue'i au 'e he
talanoá ni ke u fakakaukau, 'Oku ou
fai nai e me'a 'oku ou lavá ke 'omi e
ni'ihí kehé kia Kalais? 'Oku fe'unga
nai 'eku tokanga taha ki hono faka-
haofi e ngaahi laumālie?

Ko e Hoko ko ha Faiako 'Oku Tokoni ke Fakahaofi e Ngaahi Laumālie

'I he'etau loto holi ko ia ke faiako 'i
he 'uhinga tatau mo ia na'e fakahoko
'e he Fakamo'uí, 'oku mahu'ingamālie
ange leva 'a e ngaahi tefito'i mo'oni
'o e *founga* 'okú Ne faiako 'akí. 'Oku
'ikai ko ha ngaahi founga pē, ka 'oku
hoko ia ko e ngaahi sīpinga ke hoko
ai 'o hangē ko Iá. 'I he'etau faka-
'aonga'i ma'u pē e ngaahi fakakaukau
ko 'ení, kae pehē ki ha ni'ihí kehe
'oku ma'u 'i he *Faiako 'i he Founga
'a e Fakamo'uí*, 'oku 'ikai ngata pē 'i
he'etau lava 'o *faiako* hangē ko Iá ka
te tau *hoko* foki 'o hangē pē ko Iá.

Fekumi Kei Taimi ki he Fakahaá

'Oku tau fie ma'u 'a e fakahaá kae
lava ke tau tokoni ki he ngāue 'o hono
fakahaofi e ngaahi laumālie. 'Oku
ma'u 'a e fakahaá 'i he "otu lea ki he
'otu lea, 'a e akonaki ki he akonaki,
ko e sīi 'i heni pea sīi 'i hena" (2 Nifai
28:30)—pea 'oku fie ma'u ha taimi lahi
ia ki ai. Ko ia 'oku tau kamata teuteu
kei taimi leva mo fekumi ma'u pē ki
he fakahaá.

'Ofa 'i he Kakai

'E lava ke hoko e 'ofá ko e founa mālohi taha 'e lava ai 'e ha faiako 'o fakahaofi e ngaahi laumālié. 'E lava ke faingofua pē 'o hangē ko hono 'ilo'i e hingoa 'o e mēmipa kotoa 'i he kalasí, fehu'i ange pe 'oku fēfē honau uiké, talaange na'a nau fai ha lea lelei, pe ko e talamonū ange 'i ha me'a mahu- 'inga pe a 'usia ne hoko. 'Oku hanga 'e he fakahā 'o e tokangá mo e 'ofá 'o fakaava e lotó mo tokoni'i 'a kinautolu 'oku tau ako'i ke nau ongo'ingofua e Laumālie Mā'oni'oní.

Teuteu ke Faiako 'aki e Fakakaukau ki he Ngaahi Fie Ma'u 'a e Kau Akó

'Oku nofotaha ha faiako 'oku tokoni ke fakahaofi e ngaahi laumālié, 'i he kau akó. 'I he 'etau toe vakai'i e nāu- nau 'o e lēsoní, 'oku tau nofotaha 'i he me'a te ne feau lelei taha 'enau fie ma'ú, kae 'ikai ko ha'atautolú. 'Oku tau fakangalo'i hono faka'aonga'i kotoa e taimí pea nofotaha ki hono tākiekina e lotó mo e fakakaukau. 'Oku 'ikai ke tau fakakaukau pē ki he me'a te tau lea 'aki mo faí, ka ki he me'a foki 'e lea 'aki mo fai 'e he kau akó. 'Oku tau fie ma'u ke nau vahevahe 'enau ngaahi fakakaukau he 'okú ne langaki 'a e uouangatahá, fakaava honau lotó, mo tokoni ke nau faka'aonga'i e tuí.

Nofotaha 'i he Tokāteliné

'Oku angamaheni 'aki ki he kau faiakó ke fakafuofua'i e ola lelei 'o 'enau faiakó 'i he lahi 'o e kau mai 'a e kau akó, ka ko ha kongá pē ia 'e taha 'o e a'usiá. Kapau 'e lahilahi fevahevahe'aki pē e kalasí kae sí'si'i e tokāteliné, kuo tau 'oange e me'a na'e ui 'e 'Eletā Sefilí R. Hōlani 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá ko ha "Fakafiemālie fakalotu." Kuo tau 'oange ha me'a 'oku ifo, kae 'ikai ke tau tanumaki e kau mēmipa 'o e kalasí 'aki e mālohi pou pou 'o e tokāteliné.

Ná'e akonaki e Palōfita ko Siosefa Sāmitá, "'Oku 'ikai lava ke fakamo'ui ha tangata 'i he ta'e 'iló.'"¹ Kuo pau ke

tau tokoni'i e ni'ihi 'oku tau ako'i ke nau ma'u 'a e 'ilo mahu'inga taha— 'a e tokateline 'a Sisū Kalaisi.

I he'etau fevahevahe'aki mo e kalasi 'etau ngaahi fakakaukau mo e ongó, 'oku totonu ke tau fakafekau'aki ma'u pē ia ki he folofolá mo e ngaahi lea 'a e kau palōfita 'i he ngaahi 'aho kimui ní. Na'e akonaki kimui ni mai 'a Misa Teti R. Kalisitá, ko e Palesiteni Lahi 'o e Lautohi Faka-Sāpaté 'o pehē: "Ko e faiako totonú 'okú ne feinga ma'u pē ke fakafehokotaki e ngaahi tali 'a e kalasi ki he tokateliné. Hangē ko 'ení, 'e lava ke pehē 'e ha faiako, "Oku fakamanatu mai 'e he a'usia na'á ke vahevahé ha potufolofola.' Pe, 'Ko e hā ha ngaahi mo'oni 'o e ongoongo-leléi 'oku tau ako mei he tali ne tau fanongoá?' Pe, "E fie vahevahe nai 'e ha taha 'ene fakamo'oni ki he mālohi 'o e mo'oni ko ia kuo tau alea'í?"²

Fakaafe'i 'a e Laumālie Mā'oni'oni ke Fakamo'oni

'Oku mahino ki he faiako 'oku tokoni ke fakahaofi e ngaahi laumālié 'oku fakataumu'a e me'a 'oku tau lea 'aki mo fakahokó, ke fakaafe'i e ivi tākekina 'o e Laumālie Mā'oni'oni ki he mo'ui 'a e ni'ihi kehé. Ko e Laumālie Mā'oni'oni 'a e faiakó. Ko e fatongia 'e taha 'o e Laumālie Mā'oni'oni ke fakamo'oni 'a e mo'oni, kae tautautefito fekau'aki mo e Tamai mo e 'Aló. Ko ia 'i he'etau faiako fekau'aki mo Kinaua mo 'Ena ongoongoleléi, 'oku tau fakafe'i e Laumālie Mā'oni'oni ke fakamo'oni ki he kau mēmipa 'o e kalasi. 'Oku fakamālohia 'enau fakamo'oni mo liliu honau lotó 'e He'ene mālohí, 'o a'u ki he tu'unga 'oku nau faka'atā ki aí. 'Oku mālohi ange 'Ene fakamo'oni 'i he mamata tonú.³

Fakaafe'i e Kau Akó Ke Ako mo Ngāue 'Iate Kinautolu pē

Na'á ku 'i ha kalasi Lautohi Faka-Sāpate kimui ni mai na'e kamata 'aki 'e ha faiako 'ene kole ki he kalasi ke vahevahe ha me'a na'e mahu'ingamālie kiate kinautolu 'i he'enuau lau

'a e laukonga ki he uike ko iá mei he folofolá mo e founga kuo nau fakaaonga'i ai ia 'i he'enuau mo'ui. Na'e iku 'eni ki ha fealēlea'aki fakamātoato fekau'aki mo e ngaahi fakakaukau mo e ngaahi 'ilo kuo nau ma'u 'iate kinautolu peé. Na'e matu'aki faingofua pē ki he faiakó ke ne tānaki atu ki he fealēlea'aki ko 'ení 'a e ngaahi tefito'i tokateline na'á ne teuteu ke ako'i. Ko e me'a ne u mālie'ia aí ko e founga na'á ne nofotaha ai 'i hono poupou'i 'ene kalasi ke nau a'usia e mālohi 'o e folofola 'a e 'Otuá ma'anautolu peé.

Ko 'etau taumu'a 'i he'etau hoko ko e kau faiakó 'oku 'ikai ke ma'u pē ha a'usia fakalata 'i he kalasi pe fakaaonga'i kotoa e taimí pe fakahoko

ha lēsoni lelei. Ko e taumu'a mo'oni ke tau tokoni'i e ni'ihi kehé 'i he'enuau fononga foki ki he'etau Tamai Hēvaní mo Sisū Kalaisi. Ko 'etau taumu'á ke hoko ko ha kau faiako 'oku tokoni ke fakahaofi e ngaahi laumālié. ■

'A'ahi ki he teaching.lds.org ke ako lahi ange ki he founga 'e lava ke liliu ai 'e he Faiako 'i he Founga 'a e Fakamo'ui mo e ngaahi fakataha alēlea fakafaiakó 'a 'etau founga akó mo e ako'í.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: *Siosefa Sāmíta* (2007), 305.
2. Tad R. Callister, "Sunday School 'Discussion Is a Means, Not an End,'" *Church News*, June 9, 2016, deseretnews.com.
3. Vakai, *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Hāloti B. Li* (2000), 46.

Fai 'e Don L. Searle

Na'e pehē 'e he toketaá, ko e me'a na'e hoko kia Paola 'Ianesí ko ha mana fakafaito'o ia. Na'e fakalalakaka fakafokifā e tūkunga 'a e finemui ta'u hongofulu tupu mei Kito, 'Ekuatoá, na'e lava 'ene tamaí 'o foaki ange ha taha hono ongo kofuua ma'ana, na'e ola lelei e tafá, pea na'e toe 'i ai hano faingamālie ke mo'ui.

Ka 'oku pehē 'e Mako 'Ianesi, ko 'ene tamaí, na'e fakafo tatau pē 'a e me'a na'e hoko kiate iá. Na'á ne 'ilo ki he ongoongo-leleí, pea ko e liliu ne hoko 'i he'ene mo'uí na'á ne toe ma'u ai ha faingamālie.

Ne uesia e kofuua 'o Paolá 'e ha mahaki (nephritis) ne fokoutua ai 'i he'ene kei ta'u síí, ka kuo tokoni hono faito'ó ke ne mo'ui ai. Ka 'i hono ta'u 15, na'e toe kovi ange tu'unga na'á ne 'i aí. Na'e ta'e'aonga e kofuua 'e taha, pea ko e kofuua 'e tahá na'e vave pē 'ene holó. Neongo hono fakahoko e faito'o taialasisí (dialysis), ka na'e ha'u māmālie pē ke mate 'a Paola. Na'e fakangofua ke ne inu ha ipu vai pē 'e taha he 'aho, pea na'e fakataputapui e me'a te ne malavá koe'uhí he kuo uesia hono ma'ama'á, penikuliasí (pancreas), mo e mafú.

Na'e 'ikai malava ke fakafolau ia ki he 'Tunaiteti Siteití pe ko Kiupa ki hano tafa—na'e pau ke ne kumi ha taha foaki (donor) 'i 'Ekuatoa pē. Na'e fakahā 'e he ola 'o e ngaahi siví he 'ikai lava ke hoko 'ene tamaí ko ha taha foaki. Ne mei malava 'ene fa'eé ke hoko ko ha taha foaki, ka na'e 'ilo 'e he kau toke-taá ne fakatupunga 'e he taialasisí ha fu'u mā'olunga 'e tu'unga sōtia malu'i (antibodies) 'i he sino 'o Paolá pea 'e 'ikai tali e tafá ia. Na'e lotua 'e Paola ha fa'ahinga founga 'e lava 'o fakahaofi ai 'ene mo'uí.

'I he taimi ko ení, 'i Sune 1988, na'e tuki-tuki ai e ongo faifekau 'o e Siasí 'i he matapā 'o e fāmili 'Ianesí. 'Oku manatu 'i 'e he fa'ē 'a Paolá, ko Kalameni, na'á ne fakaafe'i mai

KO E MANA Mo'óní

*Na'e 'ikai ngata pē 'i he hāsino e tokoni
'a e 'Eikí 'i he fakaakeake 'a Paolá, ka
na'e pehē foki ki he ului 'ene tamaí ki
he ongoongoleleí.*

kinaua ke ne lumoluma'i kinaua. 'I he'ena talaange na'e 'i ai ha'ana pōpoaki 'e ala tokoni kiate iá, na'á ne tali faka'ita ange, "Te mo tokoni fēfē mai 'i he mei mate hoku 'ofefiné?" 'Oku 'ikai ke u tui 'oku 'i ai ha 'Otua!"

Neongo na'e fakafepaki'i kinaua 'e Kalameni, ka na'e kei 'a'ahi pē 'a e ongo faifekaú ki he fāmili. 'I he kamata' na'e ongo'i 'e Mako na'á ne fu'u femo'uekina 'i hono tokanga'i hono 'ofefiné ke ne tokanga ki he ongo faifekaú. Ka na'e faifai peá ne fakafanongo, 'i ha'ane fie'ilo pē. Na'á ne 'ilo'i na'á na ma'u e tali ki he'ene ngaahi fehu'i fekau'aki mo e taumu'a 'o e mo'ui.

Na'e 'ikai tui 'a Mako ki ha 'Otua fakatāutaha. 'I he'ene fakakaukaú, ko e 'Otua ko ha ma'u'anga ivi faka'univeesi ia pe ko ha taha mā'ongo'onga tāumama'o 'oku 'ikai fengāue'aki mo e tangatā. Ka ko e taimi na'e 'i he tu'unga fakatu'utāmaki ai e mo'ui hono 'ofefiné, na'á ne lotu 'o kole ki he 'Otua ke fakamo'ui hono 'ofefiné pe ko hono 'ave ia. Na'á ne lotu 'o pehē, "Kapau 'okú Ke mo'ui, kātaki 'o fakahā mai kiate au. Kātaki 'o fakamo'ui hoku 'ofefiné."

Hili 'ene lotú, na'e ongo'i mālohi 'e Mako 'e liliu e tu'unga mo'ui 'a Paolá. Na'á ne kole ki he kau toketaá ke toe sivi ia mo hono 'ofefiné. Na'a nau talaange 'e 'ikai hano 'aonga 'o e sivi, ka na'a nau fakahoko pē ia.

Na'a nau 'ilo'i *na'e* fe'unga pē 'a Mako ke hoko ko ha taha foaki—pea na'e fakalalakala fe'unga e tu'unga 'o Paolá ke fakahoko e tafá.

'I he 'aho kimu'a pea fai e tafá, na'e tali 'e Mako mo Paola ha tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eikí mei he ongo faifekaú.

Na'e 'amanaki 'a Mako mo Paola te na fakatou fakaakeake fuoloa 'i he falemahakí hili hona tafá. Ka na'e 'atā pē 'a Mako 'i ha 'aho 'e nima mei ai, pea ko Paola na'e pehē 'e tokoto 'i ha māhina 'e uá, na'á ne 'atā hili ha 'aho pē 'e 13 mei ai. Na'e tukuaki'i 'e Mako 'ena 'atā vavé ki he tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eikí, pea na'á ne 'ilo'i kuo pau ke ne tali fakamātoato e pōpoaki 'a e ongo faifekaú.

Na'e papitaiso 'a Mako mo Kalameni 'Ianesi 'i he 'aho 11 'o Sepitema, 1988. Na'e 'osi fanongo 'a Paola 'i he lēsoni 'a e ongo faifekaú kimu'a 'i hono tafá, pea na'e papitaiso ia mo hono tehina ko Petulisá 'i he 'aho 3 'o Nōvemá. 'I he taimi ko iá na'e 'osi ma'u 'e he'ena tamaí 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné pea na'á ne lava 'o papitaiso kinaua.

'Oku tui 'a Misa 'Ianesi na'e tali 'e he 'Eikí 'ene lotú mo fka'atā ia ke ne hoko ko e taha foaki kia Paolá koe'uhí ke liliu ai hono lotó. 'Okú ne pehē, "Kapau na'a nau tafa hoku uaifí kae 'ikai ko au, 'oku ou tui te u kei hoko atu pē 'a e tō'onga mo'ui tataú." Na'e 'ikai ko ha mo'ui ia na'á ne polepole ai—konaá, ifí, mo e va'inga kumi monū iá. 'Okú ne pehē na'á ne ikuna 'i hono mā'unimā iá koe'uhí ko e tali na'á ne ma'u ki he'ene ngaahi lotú. Ka na'e mātu'aki faingata'a ke fakahoko ia; na'á ne fakahā ko e 'Otua pē taha na'á Ne mei lava 'o tokoni'i ia ke liliú.

'Oku pehē 'e Misa 'Ianesi 'okú ne ma'u he taimi ni ha fakamo'oni mālohi ki he Lea 'o e Potó mo e fono 'o e vahehongofulú. Ko e taimi na'e ako'i ai ia 'e he ongo faifekaú, na'á ne fakalele pisinisi 'i he 'aho 'e fitu he uike ke totongi 'aki e faito'o 'a Paolá 'a ia na'e pa'anga 'e 1,000 'Amelika he māhina. 'Okú ne pehē "na'e mātu'aki faingata'a ke u tali" 'a e fono 'o e vahehongofulú, ka na'á ne fakakaukau ke tauhi e 'aho Sāpaté ke mā'oni'oni pea 'ahi-'ahi'i e tala'ofa 'i he Malakai 3:10 'aki hono totongi e vahehongofulú. 'I he'ene tāpuni hono falekoloá 'i he 'aho Sāpaté, 'okú ne pehē, "ko kinautolu na'e fa'a fakatau Sāpaté na'á nau fakatau leva he 'aho Tokonakí—pea na'e lahi ange 'enau fakataú." 'Okú ne faingamālie fakapa'anga ange he 'ahó ni 'o laka ange ia 'i he taimi na'á ne fakalele pisinisi ai 'i he 'aho 'e fitu he uiké.

Ko e taimi 'oku toe manatu ai 'a Mako 'Ianesi ki he kuohilí, 'okú ne ofo 'i he ngaahi liliu lahi kuo hoko kiate iá. 'Okú ne 'ilo'i na'e hoko 'ene tautapa ma'á e mo'ui 'a hono 'ofefiné ke 'omi ai hono fāmii ki ha tu'unga fakalaumālie na'e 'ikai ha'ane teitei misi 'e malava. ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'ú 'i Tutā, USA.

Fai 'e Eletā
David A. Bednar

'O e Kōlomu 'o e
Kau 'Aposetolo 'e
Toko Hongofulu
Mā Uā

'I HE TAFĀ

Ko e fononga ko ia e 'Apitanga 'o Saioné na'e taki 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitā 'i he 1834 ko ha sipinga fisifisimu'a ia 'o e fili ke 'i he tafa'aki 'o e 'Eikí. 'E lava 'o tokoni hono toe vakai'i e hisitōlia 'o e 'Apitanga 'o Saioné ke tau ako ai ha ngaahi lēsoni mahu'inga mo tu'uloa mei he taimi mahu'inga ko 'eni 'i he hisitōlia 'o e Siasí 'a ia 'oku kaunga ki he'etau mo'uí mo e ngaahi tūkunga 'o e kuonga ní.

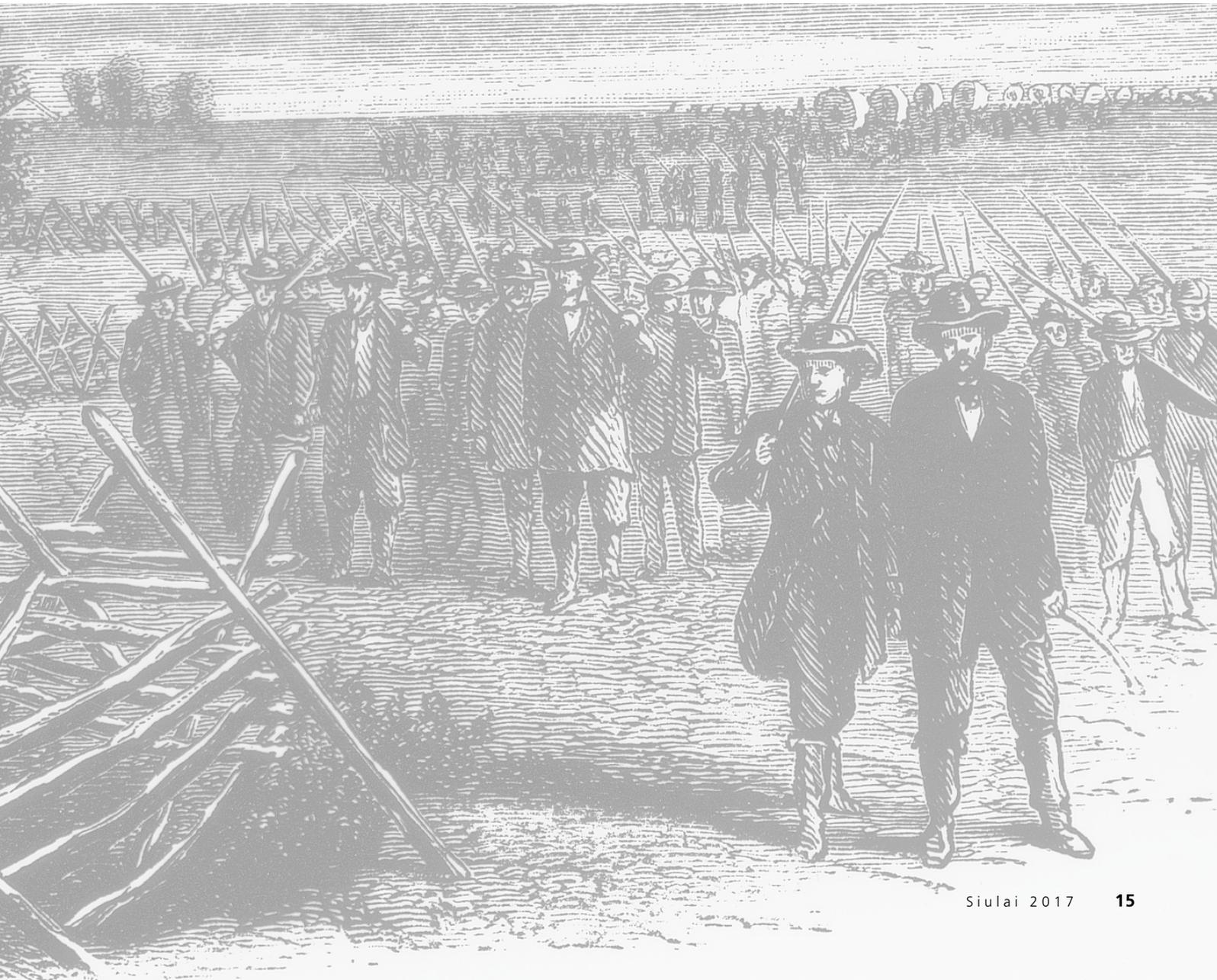
Ko e Hā 'a e 'Apitanga 'o Saioné?

'I he 1831 na'e ma'u 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitā ha fakahā 'o fakamafai'i mai ke hoko 'a Tau'atāina, 'i he Vahefonua Siakisoni 'i Mīsulí, ko e feitu'u ia 'e tu'u ai 'a Saioné, ko e tefito'i fakataha'anga ia 'a e Kāingalotú pea mo e tu'u'anga ki he Selusalema Fo'ou na'e hā 'i he Tohi Tapú mo e Tohi 'a Molomoná fakatou'osi (vakai, T&F 57:1-3; vakai foki, Fakahā 21:1-2; 'Eta 13:4-6). 'I he fa'ahita'u māfana 'o e 1833, na'e fe'unga e tokolahi 'o e kau Māmongá mo e vahe tolu 'e taha 'o e tokolahi 'o e kakai 'i he Vahefonua Siakisoní. Na'e hoko e fakautuutu e tokolahí, ivi tākiekina fakapolitikalé, mo e makehe 'a e ngaahi tui fakalotu mo fakapolitikale 'o e kakai hiki fo'ou ni ke loto-hoha'a ai e ni'ihi kehe 'i he feitu'u ko íá, 'a ia na'a nau iku tu'utu'uni ai ke mavahe e kāingalotu 'o e Siasí mei honau ngaahi 'api nofo'angá. 'I he taimi na'e 'ikai fakahoko ai 'a e tu'utu'uni ko 'ení, na'e 'ohofi 'e he kau Mīsulí 'a e ngaahi nofo'angá 'i Nōvema 1833 pea fakamālohí 'a e Kāingalotú ke nau mavahe.

Na'e fekau'i e fokotu'u 'a e 'Apitanga 'o Saioné 'i ha fakahā 'i Fēpueli 1834 (vakai, T&F 103). Ko e tefito'i taumu'a 'o e kautau ko 'eni 'a e 'Eikí ke malu'i e kau

Indiana Ohio Cleveland
New Portage
Chippaway
Washington
Westster
'AKI 'O E 'EIKÍ

Springfield
Indianapolis
Belleville
Dayton
*Ngaahi Lésori mei he
'Apitanga ó Saioné*

‘I Nōvema 1833, na’e ‘ohofi ‘e he kau Mīsulí ‘a e ngaahi nofo’anga ‘o e kau Māmonga ‘i he Vahefonua Siakisoni, Mīsulí pea fakamālohí ‘a e Kāingalotú ke nau mavahe.

Māmonga ‘i he Vahefonua Siakisoní mei he ngaahi fakamamahí—hili hono fakahoko ‘e he kautau Mīsulí honau fatongia ke fakafé’ao malu e kakaí ki honau ngaahi ‘apí mo e kekekelé. Na’e fakataumu’a foki ‘a e ‘apitangá ke ‘omi ha pa’anga, ngaahi nāunau, mo e tokoni ki he Kāingalotu masivesivá. Lolotonga ‘a Mē mo Sune ‘o e 1834, na’e fononga leva ‘a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá mo ha kulupu ngāue tokoni ‘o e Kāingalotu ‘o e Siasí na’e toko 200 tupu ‘i ha meimei maile ‘e 900 (1,450 km) mei Ketilani, ‘Ohaiō ki he Vahefonua Keleí ‘i Mīsuli. Na’e fakatahataha ‘i foki ‘e Hailame Sāmita mo Laimani Uaiti ha kulupu ngāue tokoni na’e tokosí ‘i angé mei he Fonua Misikení pea na’a nau fetaulaki hake mo e kulupu ‘a e Palōfitá ki Mīsuli. Na’e kau ‘i he kau ngāue ‘i he ‘Apitanga ‘o Saioné ‘a Pilikihami ‘Iongi, Hiipa C. Kimipolo, Uilifooti Utalafi, Pa’ale P. Palati, ‘Oasoni Haiti, mo e nī’ihi tokolahi kehe ‘oku ‘iloa ‘i he hisitōlia ‘o e Siasí.

‘Oku ‘ikai ko ‘eku taumu’á ke fakamatala fakaikiiki ‘a e fononga faingata’a ko ‘ení pe ke toe fakalau kotoa e ngaahi me’a fakalaumālie mahu’inga ne hokó. Tuku ke u fakamatala ‘i fakanounou pē ha nī’ihi ‘o e ngaahi me’a lalahi na’e hoko ‘i he fononga ko ia ‘o e ‘Apitanga ‘o Saioné:

- Na’e ‘ikai ‘omi ‘e Kōvana Taniela Tanikilini ‘o Mīsulí ‘a e tokoni fakakautau na’á ne palōmesi ‘e fie ma’u ki hono toe fakafoki e kau Māmongá ki honau ngaahi kekekelé.
- Ne fakafiemālie ‘a e fealea’aki ko ia na’e fakahoko ‘i he vā ‘o e kau taki ‘o e Siasí, kau ‘ōfisa faka-pule’anga ‘o Mīsulí mo e kau tangata ‘i fonua ‘o e Vahefonua Siakisoní ke ta’ofi e fetau’akí mo fakalele’i e ngaahi fakafekiki ‘i he kekekelé.
- Na’e iku pē ‘o fakahinohino ‘i he ‘Eikí ‘a Siosefa Sāmita ke veteki ‘a e ‘Apitanga ‘o Saioné mo fakahā ange e ‘uhinga na’e ‘ikai ke a’usia ai ‘e he kautau ‘a e ‘Eikí ‘a e taumu’a na’e faka’amu ki aí (vakai, T&F 105:6–13, 19).
- Na’e fakahinohino ‘i he ‘Eikí e Kāingalotú ke nau fakatupulaki ‘a e loto-leleí ‘i he feitu’u ko iá ko e teuteu ki he taimi ‘e toe fokotu’u fakalao ai ‘a Saioné kae ‘ikai ko ha ‘uhinga fakakautau (vakai, T&F 105:23–26, 38–41).

‘I he kongá kimui ‘o Sune 1834, na’e vahevahe ‘a e kautau ‘o Saioné ki ha fanga ki’i kulupu iiki, pea ‘i he kongá kimu’a ‘o Siulai 1834 na’e tufaki ai e pepa faka’atā ‘o e kau ngāue fakakautau. Na’e foki atu leva e tokolahi ‘o e kau ngāue tokoní ki ‘Ohaiō.

Ko e Hā ha Lēsoni Te Tau Lava 'o Ako mei he 'Apitanga 'o Saioné?

Koe'uhí ko e 'ikai lava ke toe fakafoki 'a e Kāingalotú ki honau ngaahi kekeleke 'i he Vahefonua Siakisoní, na'e lau 'e he ní'ihí na'e 'ikai ke ola lelei pea ko ha feinga ta'e'aonga e 'Apitanga 'o Saioné. Na'e fetaulaki ha tangata 'i Ketilani—ko e tangata na'e sí'i 'ene tuí ke fie kau 'i he 'apitangá—mo Pilikihami 'Tongi 'i he'ene foki mei Mísulí peá ne fehu'i ange, "Ko e hā leva ho'o me'a na'e ma'u 'i he fononga ta'e'aonga ko 'eni ki Mísulí mo Siosefa Sāmitá?" Na'e tuaiekemo hono tali ange 'e Pilikihami 'Tongi, 'Ko e me'a kotoa pē na'a mau ō aí.' 'He 'ikai ke u fakafetongi e a'usia na'á ku ma'u 'i he fononga ko iá 'aki e koloa kotoa pē 'o e Vahefonua Keaungá," ko e vahefonua ia na'e tu'u ai 'a Ketilani 'i he taimi ko iá.¹

'Oku ou fakaafe'i kimoutolu ke mou fakakaukau fakamātoato ki he tali 'a Pilikihami 'Tongi: "Ko e me'a kotoa pē na'a mau ō aí." Ko e hā e ngaahi me'a tefito te tau lava 'o ako mei ha ngāue na'e 'ikai fakahoko e ngaahi taumu'a ne fokotu'u ki aí ka na'á ne kei 'omi pē ha ngaahi tāpuaki tu'uloa ki he fuofua Kāingalotu ko iá kae pehē foki kiate kitautolu?

'Oku ou tui 'oku 'i ai ha lēsoni 'e ua 'oku ma'u mei he tali 'a Misa Pilikihami ki he fehu'i faka'aluma ko iá: (1) ko e lēsoni 'o e 'ahí'ahí'i, sívii, mo e mateuteú, mo e (2) ko e lēsoni 'o e mamatá, akó, mo e muimui ki he Kau Taki Mā'olungá. 'Oku ou fakamamafa'i 'oku mahu'inga tatau pe 'oku mahu'inga ange 'a e ngaahi lēsoni ko 'ení ke tau ako mo faka'aonga'i he kuongá ni 'o hangē ko ia 'i he ta'u 'e 180 kuohilí ki he kau ngāue tokoni 'i he 'Apitanga 'o Saioné.

Ko e Lēsoni 'o e 'Ahí'ahí'i, Sívii, mo e Mateuteú

Na'e 'ahí'ahí'i mo sívii e Kāingalotu mateaki na'a nau laka 'i he kautau 'a e 'Eikí. Hangē ko ia na'e fakahā 'e he 'Eikí, "Kuó u fanongo ki he'enua ngaahi lotú, pea te u tali 'a 'enua feilaulá; pea 'oku 'aonga kiate au ke 'omi 'a kinautolu 'o a'u mai ki heni ke sívii 'a 'enua tuí" (T&F 105:19).

Ko hono mo'oní, na'e hoko 'a e ngaahi faingata'a fakatu'asino mo fakalaumālie 'o e 'Apitanga 'o Saioné ko hano sívii ia e uité mei he teá (vakai, Mātiu 13:25, 29–30; T&F 101:65), ko ha fakamāvahevehe 'i ia 'o e sipí mei he kosí (vakai, Mātiu 25:32–33), ko ha fakafaikehekehe 'i ia 'o e mālohí mei he vaivai fakalaumālié. Ko ia ko e tangata mo e fefine kotoa pē na'e kau ki he kautau 'a e 'Eikí na'a nau fehanga'angai mo tali 'a e fehu'i faka-fihi ko ia ko e "[Ko hai 'oku 'i he tafa'aki 'o e 'Eikí?]"²

'I he fakamā'opo'opo 'e Uilifooti Utalafi 'ene ngaahi ngāue fakapisinisi mo teuteu ke kau ki he 'Apitanga 'o Saioné, na'e fakatokanga ange 'a hono ngaahi kaungā-me'á mo e kaungā'apí ke 'oua na'á ne kau ki ha fononga fakatu'utāmaki pehē. Na'a nau fale'i ange, "Oua na'á ke 'alu, he 'o ka ke ka 'alu 'e mole ai ho'o mo'uí." Na'á ne tali ange, "Kapau 'oku ou 'ilo 'oku totonu ke fana'i au 'i he'e-ku fuofua tū'uta pē ki he siteiti 'o Mísulí te u 'alu."³ Na'e 'ilo'i 'e Uilifooti Utalafi na'e 'ikai fie ma'u ke ne manavahē ki he ngaahi nunu'a koví kapau na'á ne faivelenga mo talangofua. Na'e mahino pē 'ene 'i he tafa'aki 'o e 'Eikí.

Ko hono mo'oní, "[ko e taimi ke fakahā]"⁴ 'e he kau tangata mo e kau fafine faivelenga ko iá ko e fa'ahita'u māfana 'o e 1834. Ka ko e fili ko ia ke laka mo e Palōfita ko Siosefá ki Mísulí na'e 'ikai ko ha tali tu'o taha, fakakā-toa, pe 'i he taimi pē ko iá ki he fehu'i "[Ko hai 'oku 'i he tafa'aki 'o e 'Eikí?]" Na'e tā tu'o lahi pea toutou hoko e taimi ke fakahā'i ai 'e he Kāingalotu ko iá, 'o fakafou ia 'i he ongosia faka'atamái mo fakatu'asino, lavelavea honau va'é, 'ikai ha me'akai fe'unga mo ha vai ma'a, tōtu'a e fakatu'a-tamakí, fakafetaú mo e angatu'u 'i he 'apitangá, pea mo e ngaahi fakamanamana mei he ngaahi fili fulikivanú.

Na'e hoko mai e taimi ke fakahā'i aí, 'o fakafou 'i he ngaahi a'usia mo e faingata'a'ia 'o e houa, 'aho, mo e uike kotoa pē. Na'e 'omi 'e hono fakataha'i 'o e ngaahi fili iiki mo e ngāue na'e fai 'e he Kāingalotu mateaki ko 'ení 'a e tali aofangatuku ki he fehu'i, "[Ko hai 'oku 'i he tafa'aki 'o e 'Eikí?]"

“Oku tokolahi ‘a e
nī‘ihi ‘oku nau pehē ko
ha kakai lelei kinau-
tolu, ka ‘oku fie ma‘u
ke ‘i ai ha me‘a te nau
lelei ai.”

Na‘e hoko fēfē ‘a e ‘ahi‘ahi mo e sivi na‘e fakahoko ki he nī‘ihi na‘e kau ki he ‘Apitanga ‘o Saioné ko ha teuteu‘angá? Ko e mālié, ko e toko valu ‘o e kau taki ne ui ki he Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá ‘i he 1835, kae pehē ki he kotoa ‘o e Kau Fitungofulu na‘e ui ‘i he taimi tatau, na‘a nau hoko ko e kau sōtia mālōlō ‘o e ‘Apitanga ‘o Saioné. ‘I ha fakataha na‘e fai hili hono ui ‘o e Kau Fitungofulú, na‘e fakahā ai ‘e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá ‘o pehē:

“E kāinga, ‘oku ‘i ai hamou nī‘ihi ‘oku mamahi kiate au, koe‘uhí na‘e ‘ikai ke mou tau ‘i Misuli; kae tuku mu‘a ke u tala atu, na‘e ‘ikai finangalo ‘a e ‘Otuá ke mou tau. Na‘e ‘ikai lava ke Ne fokotu‘u ‘a hono pule‘angá ‘aki ha kau tangata ‘e toko hongofulu mā ua ke fakaava e ongoongoleléi ki he ngaahi pule‘anga ‘o e māmaní, pea mo ha kau tangata ‘e toko fitungofulu ‘i he malumalu ‘o ‘enau fakahinohinó ke muimui ‘i honau ‘alu‘angá, tuku kehe kapau na‘á ne ‘omi kinautolu mei ha kau tangata kuo nau foaki ‘enau mo‘uí, pea nau fai ha feilaulau mā‘ongo‘onga ‘o hangē ko ia na‘e fai ‘e ‘Ēpalahamé.

“‘I he taimi ní, kuo ma‘u ‘e he ‘Eikí ‘ene Toko Hongofulu Mā Uá mo ‘ene Kau Fitungofulú, pea ‘e ui mo ha ngaahi kōlomu kehe ‘o e Kau Fitungofulú.”⁵

Na‘e hoko mo‘oni ‘a e ‘Apitanga ‘o Saioné ko ha fakalelei-‘anga ki he kau ngāue tokoní fakalūkufua kae tautautefito ki he nī‘ihi tokolahi ‘o e kau taki ‘o e Siasi ‘o e ‘Eikí ki he kaha‘ú.

Na‘e teuteu‘i foki ‘e he ngaahi a‘usia ne ma‘u ‘e he kau ngāue tokoni ‘i he kautau ‘a e ‘Eikí, ki ha kāingalotu tokolahi ange ‘o e Siasi ‘e hiki fonua mai ‘i he kaha‘ú. Na‘e hoko ha toko 20 tupu ‘o kinautolu ne kau ‘i he ‘Apitanga ‘o Saioné ko ha kau kapiteni mo e kau lafitani ki ha hiki fononga tokolahi (exodus) ‘e ua—ko e ‘uluakí na‘e hoko ia ‘i ha ta‘u ‘e fā mei ai ‘a ia ko e fehikitaki ‘a ha kakai ‘e toko 8,000 ki he 10,000 mei Misuli ki ‘Ilinoisí⁶; pea ko hono uá, ko ha ta‘u ‘e 12 mei ai, ko e hiki fononga fakahihifo ‘a ha Kāingalotu ‘e toko 15,000 nai mei ‘Ilinoisí ki Sōleiki mo e ngaahi tele‘a kehe ‘o e ‘Otu Mo‘unga Maká. Na‘e mahu‘inga fau ‘a e ‘Apitanga ‘o Saioné ki he Siasi ‘i he‘ene hoko ko ha ako teuteu‘angá. Na‘e hoko ‘a e ta‘u 1834 ko e taimi ia ke fakahā—pea ke teuteu ai ki he 1838 mo e 1846.

‘E ‘ahi‘ahi‘i, sivi‘i pea teuteu‘i fakafo‘ituitui mo fakafāfāfā foki kitautolu ‘o hangē pē ko e kāingalotu ‘i he ‘Apitanga ‘o Saioné. ‘Oku mahutafea ‘a e folofolá mo e ngaahi akonaki ‘a e Kau Taki Mā‘olungá ‘i he ngaahi tala‘ofa ko ia ko e tui ki he ‘Eiki ko Sīsū Kalaisí; fakahoko, tauhi mo manatua e ngaahi fuakava toputapú; mo e talangofua ki he ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá te ne fakamālohia kitautolu ke tau mateuteu, ke fehangahangai, ikuna‘i, pea ako mei he ngaahi faingata‘a mo e ‘ahi‘ahi ‘o e mo‘ui fakamatelié.

Kuo fakahā mahino mai ‘e he kau taki ‘o e Siasi ‘o e ‘Eikí

ha ni'ihī 'o e ngaahi 'ahi'ahi fakalūkufua pe tukufakaholo 'e lava ke tau fehanganagai mo ia 'i hotau kuongá mo e to'u tangatá. 'I he'ene hoko ko e Palesitēni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'i he 1977, na'e fai 'e Palesitēni 'Eselā Tafu Penisoni (1899–1994) ha fakatokanga fakaepalōfita 'i ha fakataha 'a e kau fakafofonga faka-vahefonuá. Te u lau hangatonu atu leva mei he pōpoaki 'a Palesitēni Penisoni mo fakaafe'i ke tukutaha homou tokangá ki he'ene akonaki:

“Oku 'i he to'u tangata kotoa pē hono ngaahi 'ahi'ahi mo e faingamālie ke tu'u pea taukave'i pē ia. Te ke fie 'ilo nai ki he taha 'o homau ngaahi sivi faingata'a tahá? Fanongo ki he ngaahi lea fakatokanga 'a Pilikihami Tongi, 'Ko e me'a 'oku ou manavahē lahi taha ai fekau'aki mo e kakai ni he te nau tu'umālie 'i he fonuá ni, ngalo 'iate kinautolu 'a e 'Otuá mo Hono kakai, te nau fakapikopiko pea te nau hoko ai 'o vaivai 'i he Siasí pea 'alu ki heli. 'E katekina 'e he kakai ni 'a e fakatangá, kaiha'á, masivá, mo e ngaahi fakataha kotoa pē pea nau kei tu'u ma'u pē. Ka ko e me'a 'oku ou manavahē lahi taha ki ai ko e 'ikai ke nau lava 'o matu'uaki e koloa'ia.

'Oku hoko atu 'a Palesitēni Penisoni 'o pehē: “Oku hangē leva ko 'etau sivi 'oku faingata'a tahá, he 'oku olopoto mo toe kākā ange 'a e filí. 'Oku si'isi'i ange 'ene hā ngali fakatu'utāmakí pea faingata'a ange ke 'ilo'i. Neongo 'oku fakafofonga'i 'e he sivi'i kotoa pē 'o e mā'oní'oní ha faingata'a, ka 'oku 'ikai hangē 'eni ia ko ha sivi, 'oku 'ikai ha faingata'a pea 'e lava pē ke hoko ia ko e sivi 'okú ne takihala'i lahi tahá.

“Oku mou 'ilo e me'a 'e lava ke fai 'e he melinó mo e tu'umālie ki ha kakai—Te ne lava 'o 'ai ke nau ta'etokanga. Na'e fakatokanga mai e Tohi 'a Molomoná ki he founga 'e tataki fakalelei ai kinautolu 'e Sētane ki heli 'i he ngaahi 'aho faka'osi. 'Oku 'i ai ha kakai mālohi fakalaumālie 'a e 'Eiki 'i māmani 'a ia na'á Ne tuku fakatatali 'i ha ta'u 'e ono afe tupu nai ke tokoni ki hono tataki e Pule'angá ke ikuná, pea 'oku feinga 'a e tēvoló ke nau ta'etokanga. 'Oku 'ilo'i 'e he filí he 'ikai ola lelei 'ene feinga ke nau fakahoko ha ngaahi angahala mamafa mo fulikivanú. Ko ia 'okú ne 'ai ke nau mohe ma'u, 'o hangē ko Kūlivá, lolotonga 'ene fusi hifo kinautolu 'aki e ngaahi angahala iiki 'o e 'ikai fai e me'a 'oku totonú. Pea ko e hā hono 'aonga ha taha lahi 'oku tuletule, 'ikai kau ki ha tafa'aki, pea 'ikai vēkeveke ke hoko ko ha takimu'a?

“Kuo fu'u tokolahi fau hotau kakai mālohi fakalaumālie 'oku totonu ke nau mālohi ange 'i hono fakatupulaki

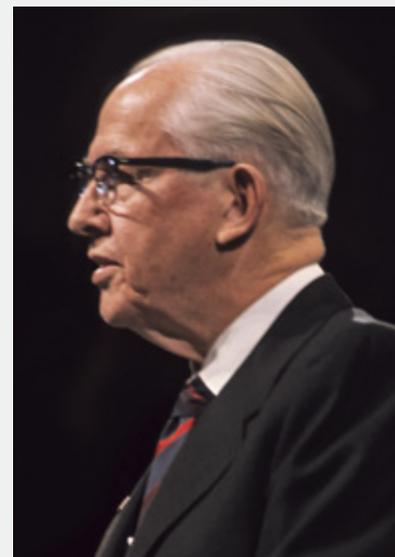
honau ngaahi 'apí, pule'angá mo e fonuá. 'Oku tokolahi 'a e ni'ihī 'oku nau pehē ko ha kakai lelei kinautolu, ka 'oku fie ma'u ke 'i ai ha me'a te nau lelei ai—kau pēteliake mālohi, kau faifekau, kau ngāue hisitōlia fakafāfili mo e kau ngāue temipale loto-to'a, kau mātē-aki'i fonua mo ha kau mēmipa lī'oa 'o e kolomú. Ko hono fakanounou, kuo pau ke tau longomo'ui mo 'ā'a mei ha mohe fakalaumālie.”⁷

Fakakaukau 'e lava pē ke hoko 'a e faingamālie, tu'umālie, mo e fiemālie ko iá ko e ngaahi 'ahi'ahi ia hotau kuongá 'o mālohi tatau tofu pē pe lahi ange 'i he fakatanga mo e ngaahi faingata'a fakatu'asino ne katekina 'e he Kāingalotu na'a nau loto-fiemālie ke laka 'i he 'Apitanga 'o Saioné. Hangē ko ia na'e fakamatala'i 'e he palōfita ko Molomoná 'i he'ene fakamatala fakanounou mālie ki he siakale 'o e loto-hikisiá, 'i he Hilamani 12:

“Pea ko ia 'oku tau lava 'o vakai ki he kākā, mo e ta'e-angatonu 'a e loto 'o e fānau 'a e tangatá; 'io, 'oku tau vakai ai ki he 'Eiki 'i he'ene fu'u angalelei ta'e-fakangatangatá 'okú ne tāpuaki'i mo ngaohi ke tu'umālie 'a kinautolu 'oku nau falala kiate iá.

“Io, pea 'oku tau lava 'o 'ilo 'i he taimi pē ko ia 'okú ne ngaohi ke tu'umālie 'a hono kakai, 'io, 'i hono fakatupulaki 'a e fua 'o 'enau ngoué, mo 'enau ngaahi takanga monumanu ikí mo 'enau ngaahi takanga monumanu lalahí, mo e koulá, mo e silivá, mo e ngaahi me'a mahu'inga kehekehe kotoa pē 'o e fa'ahinga kotoa pē mo e ngāue tufunga lelei kotoa pē; 'o ne fakahaofi 'enau mo'uí, 'o ne fakahaofi 'a kinautolu mei he nima 'o honau ngaahi filí; 'o ne fakamolū 'a e loto 'o honau ngaahi filí koe'uhi ke 'oua na'a nau tala tau kiate kinautolu; 'io, ko hono fakakātoá, 'o ne fai 'a e me'a kotoa pē koe'uhi ko e tu'umālie mo e fiēfia 'a hono kakai; 'io, ko e taimi ia 'oku nau fakafefeka ai honau lotó, 'o nau fakangalo'i 'a e 'Eiki ko honau 'Otuá, pea nau molo-moloki hifo 'i honau lalo va'é 'a e Tokotaha Mā'oní'oní—'io, pea 'oku peheé koe'uhi ko e fiemālie 'enau mo'uí, mo 'enau fu'u tu'umālie lahi 'aupitó” (Hilamani 12:1–2).

'Oku ou fakaafe'i kimoutolu ke mou fakatokanga'i makehe e kupu'i lea faka'osi 'o e veesi faka'osi: “pea 'oku

peheé koe'uhi ko e fiemālie 'enau mo'uí, mo 'enau fu'u tu'umālie lahi 'aupitó."

Na'e akonaki tatau 'a Palesiteni Hāloti B. Lī (1899–1973) fekau'aki mo e ngaahi sivi kotoa 'o e fiemālie 'oku tau fehangahangai mo ia 'i hotau kuongá 'o pehē: "Oku sivi'i mo 'ahi'ahi'i kitautolu, 'oku tau foua ha ni'ihi 'o e ngaahi sivi faingata'a taha 'o e 'aho ní pea mahalo 'oku 'ikai ke tau fakatokanga'i 'a e mamafa 'o e ngaahi sivi 'oku tau fouá. 'I he ngaahi 'aho koeé na'e 'i ai 'a e fakapoó, fakatangá, mo e puke fakamālohí. Na'e kapusi kinautolu ki he toafá, na'a nau fiekaia mo telefua pea na'a nau mokosia. Na'a nau omi ki he fonua 'ofeina ko 'ení. Ko e kau 'ea-hoko kitautolu 'o e me'a ne nau foaki maí. Ka 'oku tau faka'aonga'i ia ki he hā? 'Oku tau mo'umo'ua he kuongá ni 'i he mo'ui fakatu'umālie, ko ha me'a kuo te'eki 'aupito ke tau mātā ai kimu'a 'i he hisitōlia 'o e māmaní. Mahalo 'oku ngali ko e sivi faingata'a taha 'eni 'i ha toe sivi ange kimu'a 'i he hisitōlia 'o e Siasí ni."⁸

'Oku fakamātoato mo molumalu 'a e ngaahi akonaki ko 'eni mei he kau palōfita 'o onopooni mo ono'ahó, fekau'aki mo e ngaahi 'ahi'ahi 'o e 'aho ní. Ka 'oku 'ikai totonu ke fakatupu loto-fo'i ia pea 'oku 'ikai totonu ke tau ilifia. He ko kinautolu 'oku ma'u 'a e mata ke mamatá mo e telinga ke fanongó, 'oku taki 'e he ngaahi fakatokanga fakalaumālie ke nau longomo'ui lahi ange. 'Oku tau mo'ui 'i ha "aho . . . 'o e fakatokangá" (T&F 63:58). Pea koe'uhí kuo fai mai ha fakatokanga kiate kitautolu, 'oku fie ma'u ke tau "le'o . . . 'i he fa'a fakakukafi" 'o hangē ko ia na'e na'ina'i 'e he 'Aposetolo ko Paulá (Efesō 6:18). 'I he'etau tokanga mo teuteú, ko e mo'oni he 'ikai ha 'uhinga ke tau manavahē ai (vakai, T&F 38:30).

Ko hai 'oku 'i he tafa'aki 'o e 'Eiki? Ko e taimi 'eni ke fakahaa'i ai 'oku tau ma'u ha fakakaukau mo ha loto 'oku tali pea 'e paongofua ki he ngaahi fakatokanga fakalaumālie ni. Ko e taimi 'eni ke fakahaa'i ai 'oku tau tokanga mo teuteu ke matatali 'a e ngaahi 'ahi'ahi he ngaahi 'aho kimui ní 'o e tu'umālie mo e hikisiá, faingamālie mo e fiemālie, loto-fefeká mo hono fakangaloki e 'Eiki ko hotau 'Otuá. Ko e taimi 'eni ke fakahaa'i ai te tau faivelenga 'i he taimi kotoa pē 'i ha me'a pē 'e fakafalala mai 'e he Tamai Hēvaní mo Hono 'Alo 'Ofa'angá—pea te tau tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá mo 'a'eva angatonu 'i Hono 'aó (vakai, Alamā 53:20–21).

Ko e Lēsoni 'o e Mamata, Ako, mo e Muimui ki he Kau Taki Mā'olungá

Na'e tāpuekina 'a e Kāingalotu mo'ui māteaki 'i he kau-tau 'a e 'Eiki ke nau mamata, ako, mo muimui ki he Kau Taki Mā'olungá. Pea 'e 'aonga foki kiate kitautolu he 'ahó ni 'a e sipinga mo e faivelenga 'a e kāingalotu mateaki 'o e 'Apitanga 'o Saioné.

Na'e fononga 'a Uilifooti Utalafi ki Ketilani, 'Ohaiō 'i 'Epeleli 1834 ke kau 'i he 'Apitanga 'o Saioné, ko ha'ane tali ki he fale'i meia Pa'ale P. Palatí. 'Oku hoko 'a e fakamatala 'a Misa Utalafi ki he'ene fuofua fetaulaki mo e Palōfita ko Siosefa Sāmitá ko ha fakahinohino ia kiate kitautolu kotoa:

"Ko e fuofua taimi 'eni 'i he'eku mo'ui ke u fe'iloaki ai mo 'initaviu mo 'etau Palōfita 'ofeina ko Siosefa Sāmitá, ko e tangata kuo fili 'e he 'Otuá ke 'omi 'Ene ngaahi fakahaá 'i he kuonga faka'osi ko 'ení. Ko 'eku fuofua fe'iloaki mo iá na'e 'ikai ke mei fakafiemālie ia ki he fakakaukau 'oku angamaheni ki ai 'a e māmaní fekau'aki mo e fakafōtunga 'oku totonu ke ma'u 'e ha palōfita. Mahalo na'a faka'ohovale ia ki ha tui 'a ha ni'ihi. Ne u fe'iloaki mo ia mo hono tokoua ko Hailamé 'okú na taki taha ha me'afana 'o fai 'ena ako fana ki ha tāketi. Ko e taimi na'e tuku ai 'ena faná, na'e fakafe'iloaki au kia Misa Siosefa, pea na'á ma lulululu lotofiefia. Na'á ne fakaafe'i au ke u nofo 'i hono 'api nofo'angá lolotonga 'eku tali 'i Ketilani. Na'á kuo tali loto-māfana 'a e fakaafe ko 'ení pea na'e fakamāma'i mo mohu tāpuekina au lolotonga 'eku nofo mo iá."⁹

'Oku ou pehē na'e fakafofo 'a e mohu tāpuekina 'a Misa Utalafi, 'i he'ene nofo fakataimi 'i he 'api nofo'anga 'o e Palōfita pea ne ma'u ha faingamālie ta'e-hano-tatau ke mamata tonu ai 'i he'ene mo'ui faka'ahó, 'o ne ma'u 'a e mata ke mamata 'o fakalaka atu 'i he "fakakaukau 'oku angamaheni ki ai 'a e māmaní fekau'aki mo e fakafōtunga 'oku totonu ke ma'u 'e ha palōfita." Ko e fa'ahinga fakakaukau hala pehē 'okú ne takihala'i ai e vakai 'a e ni'ihi tokolahi 'i he māmaní he 'aho ní, 'o tatau pē 'i loto mo tu'a 'i he Siasi 'o e 'Eiki kuo fakafoki maí.

Ko e ola hono ui au 'i he 2004 ke u ngāue 'i he Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, ko 'eku ma'u ha fakakaukau makehe ki he 'uhinga ko ia ke mamata, ako, mo muimui ki he Kau Taki Mā'olungá. Kuó u mamata faka'aho he taimi ni ki he 'ulungaanga fakafo'ituituí, 'a e kehekehe 'o e me'a 'oku nau manako aí, mo e 'ulungaanga faka'e'i'eiki 'o e kau taki 'o e Siasí ni. 'Oku lau foki 'e ha

'Oku mahu'inga ke tau manatua te tau lava pē 'o ako mei he ngaahi akonaki 'a e Kau Taki Mā'olungá pea mo e ngaahi sīpnga 'o 'enau mo'uí fakatou'osi.

nī'ihī ia 'oku hoko e ngaahi fakangatangata mo e tōnou-nou fakaetangata 'a e Kau Taki Mā'olungá ko ha me'a 'oku fakapuputu'u kiate kinautolu pea hōloa ai 'enau tuí. Kiate au, 'oku hoko e ngaahi vaivai ko iá ke ne fakamālohia ai 'eku tuí. 'Oku fakahā mai 'e he sīpnga pule'i 'e he 'Eikí 'a Hono Siasí 'a e 'ikai ha uesia ia 'e hoko 'i he vaivai fakaesino 'a e tangatá. 'Oku fakaofu mo'oni kiate au ke u mamata tonu ki he fakahoko 'e he 'Eikí 'a Hono finangaló 'o fakafou 'i He'ene kau tamaio'eikí, neongo e ngaahi fehalaaki mo e tōnounou 'a Hono kau taki kuo filí. Kuo te'eki ke pehē 'e he kau tangatá ni 'oku nau haohaoa pea 'oku 'ikai ke nau haohaoa; ka neongo ia, na'e ui kinautolu 'e he 'Otuá.

Na'e hoko 'a Uilifooti Utalafi ko ha taula'eiki 'i he'ene lue ki Mīsuli mo e kautau 'a e 'Eikí, na'á ne toki fakahā kimui 'i he'ene hoko ko ha mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'o pehē: "Ne mau a'usia ha me'a ne 'ikai ke mau mei ma'u ia 'i ha toe founga kehe. Ne mau ma'u ha faingamāle . . . ke fononga 'i ha maile 'e tahaafe mo e [Palōfitá], pea mātā tonu e ngaahi ngāue e Laumālie 'o e 'Otuá na'á ne ma'ú, mo e ngaahi fakahā 'a Sisū Kalaisi kiate iá pea mo hono fakahoko 'o e ngaahi fakahā ko iá. . . . Ka ne ta'e'oua 'eku 'alu mo e 'Apitanga 'o Saioné he 'ikai ke u mei 'i heni he 'ahó ni."¹⁰

'I he Sāpate faka'osi 'o 'Epeleli 1834, na'e fakaafe'i 'e

Siosefa Sāmita ha nī'ihī 'o e kau taki 'o e Siasí ke nau lea ki he kau ngāue tokoni 'o e 'Apitanga 'o Saioné 'i ha faleako ne nau fakataha ai. Hili hono faka'osi 'e he kau takí 'enau pōpōakí, na'e tu'u hake 'a e Palōfitá 'o ne fakahā kuo fakamaama 'i ia 'i he fakahinohinó. Na'á ne kikite leva 'o pehē:

"Oku ou fie fakahā atu kiate kimoutolu 'i he 'ao 'o e 'Eikí, 'oku 'ikai ke lahi hake ho'omou 'ilo ki he ngaahi iku'anga 'o e Siasí ni pea mo e pule'angá ni 'i ha kī'i pēpē 'oku 'i he funga 'o 'ene fa'eé. 'Oku 'ikai mahino ia kiate kimoutolu. . . . Ko ha kihī'i toko sī'i pē 'o kimoutolu kau Lakanga Fakataula'eikí 'oku mou mamata ki ai he pōnī, ka 'e fakafonu 'e he Siasí ni 'a 'Amelika Noate mo 'Amelika Saute—te ne fakafonu 'a māmani."¹¹

Na'e fakafanongo 'a e kau tangata hangē ko Pilikihami 'Iongí, Hiipa C. Kimipolo, 'Oasoni Pālati mo Uilifooti Utalafi pea nau ako lahi mei he Palōfitá 'i he pō ko iá—pea hili ha ngaahi ta'u mei ai na'a nau tokoni ki hono fakahoko 'ene fakahā fakapalōfitá. He toki faingamālie mā'ongo'onga mo'oni ia na'e ma'u 'e he kau tangatá ni ke nau mamata, ako pea mo muimui 'i he Palōfitá.

'Oku mahu'inga ke tau manatua te tau lava pē 'o ako mei he ngaahi akonaki 'a e Kau Taki Mā'olungá mo e ngaahi sīpnga 'o 'enau mo'uí fakatou'osi. Koe'uhí ko e mata me'a-hā-mai faka'e'i'eiki na'e fakamatala'i 'e he Palōfita ko

“Ko hai ‘oku ‘i he tafa‘aki ‘o e ‘Eiki?”
Ko e taimi ‘eni ke fakahaa‘i ai ‘aki ‘etau fanongo mo tala-ngofua ki he akonaki ‘a e kau ‘aposetolo mo e kau palōfita mo‘ui na‘e ui ‘e he ‘Otuá.

Siosefa Sāmitá kau ki he tupulaki ‘a e Siasí ‘i he kaha‘ú, kātaki ‘o fakakaukau leva ki he mālohi ‘o ‘ene sīpinga fakatāutahá ‘i hono fakahoko e ngaahi ngāue angamaheni mo faingata‘a kae fie ma‘ú. Na‘e fakamatala‘i ‘e Siasosi A. Sāmita ‘i he‘ene tohinoá ‘a e founa na‘e tali ‘aki ‘e he Palōfita e ngaahi faingata‘a faka‘aho ‘o e laka ki Mīsulí.

“Na‘e a‘usia kakato ‘e he Palōfita ko Siosefa ‘a e ongosia ‘i hono kotoa ‘o e fonongá. Na‘e ‘ikai ngata pē ‘i he‘ene tokanga‘i mo toe pule‘i ‘a e ‘Apitangá, ka na‘á ne lue lalo ‘i he taimi lahi ‘o ne a‘usia ai ‘a e fā, toto, pea mo e mamahi ‘o e va‘é. . . . Ka ‘i he lolotonga e fonongá kotoa, na‘e ‘ikai te ne pu‘aki ha fo‘i lea hanu pe lāunga, ka ko hono tokolahi taha ‘o e kau tangata ‘i he ‘Apitangá ne nau lāunga kiate ia ‘i he mamahi mo e fā honau va‘é, lōloa ‘o e fonongá, sī‘isi‘i e me‘akaí, kovi ‘a e maá, mā koané mo e patá, namu faikehe ‘a e honé, ‘uanga e pēkaní mo e sisí, mo e hā fua, na‘a mo hano kālou‘i kinautolu ‘e ha kulí, ne lāunga ai pē kia Siosefa. Kapau na‘e fie ma‘u ke nau ki‘i mālōlo mo ha vai inu na‘e ‘ikai lelei, na‘e mei tupu ai ha angatu‘u ia, ka ko e ‘Apitanga kinautolu ‘o Saioné, pea ko hamau tokolahi na‘e ‘ikai toe lotu, ta‘e fakakaukau, ta‘e tokanga, talangata‘a, fakavalevale, mo anga fakatēvolo, ka na‘e ‘ikai ke mau teitei fakatokanga‘i ia ‘e kinautolu. Na‘e pau ke kātekina kinautolu ‘e Siosefa mo ako‘i kinautolu hangē ha fānaú.”¹²

Na‘e hoko ‘a Siosefa ko ha fa‘ifa‘itaki‘anga totonu ia ‘o e tefito‘i mo‘oni na‘e ako‘i ‘e ‘Alamaá: “He na‘e ‘ikai lelei ange ‘a e tokotaha malangá ‘i he tokotaha fanongó, pea ‘ikai foki ke lelei ange ‘a e faiakó ‘i he tokotaha ‘oku akó; . . . ‘o nau ngāue katoa, ko e tangata taki taha ‘o fakatatau ki hono ivi” (‘Alamá 1:26).

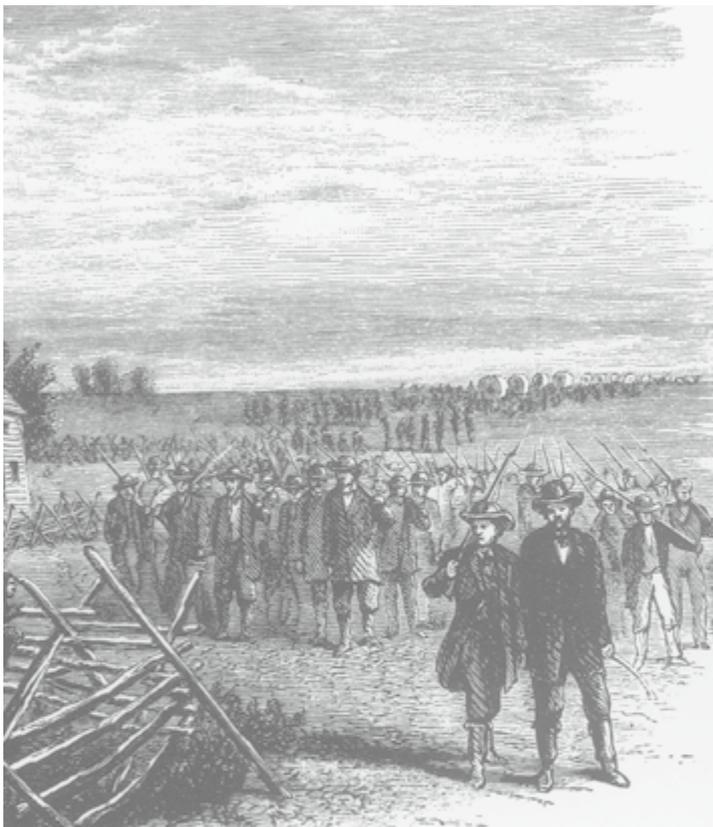
Talu mei hono uiui‘i au ko ha Taki Mā‘olungá, kuó u feinga ke mamata mo ako ‘i he fehanganagai e ni‘ihi hoku Ngaahi Tokouá mo e nunu‘a ‘o e toulekeleká pe ko e ngaahi fie ma‘u ta‘etūkua ‘o e fakangatangata fakaesinó mo e mamahí. He ‘ikai ke ke lava pea he ‘ikai te ke teitei ‘ilo‘i ‘a e faingata‘a‘ia fakapulipuli mo fakalongolongo ‘oku fehanganagai mo e kau tangata ko ‘ení ‘i he‘enau tokoni‘i e kakaí ‘aki honau lotó, iví, ‘atamaí, mo e mālohí kotoa. Ko e ngāue fakataha mo mātā tonu kia Palesitene Kōtoni B. Hingkelí (1910–2008), Palesitene Sēmsi E. Fausi (1920–2007), ‘Eletā Siosefa B. Uefilini (1917–2008), Palesitene Poiti K. Peeka (1924–2015), ‘Eletā L. Tomu Peuli (1922–2015), ‘Eletā Lisiate G. Sikoti (1928–2015), pea mo hoku kaungā-ngāue faka‘aposetolo kehé, ‘oku nau fakamālohia au ke u fakahā mahino mo pau ko e Kau Taki Mā‘olunga ‘oku mau fengāue‘aki fakatahá ko e kau to‘a—ko e kau to‘a faka‘ei‘eiki mo ma‘ongo‘onga—‘i he tu‘unga mo‘oni mo ‘ofeina tahá! ‘Oku tokoni ‘enau kātaki, vilitaki, mo e

loto-to'á ke nau “vivili atu ki mu'a 'i he tui mālohi kia Kalaisi” (2 Nifai 31:20) 'a ia 'oku taau ke tau fa'ifa'itaki ki ai.

Na'e fakatokanga 'a Palesitēni Lī kau ki ha toe sivi fakalūkufua 'oku fakautuutu 'ene takihala'i 'a e to'u tangata ko 'enī: “Oku lolotonga sivi'i kitautolu 'i ha toe sivi 'e taha—ko ha kuonga 'a ia te tau ui ko e kuonga fakapoto. Ko ha taimi 'eni 'oku tokolahi ai 'a e kakai potó 'a ia 'oku 'ikai ke nau fie fakafanongo ki he kau palōfita fakatōkilalo 'o e 'Eikī. . . . Ko ha sivi ngali mamafa ia.”¹³

Ko e sivi 'o e fakapotó ko e hoa ia ki he sivi 'o e tu-'umālié mo e fiemālié. 'Oku mahu'inga fau ke tau mamata, ako, pea muimui ki he Kau Taki Mā'olungá.

“Ko hai 'oku 'i he tafa'aki 'o e 'Eikī?” Ko e taimi 'eni ke fakahaa'i a'i 'aki 'etau fanongo mo talangofua ki he akonaki 'a e kau 'aposestolo mo e kau palōfita mo'ui na'e ui 'e he 'Otuá 'i he ngaahi 'aho kimui ní ke nau pule'i mo tataki 'Ene ngāuē 'i he mamaní. Ko e taimi 'eni ke fakahaa'i ai 'oku tau tui “e 'ikai mole atu 'a [e] lea [a e 'Otuá], ka 'e fakamo'oni'i hono kotoa, neongo pē ko e fai ia 'i [Hono] le'o pē [o'oná] pe 'i he le'o 'o [Ene] kau tamaio'eikī, 'oku tatau ai pē” (T&F 1:38). Ko e taimi 'eni ke fakahaa'i a'i. Ko e taimi 'eni!

Ko Hotau 'Apitanga 'o Saioné

'E 'i ai ha taimi 'i he 'etau mo'ui 'e fakaafe'i ai ke tau laka 'i hotau 'Apitanga 'o Saioné. 'E feliliuaki pē 'a e taimi 'o e ngaahi fakaafé, pea 'e kehekehe pē 'a e ngaahi faingata'a te tau fehanganagai mo ia 'i he 'etau fonongá. Ka ko 'etau tali hokohoko ma'u pē ki he ui pau ko 'enī 'e iku pē ke ne 'omi e tali ki he fehu'i, “Ko hai 'oku 'i he tafa'aki 'o e 'Eikī?”

Ko e taimi ke fakahaa'i a'i 'a e taimi ni, 'ahó ni, 'apongipongi, pea ta'e ngata. Fakatauange te tau manatu'i ma'u pē 'a e ngaahi lēsoni 'o e 'ahi'ahí, sivi'i, mo e mateuteu pea mo e mamata, ako, mo muimui ki he Kau Taki Mā'olungá. ■

Mei ha lea 'i ha fakataha'anga lotu 'a e Uike 'o e Akó, ko e “Who's on the Lord's Side? Now Is the Time to Show,” (Ko hai 'i he Tafa'aki 'o e 'Eikī? Ko e Taimi 'Eni ke Fakahā ai) na'e fai 'i he 'Univēsitī Pilikihami Tongi-Aitahoó 'i he 'aho 30 Siulai, 2010.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Brigham Young, 'i he B. H. Roberts, *A Comprehensive History of the Church*, 1:370–71.
2. “Tau Nofo he 'Eikī” *Ngaahi Himi*, fika 163.
3. *The Discourses of Wilford Woodruff*, ed. G. Homer Durham (1946), 306.
4. “Tau Nofo he 'Eikī” *Ngaahi Himi*, fika 163.
5. Joseph Smith, in Joseph Young Sr., *History of the Organization of the Seventies* (1878), 14; vakai foki *History of the Church*, 2:182.
6. Vakai Alexander L. Baugh, “From High Hopes to Despair: The Missouri Period, 1831–39,” *Ensign*, July 2001, 44.
7. Ezra Taft Benson, “Our Obligation and Challenge,” Regional Representatives seminar, Sept. 30, 1977, 2–3; unpublished typescript.
8. Harold B. Lee, “Christmas address to Church employees,” Dec. 13, 1973, 4–5; unpublished transcript.
9. Wilford Woodruff, in Matthias F. Cowley, *Wilford Woodruff: History of His Life and Labors* (1909), 39.
10. Wilford Woodruff, 'i he *The Discourses of Wilford Woodruff*, 305.
11. Siosefa Sāmita 'i he *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesitēni 'o e Siasī: Uilifooti Utalafi* (2004), 28; vakai foki Siosefa Sāmita, lau 'e Uilifooti Utalafi, 'i he Conference Report, Apr. 1898, 57.
12. George A. Smith, “My Journal,” *Instructor*, May 1946, 217.
13. Harold B. Lee, “Sweet Are the Uses of Adversity,” *Instructor*, June 1965, 217.

Ako ke Fanongó

KO E FUOFUA
KOLO MATAKALI
KEHEKEHE 'I
SAUTE 'AFILIKÁ

Fai 'e Matt McBride mo James Goldberg

Potungāue Hisitōlia 'o e Siasí

Na'e fakatē lo'imata 'a Falanisi Lekuati 'oku ta'u 56 'i he'ene tangutu fehangaaki mo 'Olevi Taimi, ko 'ene palesiteni fakasiteiki. Na'e toki fehu'i ange 'e Palesiteni Taimi pe ko e hā ha'ane fakakaukau ki hano fokotu'u ha kolo 'o e Siasí 'i he kolo tupu'anga 'o Falanisí 'i Soueto 'i Saute 'Afilika.

“Ko e hā 'okú ke tangi ai? Na'a ku faka'ita'i koe?” ko e fehu'i ange ia 'a Palesiteni Taimí.

Ne tali ange 'e Falanisi, “Ikai.” “Ko e toki fuofua taimi 'eni ki he'eku mo'uí ke fehu'i mai ai 'e ha pālangi ha me'a kiate au kimu'a peá ne toki fai ha tu'utu'uni.”

Ko e Mo'ui 'i he Pule'anga Lau lanú

Ko e ta'u 1981. Ko e taimi ko iá, na'e fakamāvahevahe'i ai 'e ha fa'unga lao na'e 'iloa ko e pule'anga lau-lanú (apartheid) 'a e kakai 'uli'uli mei he kau pālangí 'i Saute 'Afilika. Na'e 'uhinga 'a e māvahevahe fakalao ko 'ení, fakataha mo hono fakangatangata 'o e Siasí ke ta'ofi e kau tangata 'uli'uli 'Afiliká mei hano fakanofu ki

'Olungá: Ko ha matātahi na'e fakataumu'a 'e he laó ko ha feitu'u pē ki he kau pālangí 'i Saute 'Afilika.

To'omata'ú: Ko ha laka fakahā loto 'i Sohānesipeeki 'i he 1952 ko e kole 'a e tau'atāinā mo e tu'unga tataú.

he lakanga fakataula'eikí, he 'ikai lava ke tupulaki 'a e Siasí 'i he kakai 'uli'uli 'i Saute 'Afiliká. Na'e liliu 'a e tu'unga ko iá 'i he 1978 'i he taimi na'e ma'u ai 'e Palesiteni Spenisā W. Kimipolo 'a e fakahā ke to'o e fakangatangata 'o e lakanga fakataula'eikí, ka na'e kei tu'u pē 'a e faingata'a 'o e fakamakehekehé mo e fehu'uhu'u'akí 'i he vā 'o e ongo matakali.

Ko e tokolahi taha 'o e kakai 'uli'uli 'i Saute 'Afiliká na'a nau nofo 'i he tukui kolo ikí, na'e meimei ke langa ia 'i he ngata-anga 'o e tukui kolo lalahi 'o e kau pālangí hangē ko Sohānesipekí. Ko Soueto, ko e fakanounou ki he Kolo Fakatokelau Hihifó, 'a e kolo lahi tahá. Na'e tātātaha ke 'alu e kau pālangí ki he kolo ikí, pea ko e kakai 'uli'uli ne nau 'alu ki he kolo lalahi na'e tātātaha ke toka'i tatau kinautolu mo e kau pālangí.

Na'e kau 'a Falanisi mo hono fāmilí 'i ha ki'i kulupu tokosi'i mei Soueto ne nau tali fiefia 'a e ongoongolelei kuo toe fakafoki maí 'i he 1970 tupú. 'I he kamatá na'a nau 'alu ki he uooti Sohānesipekí. Na'e manatu'i 'e Sōnasi ko e foha 'o Falanisi 'a e 'ā hengihengi 'a e fāmilí 'i he 4:00 a.m. he 'aho Sāpaté ke tuli 'a e lēlue pongi-

"Neongo he 'ikai ke mau loto-taha ki he ngaahi me'a 'oku hoko 'i tu'a 'i he siasí, ka 'oku mau loto-taha 'i he tokāteliné."

pongi ki Sohānesipekí pea lue lōloa leva mei ai ki he falelotú kimu'a pea kamata e lotú he 9:00 a.m. Na'e pongipongia ma'u pē 'a e fāmilí—ka na'e fa'a faingata'a he taimi 'e ni'ihi ki he fānaú ke nau 'ā'ā lolotonga e Palaimelí!

'E lava ke hoko 'ete paiona 'i he feohi fakamatakali ke toe hoko foki ai ha faingata'a fakaeloto. Na'e manatu'i 'e Sosaia Mohapi 'ene fanongo ki ha ki'i tamasi'i pālangi ta'u ono na'á ne lea 'aki ha lea ta'efe'unga kau ki he

Fuofua palesiteni Fine'ofa 'uli'uli 'i Saute 'Afiliká, Sūlia Mavipela, 'okú ne kau 'i he tanupou 'o e falelotu fo'ou 'o e Kolo Souetó 'i he 1991. (Vakai ki he'ene talanoá 'i he fakamatala hokó.)

kakai 'uli'uli na'á ne fetaulaki mo ia 'i he Siasí. Na'e pehē 'e Sosaia, "Ko hono mo'oní, na'á ku 'osi 'ita fakalelei." Ka na'á ne fanongo ki he fa'éé 'okú ne talaange ki hono fohá, "Ko e Siasí ma'á e tokotaha kotoa pē." Na'e moko-moko 'a Sosaia 'i hono fakafemalie'i ia 'e he fakamanatu ko iá.

Ko Ha Kolo 'i Soueto?

Na'e 'ilo'i 'e Palesiteni Taimi 'a e ngaahi faingata'a fakatu'asino mo fakaeloto na'e fepaki mo e kāingalotu 'uli'uli. Na'á ne fakakaukau ke fokotu'u ha kolo 'i Soueto ke fakafaingofua'i 'enau fefononga'akí ka na'e 'ikai ke ne loto ke nau ongo'i 'oku 'ikai ke talitali lelei kinautolu 'i Sohānesipeki. Na'á ne fakakaukau ai ke 'initaviu e kāingalotu mei Souetó hangē ko Falanisi ke fakapapau'i honau lotó kimu'a peá ne toki ngāue ki ai. Ne nau 'oange ha tali mahino: "Te mau fiefia ke fokotu'u 'a e Siasí 'i Soueto."

Na'e fili 'e Palesiteni Taimi 'a e kau taki 'oku nau taukei te nau ala tokoni ki hono ako'i 'o e kau toki papi uluí. Na'á ne 'initaviu ha kāingalotu 'e toko 200 tupu 'i Sohānesipeki pea iku 'o ne ui ha toko 40 ke nau kau ki he kolo fo'ou ke tokoni ki hono ako'i fakataimi ha kau taki fakalotofonua ke nau kamata'i e koló.

TAA 'I HE ANGALELEI 'A E LAIPELI HISTÓLIA 'O E SIASÍ

‘I he founa tatau pē na’e fononga ai ‘a e kāingalotu ‘ulī‘ulī ki ha kolo ‘e taha mo ha ‘ulungaanga ‘e taha ke ma’u lotu ‘i he Uooti Sohānesipekī, na’e pau ke fakaangaanga ‘a e kāingalotu pālangí ki ha ‘ātakai mo ha ‘ulungaanga fo’ou ‘i he’e-nau fua fatongia ‘i Souetó. Na’e ‘ikai ke tokamālie ma’u pē ‘a e me’a kotoa. Na’e ‘ikai fakakaukau ‘a Mōlini veni Sila ia ki ai, ko ha mēmipa pālangi na’e uiui‘i ke hoko ko e palesiteni Palaimelí, ‘i he taimi na’e fili ai ‘a e fasi fakafonua ‘o Saute ‘Afiliká ko e hiva kamata ‘i he houalotu Fine‘ofá ‘i ha taimi ‘e taha. Ka na’á ne toki ‘ilo‘i ai na’e fakakaukau ‘a e kau Saute ‘Afilika ‘uliulí ko e fasi fakafonua ko ha faka‘ilonga ia ‘o e lau lanú pea na’e tokolahi e kau fafine ‘ulī‘uli na’a nau lotomamahi ‘i he hiva na’e filí.

Ne mei faingofua pē ke hoko ‘a e feta‘emahino‘aki ko iá ko ha fakalotosi‘i ki he kāingalotu ‘ulī‘ulí mo e pālangí, ka na’a nau fili ke faka‘aonga‘i ia ko ha faingamālie ke nau fealea‘aki mo tupulaki ai. Na’e manatu‘i ‘e Mōlini, “Na’e lahi e me’a kehekehe ne mau fevahevahe‘aki aí.” “I honau tu‘unga ko e kau ‘ulī‘ulí, ko e hā e me’a ‘e fakatupu lotomamahi kiate kinautolú pea ‘i homau tu‘unga ko e kau pālangí ko e hā e me’a ‘e fakatupu lotomamahi kiate kinautolú. Ko ‘enau founa mo ‘emau founa ‘oku fakahoko ‘aki ha ngaahi me’a pau. Pea na’e hoko pē ia ko ha taimi fakalata ke mau feako‘aki fakataha ai.”

‘I he faka‘au ke tupulaki ‘a e kolo ‘i Souetó ‘o mālohi mo tokolahi angé, na’e fokotu‘u leva mo ha ngaahi kolo fo’ou ‘i he tukui kolo kehé ‘o faka‘aonga‘i pē e founa tatau. Ko Kumulani Matelisi ko ha talavou ia na’e nofo ‘i he kolo Kuamasú ofi ki Tōpani. ‘I he‘ene kau ki he Siasí ‘i he 1980, na’á ne ma’u ha fa‘ahinga fakakaukau hu‘uhu‘u ki he kau pālangí ‘a ia na’e mei angamaheni pē ki he kau talavou ‘ulī‘uli kotoa pē ‘i Saute ‘Afilika ‘i he taimi ko iá. Ka na’e hanga ‘e he‘ene ngaahi a‘usia ‘o e lotu fakataha mo e matakali kehé ‘o liliu ‘ene fakakaukau.

Ko e Me’a ‘Okú ne Pukepuke Fakataha e Kakai

‘I he 1982, na’e fakaafe‘i ai ‘a Kumulani mo e kau talavou ‘i hono koló ke nau kau ki ha konifelenisi ma’á e kau taau-taha kei talavou. Na’e fie ma’u ‘e he‘ene palesiteni fakakoló, ko ha pālangi ko Sione Manafooti, ke teuteu lelei ‘a e kau talavou neongo ko hanau tokosi‘i pē na’e vala lelei. Na’á ne to‘o kotoa leva ‘a e suti ‘i hono lokí ‘o tufaki ia ki he kau talavou pea na’a nau tui ia ki he konifelenisi. ‘I he Sāpate hono hokó, na’e tui ‘e Palesiteni Manafooti ‘a e suti na’á ne ‘oange ke tui ‘e Kumulaní. “Okú ‘ikai ke u lava ‘o fakakaukau lotu ki ha tui ‘e ha pālangi ‘a e vala tatau ne u tui ‘e aú,” ko e manatu ia ‘a Kumulaní, “ka na’á ne fakahoko ia. Na’á ne tokoni ke liliu ‘eku fakakaukau ki he kakai pālangí ‘o kehe ia mei he fakakaukau ne u ma’u kimu‘á.”

Na’e pehē ‘e ‘Eletā Matelisi ka ko ha Fitungofulu Mā‘olunga Faka‘ēlia ia he taimi ni, “Na’a mau fie ma’u kotoa ‘a e ngaahi a‘usia ko ‘ení ‘i he‘emau mo‘uí ke ne fakahoko ha liliu ‘iate kinautolu.”

Na’e kamata faka‘aonga‘i ‘a e fuka ‘o Saute ‘Afiliká ‘i he 1994 ko ha faka‘ilonga ia ‘o e fāitahá hili hono fakangata ‘o e lao ki he lau lanú. ‘Okú fakafongai ‘e he lanu ‘ulī‘ulí, engeengá, mo e lanu matá ‘a e Falealea Fakafonua ‘o ‘Afiliká, pea fakafongai ‘e he lanu kulokulá, hinehiná, mo e lanu puluú ‘a e Lepāpulika Poeá (Boer).

Na'e fakangata e pule'anga lau lanú (apartheid) 'i Saute 'Afilika 'i he 1994. Neongo ko e tokolahi 'o e ngaahi fakataha'anga lotu he 'aho ní 'oku tokolahi pē kau 'ulí'ulí honau feitu'u pea tokolahi pē kau pālangí honau feitu'u, ka ko e tau'atāina lahi angé ko e 'atā ke nau lotu 'i ha fa'ahinga feitu'u peé. Hangē ko e kau paionia 'o e ngaahi fuofua kolo 'i he tukui koló, 'oku lotu mo ngāue fakataha 'a e kāingalotu mei he puipuitu'a kehekehe ke langa hake 'a e pule'anga 'o e 'Otuá.

'Oku fakamatala'i 'e he palesiteni fakasiteiki lolotonga 'o e siteiki Souetó, Tapu Lepetoa, ko e ongoongolelé 'okú ne pukepuke fakataha e kakaí 'i he taimi 'o e māvahevahé. Na'á ne pehē, "Neongo he 'ikai ke mau loto-taha ki he ngaahi me'a 'oku hoko 'i tu'a 'i he siasí, fakapolitikalé mo e alā me'a pehē, ka 'oku mau loto-taha 'i he tokāteliné." 'I hono faka'aonga'i 'o e fakava'e fevahevahe'aki ko iá, 'e lava ke feako'aki e kakaí mei he'enua ngaahi faikehekehé 'i he'enua fealea'aki fakalelei mo fakafanongo 'aki e laumālie ongo'ingofuá. 'Oku fale'i 'e Palesiteni Lepetoa 'o pehē, "Ko e taha e ngaahi me'a mahu'inga taha 'o e tu'unga fakatakimu'á ko e fakafanongo ki he kakaí. Fanongo koe'uhí kae lava ke mahino kiate koe. Fanongo koe'uhí ka ke lava 'o ongo'i. Fanongo

koe'uhí ka ke lava 'o ma'u ha ue'i fakalaumālie."

'Oku poupou 'a Topa Kali-Hala, ko e 'ofefine 'o Sūlia Mavipela ko e taha ia 'o e fuofua mēmipa 'i he Kolo Souetó, 'oku tokoni 'a e fakafanongó ke ta'ofi ai e hoko 'o ha fekíhiaki ko ha 'ā vahevahe fakamamahi. 'Okú ne pehē, "Oku totonu ke u fakafanongo 'i ha founa te ne lava 'o fakamahino ai kiate au 'a e ta'efiemālie 'o e tokotaha te ne ngali fakafepaki kiate aú."

'Oku poupou'i 'e 'Eletā Matelisi 'a e Kāingalotu 'o Saute 'Afiliká ke nau ma'u ha mālohi 'i honau ngaahi faikehekehé, tautautefito 'i he ngaahi fakataha alēleá. 'Okú ne pehē, "E hōifua ki ai 'a e 'Eikí, ke fakataha mai 'a e kakai mei he ngaahi matakali kehekehe 'o tangutu takatakai 'i he tēpilé pea alea'i e ngaahi palōpalemá." Ko 'ene kole ki he kau taki fakalotofonua 'i he Siasí ke hokohoko atu 'enua hiki hake 'a e kau taki mei he matakali kehé, 'i he founa tatau pē na'e poupou'i ai ia 'e he to'u tangata kimu'á. 'I he feinga ko ia ke a'u ki ha feitu'u mo e kakai fo'ou, 'okú ne pehē, "he 'ikai te ke ma'u 'e koe ha kakai taukei ai. Ka 'okú ke fakatupulaki e ngaahi taukei 'i he Siasí. Te ke fakatupulaki e ngaahi taukei 'aki hono 'omi e kakaí ke nau faaitaha pea 'ai ke nau ngāue fakataha." ■

Ko e ngaahi lea mei ha 'initaviu na'e fai 'e he kau fa'utohi 'i he 2015.

Fakamo'ui 'a e Fonua 'Ofeiná: Ko e Tui 'a Sūlia Mavipelá

Fai 'e Matthew K. Heiss

Potungāue Hisitōlia 'o e Siasí

Na'e liliu fakafokifā e mo'ui 'a Sūlia Mavipelá 'i he 1955 'i he mālōlō hono husepāniti ko Sioné 'i ha fakatu'utāmaki. Na'e hā 'i he fakamo'oni ne ma'ú ko e tokotaha ne 'i he me'a-lele 'e tahá, ko ha tangata pālangi, na'á ne heva mai ki he kauhala 'a Sioné. Ka na'e 'ikai ke fakahalai'a i e tangata ia ko iá. Na'e pehē 'e he kau 'ōfisa polisi pālangi ko e kakai 'ulí'ulí ko e kakai vale he faka'ulí, ko ia na'e tuku-aki'i leva 'a e fakatamakí kia Sione.¹

Na'e ta'u 37 'a Sūlia mo ha fānau 'e toko fā pea mo e taha na'e kei fei-tama'i. Ne fakahala'i ia 'e he lau lanú, kau polisi, mo e laó. Ka na'e faifai peá ne ako ke 'oua na'a fakavaivai ki he lotomamahí; kae lí'oa 'ene mo'uí ke feinga ke fakaakeake pea fakamo'ui hono fonua 'ofeiná 'o fakafou 'i he ngā-ue tokoni faka-Kalaisí. Na'e hoko 'eni 'i he'ene 'ofa 'i hono fonuá, tui ki he 'Otuá mo 'ene lí'oa ki hono mo'ui 'aki e ngaahi tefito'i mo'oni na'á ne tui ki aí.

Na'e fā'ele'i 'a Sūlia 'i he 1917, ko e sí'si'i taha ia 'i ha fānau 'e toko nima. Na'e mālōlō e tamai 'a Sūliá 'i hono ta'u nimá. Na'e toe pē 'ene fa'éé ke tauhi e fānau, ko ia na'á ne ngāue ai ko ha fefine fō mo ha fefine tauhi 'api.

Ko ha fefine lotu 'a e fa'é 'a Sūliá na'á ne ako'i 'ene fānau mei he Tohi Tapú. Na'e pehē 'e Sūlia, "Kuo ako'i au 'e he'eku fa'éé ke u tali 'a e ngaahi mamahi kotoa pē 'o e mo'uí peá ne fakalotolahi'i au ke 'oua na'á ku teitei nofotaha pē 'i he kuohilí kae hanganaki atu ki he kaha'ú." Na'e mahino foki ki he fa'é 'a Sūliá 'a e mahu'inga 'o e akó

Na'e fetaulaki pea mali 'a Sūlia mo Sione 'i he 1946.

pea na'á ne fai e me'a kotoa na'á ne lavá ke fakaako'i 'ene fānau 'aki e kí'i pa'anga na'á ne ma'ú.

Na'e mā'olunga ange e tu'unga fakaako 'a Sūliá pea na'á ne hoko ai ko ha faiako mo ha pule ako kimu'a peá ne toki mali mo Sione Mavipela 'i he 1946. Na'e 'i ai ha falekoloa mo ha fale fakatau'anga kakano'i manu 'a Sione. Ne fakafisi 'a Sūlia mei he'ene ngāue ma'u'anga mo'uí ke ngāue ai. Na'á na langa fakataha ha 'api pea 'i ai mo 'ena fānau. Neongo e ngaahi fakangatangata 'i he lau lanú, ka na'e lelei e mo'uí. Ka neongo ia, na'e liliu kotoa ia 'i he mate 'a Sioné.

Na'e tohitongi ai 'e Sūlia 'a e ngaahi leá ni 'i he maka fakamanatu 'a hono husepāniti:

*'I he manatu 'ofa kia
Sione Filipe Kōlai Mavipela.
Mei hono uai'fi mo e kāingá.
Ka 'oku kei ongo pē 'a e mamahí.
Toka ā 'i he nonga.*

Na'e fakamatala'i 'e Sūlia 'a e laine hono faá 'o pehē, "I he taimi na'e tohi aí, ko e mamahi na'e toé ko e ongo'i tāufehi'a mo e lotomamahi—ki he tangata na'á ne fakatupunga 'a e fakatu'utāmaki, ki he polisi na'e loí, [pea] ki he fakamaau'anga na'a nau fakahalai'a i hoku husepāniti ki he fakatamaki na'e mole ai 'ene mo'uí."² Ko e taha 'o 'ene ngaahi faingata'a lahi tahá ko 'ene ikuna'i e lotomamahi mo e 'ita ko 'eni.

Hili ha taimi nounou mei he pekia 'a hono husepāniti, na'e "fāifeinga ke mohe" 'a Sūlia 'i ha pō 'e taha, na'á ne misi ai 'o sio kia Sione 'oku hā mai kiate ia 'o 'oange ha 'ū 'ovalolo, peá ne pehē ange, "Alu ki he ngāué." Na'á ne fakamatala'i e ola 'o e misi ko 'eni 'o pehē, "Na'á ku 'ilo ha founga ke u hanganoa ai mei he loto-hoha'a 'o e ngaahi ta'u ko 'eni, pea na'e fakafou ia 'i he'eku kau atu ki he ngaahi 'ekitiviti fakakoló."

Hili ha ta'u 'e uofulu mei ai, 'i he 1970 tupú, na'e iku e fakahāhā loto melino 'a e kau 'ulí'ulí ko ha fetā'aki fita'a. Ko e taha 'o e ngaahi feitu'u na'e pau ke hoko ai e fetā'aki ko Soueto, 'a ia na'e nofo ai 'a Sūliá. Na'á ne pehē, "Na'e hangē 'a Soueto ia ha feitu'u 'oku 'ikai ke mau 'iló—na'e hangē ia na'a mau nofo 'i ha mala'e taú."

Na'e manavahē 'a Sūlia na'a faifaí kuó ne toe ongo'i e lotomamahi na'á ne ma'u kimu'a: "Kuo lava 'eni ha ta'u 'e uofulu tupu talu mei he mālōlō 'a Sioné, ka na'á ku kei ongo'i pē 'a e mamahi ko iá." 'I ha'ane feinga ke fekumi ki ha tokoní, ma'ana mo hono kakai fakatou'osi, na'e fakakaukau

'I laló: Lolotonga 'o e pule'anga lau lanú, na'e fokotu'u 'e Sūlia ha ngoue fakakolo ke ako'i e fānaú 'oku "'ikai mole noa 'a e me'a kotoa."

To'omata'ú: Ko Sūlia 'i hono teunga Sulu fakafonuá pea mo 'ene ngāue 'i he Tempale Sohānesipeeki Saute 'Afiliká.

'a Sūlia, "Mahalo kapau te u ako'i e fānaú ke nau manako 'i hono ngāue'i e kelekelé, he 'ikai mole noa e me'a kotoa." Na'á ne kamata ha ngoue fakakolo na'á ne fakataipe 'a e 'amanaki lele'i ki he kakai na'a nau ongo'i manavahē mo 'itá.

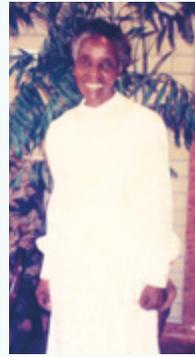
'I he'ene ngāue fakataha mo e fānaú 'i he ngoue fakakoló, na'á ne ako'i kiate kinautolu: "Tau keli e kelekele 'o e mamahí, tō ki ai ha tenga'i 'akau 'o e 'ofá, pea tau sio leva pe ko e hā hono fuá. . . . He 'ikai ke tau ma'u 'a e 'ofá ta'e kau ai hono fakamolemole'i 'a e ni'ihī kehé."

Na'á ne pehē, "Na'á ku 'ilo'i mo'oni ne u veuki e kelekele 'o 'eku ngaahi mamahi pē 'o'okú 'i he'eku fakamolemole'i 'a kinautolu ne nau fakamamahi'i aú." Na'e kamata ke mole atu e lotomamahi na'á ne ma'u hili e mālōlō 'a Sioné.

Na'e fakafé'iloaki 'a Sūlia ki he Siasí 'i he 1981. 'I ha ngāue tokoni 'a e ongo faifekau 'i Soueto, na'á na 'ilo'i ai ha senitā ma'á e tamaiki tangatā na'e fu'u fie ma'u ke fakalele'i. Na'a nau fakamā'opo'opo 'a e falé 'i ha ngaahi uike lahi.

'I ha 'aho 'e taha, na'e kole kia Sūlia ke ngāue tokoni 'i he senitā tatau pē ko iá. 'I he'ene a'u atú, na'á ne 'ohovale he sio ki ha "ongō tamaiki tangata pālangi 'okú na keli 'aki 'ena huó e kelekelé." Na'e kole ange 'e he ongo faifekau pe 'e lava ke na 'a'ahi atu ki hono 'apí ke fakahoko ange ha pōpoaki. Hili ha 'aho 'e tolu mei ai, na'e 'a'ahi atu 'a 'Eletā Tēvita Makoma mo Sioueli Heatoni 'okú na tui hona teunga fakafaifekau kakató.

Na'e pehē 'e Sūlia ko e ongo fuofua lēsoni faifekau "na'e ha'u pē he telinga koé 'o hū he telinga koeé." Ka 'i he'ena 'a'ahi hono tolu, na'e fehu'ia

'e he ongo faifekau 'a e la'itā 'o Sūlia mo Sione ne tautau he holisí. Na'á ne talaange kuo mālōlō hono husepānití, pea na'e ue'i 'a e ongo faifekau ke na talanoa kau ki he palani 'o e fakamo'uí mo e papitaiso ma'á e pekiá. Na'á ne pehē, "Ne u toki kamata fakafanogo leva, 'o fanongo fakamaatoato, 'aki hoku lotó. . . . 'I hono ako'i mai 'e he ongo faifekau 'a e tefito'i mo'oni 'o e vā fetu'utaki ta'engatá, ne u ongo'i ko e founga 'eni ke u toe fakataha ai mo 'eku ongomātu'á mo hoku husepānití." Na'e papitaiso 'a Sūlia hili ha māhina 'e nima mei ai.

Hili ha māhina 'e taha mei hono papitaisó, na'e fai 'e Sūlia ha lea 'i he konifelenisi fakasiteikí. Na'á ne pehē "I he'eku lue ki he tu'unga malangá, mahalo na'e 'ohovale 'a e tokotaha kotoa pē. Ko honau fuofua taimi ia ke sio ai ki ha 'uli'uli 'okú ne fai ha lea 'i he konifelenisi—mahalo ko e ni'ihī ia ko e toki fuofua taimi ē ke nau fanongo ai ki ha 'uli'uli 'okú ne lea 'i ha ha'ofanga kakai." Na'á ne ongo'i na'e ue'i ia ke ne talanoa kau ki he mālōlō hono husepānití mo 'ene fekuki 'i ha laui ta'u mo e faingata'á. Na'á ne fakamatala'i 'ene lotomamahí mo e founga na'e "faifai ange peá ne ma'u 'a e siasi te ne ako'i au ke u fa'a fakamolemole mo'oní."

Ka neongo iá, na'e te'eki pē ke mole atu 'ene fekuki mo e feta'e-mahino'akí mo e filifilimānakó 'o a'u ki he taimi na'e fakangata ai 'a e pule'anga lau lanú 'i he 1994.

'I he lea 'a 'Eletā Teili G. Lenilani

'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'i he konifele-nisi lahi 'o 'Epeleli 2015, "Kāingalotu 'Oua Na'a Tuku e Feingá," na'á ne talanoa ai ki ha me'a na'e a'usia 'e Sūlia mo hono 'ofefine ko Topá 'i he taimi na'e "'ikai ke fu'u anga'ofa ange 'a e ni'ihī 'o e kāingalotu hinehiná kiate kinauá." Na'e lāunga 'a Topa 'i he founga hono talitali kinauá. Ne mei faingofua pē ke hoko ia ko ha 'uhinga ke na mavahe ai mei he Siasí, ka na'e hoko ia ko ha taimi akonaki mahuinga. Na'e tali ange 'e Sūlia, "E Topa, 'oku hangē 'a e Siasí ko ha fu'u falemahakí, pea 'oku tau puke kotoa 'i ha ngaahi mahaki kehekehe. 'Oku tau omi ki he lotú ke tokoni'i kitautolu."⁴

Ne 'ilo 'e Sūlia na'e malava ke fakahoko 'a e fakamo'uí 'i he ongo-ongolelei 'o Sisū Kalaisí, 'o 'ikai ngata 'iate ia pē, ka 'i he fonuá foki. Na'e ako'i ia he'ene ngāue 'i he Tempale Sohānesipeeki Saute 'Afiliká ko e tempalé, "oku 'ikai ha fakamakehekehe fakamatakali ai. 'Oku 'ikai ha kehekehe koe'uhí ko e lea faka-Pilitāniá. 'Oku 'ikai ha kehekehe koe'uhí ko e lea faka-Sitú mo faka-Sulú. 'Okú te 'ilo'i 'a e ongo 'o e uouangatahá."

Na'e mālōlō 'a Sūlia Mavipela 'i he 'aho 16 'o Siulai, 2000. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Tukukehe ka toki faka'ilonga'i, ngaahi leá meia Laura Harper, "'Mother of Soweto': Julia Mavimbela, Apartheid Peace-Maker and Latter-day Saint," te'eki pulusi 'a e fakamatalá, Laipeli ki he Hisitōlia 'o e Siasí, Sōleiki Siti.
2. 'I he fakamatala 'a Harper, 'oku faka'aonga'i e fo'i lea *lamp* kae 'ikai ko e *lump*. Ka na'e fakapapau'i 'e Topa ko e fo'i lea 'oku tohitongi 'i he maka 'o e fa'itoká ko e *lump*.
3. Mei he David Lawrence McCombs, 'initaviu mo e fa'utohí, Aug. 25, 2015.
4. Dale G. Renlund, "Kāingalotu 'Oua Na'a Tuku e Feingá," *Liahona*, Mē 2015, 57.

Tesitiale 'Ianesi:

KO HA PAIONIA 'I HE KAKAI FEFINÉ

Fai 'e Clinton D. Christensen

Potungāue Hisitōlia 'o e Siasí

*Hili ha'ane
misi pea hoko
ai 'o kau ki he
ongoongolelei
kuo toe fakafoki
maí, na'e hoko
'a e tokotaha
Siasi ko 'eni mei
Mekisikou' ko ha
paionia faive-
lenga 'o e Siasí.*

¶ ha pō 'e taha 'i he 1880, na'e mohe fie-mālie ai 'a Tesitiale 'Ianesi 'i ha fale na'e 'ato lafalafa (pueblo) 'i he 'otu mo'unga kakatisi 'o Nopala, Mekisikou. 'I he'ene misí, na'á ne mamata ai ki ha ki'i tohi tufa ko e *Voz de Amonestación* (Lea 'o e *Fakatokangá*) 'a ia na'e lilii ai 'ene mo'uí pea tokoni'i fakalau-mālie ia. 'I he'ene 'ā haké, na'á ne 'ilo'i na'e 'i Mekisikou Siti e kau tangata na'a nau pulusi e tohi tufá.¹ Na'á ne toe 'ilo'i foki na'e 'ikai malava fakatu'asino ke ne fononga 'i ha maile 'e 75 (120 km) ki he koló, ka na'á ne faka-papau ke muimui ki he ngaahi ue'i 'o e misí ke ma'u ha tali.

Ko e Tui 'o ha Fāмили

Na'e fakamatala 'e Tesitiale 'a 'ene misí ki hono foha ko Hōsea. Na'e tui hono fohá kiate ia peá ne fononga tokotaha ki Mekisikou Siti. Na'e kamata ke ne talanoa fiefia ki he kakai pea faifai pē 'o ne fetaulaki mo ha tokotaha Siasi ko Polotino Lotakanati, pea na'á ne fakahinohino ia ke 'alu ki he Hōtele Seni Kālosí.²

'I he hōtelé na'e 'ilo ai 'e Hōsea 'a 'Eletā Sēmisi Z. Sitiati 'okú ne fakatonutonu 'a e

tatau ke pākí ko e tohi 'a Pa'ale P. Palati ko e *Voz de Amonestación*, ko e ki'i tohi tufa tatau pē na'e sio ki ai 'a Tesitiale 'i he'ene misí. Hili hono fakamatala 'e Hōsea kia 'Eletā Sitiati 'a e misí 'a Tesitiale, na'e 'oange 'e he ongo faifekau mo ha 'ū tohi tufa kehe 'a e Siasí, koe'uhí na'e te'eki 'osi 'a e *Voz de Amonestación* pea na'e hiki 'e 'Eletā Sitiati 'a e fepōtalanoa-'aki mahu'ingá ni 'i he'ene tohinoá.³

Hili ha'ane fononga lau maile 'i he hala efú, na'e toe foki 'a Hōsea ki he'ene fa'eé. 'I he'ene 'ilo 'oku 'i ai mo'oni ha tohi tufá, na'e 'ilo'i 'e Tesitiale na'e tonu pē 'ene misí. Na'á ne ako fakamaatoato 'a e 'ū tohi tufa na'e 'oange 'e Hōsea, pea na'e ue'i fakalaumālie ia 'e he ngaahi tefito'i akonaki 'o e ongoongolelei na'e 'i aí. Na'á ne faka'amu ke papitaiso.

'Ilo'i 'e ha Faifekau

Koe'uhí na'e kei faka'osi'osi 'e 'Eletā Sitiati 'a e *Voz de Amonestación*, na'e fekau'i leva 'a 'Eletā Melitoni Tileiho, ko ha faifekau mei Sipeini, ke 'alu ki Nopala 'o kumi 'a Tesitiale mo Hōsea. 'I he 'aho 22 'o 'Epeleli 1880, na'e papitaiso ai 'e 'Eletā Tileiho 'a Tesitiale Kuinitana ti 'Ianesi, Hōsea Malia 'Ianesi mo

Kalameni ko e 'ofefine 'o Hōseá. Na'e hoko 'a Tesitiale ko e tokotaha fika 22 ia ke papitaiso 'i he Misiona Mekisikou' pea mo e fuofua fefine 'i Mekisikou lotolotó.⁴

Na'e 'a'ahi 'a Hōsea ki Mekisikou Siti kimui ange 'i he māhina ko iá peá ne foki mai mo ha tatau 'e 10 'o e *Voz de Amonestación*. Na'e faifai pea sio 'a Tesitiale ki he ki'i tohi tufa mei he'ene misí. Na'e hoko 'a e tohi tufá ko ha fakamanatu fakatu'asino ia 'o e mafao mai 'a e 'Eikí 'o tataki ia ki he ongoongolelei kuo toe fakafoki máí.

Ko e Fuofua Tohi 'a Molomona Faka-Sipeini

I hono ta'u 72, na'e faka'au ke kovi ange 'a e tu'unga mo'ui lelei 'a Tesitiale. I he 1886, na'á ne toka mohenga ai pea 'ikai ke ne toe lava 'o mavahe mei hono ki'i 'api 'i Seni Lolenisou ofi ki Nopalá. I ha efiafi fakalilifu 'e taha, na'e 'ohofia 'e he kau kaiha'á hono falé 'o nau tā ia pea nau hola mo ha \$3,000.⁵ Na'e mo'ui pē 'a Tesitiale. Na'e tatali pē 'a Tesitiale 'i he tui ki he tokoni 'a e 'Eikí kae 'ikai lotofo'i. Na'á ne 'osi 'ilo'i pē mei he'ene misí na'e 'afio'i 'e he 'Eikí 'a hono tūkungá.

Pea 'i 'Okatopa 'o e 1886, na'e ta'e'amanekina e 'a'ahi mai ha 'Aposetolo mo ha ongo palesitene fakamisiona ki he feitu'ú. Na'e fakamatala 'e Hōsea 'Ianesi kiate kinautolu 'a e fakamamahi na'e hoko ki he'ene fa'eé. Na'e fakato'oto'o mai leva 'a e kau takí ki he 'api 'o Tesitiale. Na'e fiefia 'a Tesitiale ke fe'iloaki mo 'Eletā 'Ilasitasi Sinou 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá pea hilifaki hono ongo nimá ki hono 'ulú ke foaki ange ha tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eikí.

Lolotonga e 'a'ahi 'a e kau takí, ne faka'ohovale'i 'e Holaisi Kāmingi, ko e palesitene misiona fo'ou, 'a Tesitiale 'aki ha ongoongo mahu'inga. Na'á ne talaange kuo mei 'osi hono liliu 'o e fuofua Tohi 'a Molomona faka-Sipeini 'i Sōleiki Siti. Na'e tuaiekemo hono kole 'e Tesitiale ha tatau 'o e folofola ko iá.

I ha māhina 'e taha mei ai, na'e toe foki 'a Palesitene Kāmingi ki he 'api 'o Tesitiale mo ha tatau 'o e tohi. Na'á ne hiki 'a e a'usiá 'o pehē: "Ne u 'a'ahi ki he toulekeleka ko Sisitā 'Ianesi ko ha tokotaha faingata'a'ia peá u foaki ma'ana ha tatau 'o e Tohi 'a Molomoná 'a ia ne u kole mei 'Tutaá. Ko e fuofua tatau ia 'i he lea faka-Sipeini kuo ma'u 'i Mekisikou. . . . Na'á ne fu'u fiefia 'aupito."⁶ Ko e 'a'ahi faka-'osi ia 'a ha faifekau kia Tesitiale lolotonga 'ene kei mo'ui.

Lí'ekina kae 'Ikai Ngalo

I he 1889, ko e hili ia ha ta'u 'e 10 mei hono a'utaki 'o e ongoongolelé ki Mekisikou, na'e ue'i 'a e kau takí 'o e Siasí ke fokotu'u ha ngaahi kolonia 'i he tafa'aki fakatokelau 'o Mekisikou. Na'e ongo'i 'e he kāingalotu na'e 'ofi ki Mekisikou Siti, meime maile 'e 1,000 (1,600 km) mei he ngaahi koloniá, na'a nau hangē ha fanga sipi ta'e hano tauhi 'i he mavahe 'a e kau faifekau ki he tokelaú. Neongo na'e 'i ai pē hono fāmilí, ka na'e 'ilo'i 'e Tesitiale kuo pau ke nau mo'ui 'aki 'a e ongoongolelé 'iate kinautolu pē. Na'e 'uhinga 'eni he 'ikai ke ne toe ma'u ha faingamālie ke 'alu ki he Fine'ofá pe ma'u e ngaahi tāpuaki 'o e tempalé 'i he'ene kei mo'ui.

Ka na'á ne 'ilo'i na'e 'afio'i ia 'e he 'Eikí. Kuo fakahā 'e he 'Eikí, 'o fakafou 'i He'ene kau tamaio'eikí, 'a Hono finangaló ke tokoni tahataha pē ki He'ene takangá. Koe'uhí ko

'ene misí mo e tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eikí pea mo e Tohi 'a Molomoná, 'oku malava ai 'a Tesitiale 'o fakamo'oni fakapapau na'e tokoni'i 'e he 'Otuá 'ene ngaahi fie ma'u fakalaumālié mo fakamatelié. Neongo na'e 'ikai ta'ofi 'e he 'ilo ko 'ení e hoko mai e ngaahi faingata'á ki he'ene mo'uí, ka na'á ne ma'u ai ha loto-falala 'e 'afio'i ma'u pē 'e he 'Eikí 'a 'ene ngaahi faingata'á.

Ko Ha Tukufakaholo Tu'uloa

I he 1903, ko e fuofua taimi ia ke toe foki mai ai e kau faifekau ki he fakatonga 'o Mekisikou talu mei he 1886. Na'a nau fetaulaki mo Hōsea pea na'á ne fakamatala ki he kātaki 'a Tesitiale ki he ngata'angá mo 'ene tui tukufakaholó 'aki 'ene pehē ko hono uaiifí mo 'ene fa'eé na'á na fakatou "mālōlō 'i he tui mo'oni ki he Tui Fakamāmongá" pea kuó ne "amanaki ke mālōlō 'i he Tui Fakamāmongá."⁷

Hili 'ene misí, na'e fakahoko 'e Tesitiale 'a e ngāue 'o e ongoongolelé, 'o ne hoko ai ko ha paiona Latino 'o e Siasí. Na'e 'ikai mole noa 'a e tenga 'o e tuí na'e tōkaki 'i ha misí 'i he 1880; na'e huli hake ia 'i hono fakahoko 'e Tesitiale 'a e fuakava 'o e papitaisó mo kátekina e ngaahi 'ahi'ahi 'o 'ene tuí. Ne mei faingofua pē kia Tesitiale ke ne mae fakalau-mālie 'i he taimi na'a nau mo'uí 'aki ai e ongoongolelé 'o mama'o mei he toenga 'o e Siasí, ka na'á ne kei pikitai pē.

Na'á ne 'ilo'i na'e tokanga'i mo tauhi ia 'e he 'Otuá 'i hono ki'i feitu'u 'i he māmaní.

Neongo na'e 'ikai ke ne lava 'o mavahe mei hono 'apí, ka na'á ne hoko ko ha sīpinga 'o e tuí, faivelengá, tala-ngofuá, mo e mālohí 'o 'ikai ki hono fāmilí pē ka kiате kitautolu foki 'i he'etau feinga ke hokohoko atu e laumālie 'o e paioniá. ■

MA'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Alonzo L. Taylor Mission Papers, July 10, 1903, mo e Mexican Mission Manuscript History and Historical Reports, July 7, 1903, Laipeli ki he Hisitōlia 'o e Siasí, Sōleiki Siti.
2. Vakai, Taylor Mission Papers, July 10, 1903, mo e James Z. Stewart Papers, Feb. 17, 1880, Laipeli ki he Hisitōlia 'o e Siasí, Sōleiki Siti.
3. Vakai, Stewart Papers, Feb. 17, 1880.
4. Vakai, Moses Thatcher, Journal, Nov. 20, 1879, mo e Stewart Papers, Apr. 26 mo June 20, 1880, Laipeli ki he Hisitōlia 'o e Siasí, Sōleiki Siti. Na'e hoko 'a Tesitiale ko e fuofua fefine ia ke papitaiso hili hono fokotu'u 'o e Misiona Mekisikou 'i he 1879 'i Mekisikou Siti. Ka na'e fakahoko ha misiona nounou ki he fakatokelau 'o Hemosiló 'i he 1877 pea na'e papitaiso ai ha kakai 'e toko nima 'i ha kolo ofi pē, na'e kau heni 'a Malia La Kulusi Pālosi, ko e fuofua fefine Mekisikou papi uluí. Ko e ngaahi lekooti 'o e Misiona Mekisikou na'e fa'u 'e Mōsese Tetisaá 'oku lisi ai 'a Tesitiale 'anesi ko e fuofua fefine papi uluí ia, ka ko hono mo'oni na'e fika ua ia. Vakai foki, Louis Garff Reminiscences, 'ikai ha 'aho pau, Laipeli ki he Hisitōlia 'o e Siasí, Sōleiki Siti.
5. Vakai, Horace H. Cummings Papers, Oct. 24, 1886, Laipeli ki he Hisitōlia 'o e Siasí, Sōleiki Siti.
6. Cummings Papers, Nov. 29, 1886.
7. Taylor Mission Papers, July 10, 1903.

Ko Hono 'Ohake Homa Fohá

'i ha HOA NGĀUE
MO E 'OTUÁ

Fai 'e Kami Crookston

Ko 'eku mahino ki he tu'unga fakaemātu'á na'á ku fakakaukau ki ha fānau 'ulungaanga lelei pea teunga lelei ma'u pē pea 'ikai fakaliko-liko. Na'e vave 'eku fakatokanga'i ko ha muna pē 'a e mahino na'á ku ma'ú. Kuó u tali lelei ke u ongosia 'i he fakamaau falé mo e tā ihupe'é he 'oku ou 'ilo'i 'oku ou ma'u ai e ngaahi tāpuaki fakaofa tahá. Ka na'e 'ikai ha'aku lavelave'ilo ki he faingata'a te u fekuki mo ia 'i hono tauhi 'eku fānau, tautautefito ki hoku foha ko Palatí.

Na'e fā'ele'i mai 'a Palati ko ha pēpē haohaoa, ka na'e 'ikai fuoloa mei ai ne mau fakatokanga'i 'ene makehé. Na'e 'ikai ke ne lava 'o 'alu ki he kalasi nesilii ta'e 'alu fakataha mo hoku husepānití pe ko au koe'uhí he na'á ne angamālohi 'aupito. 'I he'ene tupu 'o matu'otu'a angé pea va'inga mo e fānau kehé, na'e fie ma'u ke tokanga'i ma'u pē ia. Ko e taimi na'á ma kumi tokoni holo aí, na'e talamai 'oku fie ma'u pē ke ma toe mapule'i ange ia 'i he founa tatau pē. Na'á ma feinga e me'a kotoa pē na'á ma fakakaukau ki aí: na'á ma fekumi 'i he 'initanetí, lau e ngaahi tohi ki he tauhi fānau, pea fehu'i ki he kau toketaá mo e ngaahi fāmilí. 'I he faifai pea hū 'a Palati ki he akó, na'e ma'u ia 'e he mahaki 'o e fetó'aki e tokangá 'i he fu'u longomo'uí, pe ADHD, kae pehē foki ki he ngaahi palopalema kehe.

Ko e toki fuofua taimi ia na'á ma ongo'i ai ha 'amanaki lelei. 'E lava ke ma kamata palani hano faito'o he ko 'eni kuó ma 'ilo'i e palopalemá. Na'á ma fakatu'amelie 'e sai ange 'a Palati ki ha faito'o ne 'osi ola lelei ki he ni'ihí kehé. Me'apangó, na'e toe kovi ange e 'ulungaanga 'o Palatí 'i hono faka'aonga'i e faito'ó, ko ia na'e pau leva ke ta'ofi. Ne u ongo'i na'e mole atu e 'amanaki lelei.

'I ha 'aho 'e taha 'i he kei ta'u ono 'a Palatí, ne u fāinga ai mo e taha 'o 'ene ngaahi tekilili faka'ahó. Na'á ku mei loto-fo'i. Na'e mokulukulu pē hoku lo'imatá 'i he'eku hū ki hoku lokí ke ma'u ha ki'i taimi pē mo'okú. Ne u lotua ha mālohi ke u lava ai 'o fefa'uhi mo e founa teuteu mohe angamaheni ne hanganaki maí. Te u kātaki'i fēfē nai hono fakahoko faka'aho e me'á ni? Ne

'I he'eku ako ke faka'aonga'i e ma'u'anga tokoni faka-laumālie ne u ma'ú, ne lōmekina au 'e he ngaahi fakakaukau kehekehe ki ha founa ke tokoni'i ai hoku fohá mo fehanganagai mo 'eku ngaahi faingata'á.

*Na'á ma
fekumi mo
hoku husepā-
nití 'o ma'u ha
ngaahi ma-
'u'anga tokoni
ke tokoni'i
kimaua, ka
na'e ngalo 'iate
kimaua 'a e
me'a mahu-
'inga tahá:
ko e lotú.*

u ongo'i hangē kuo mahulu atu ia 'i he me'a ne u lava 'o kātaki'í. Na'e mahino nai ki he Tamai Hēvaní hono faingata'á? Na'á ku fakakaukau, kapau na'á Ne 'ofa mo'oni 'iate au te Ne to'o 'a e mafasia ko 'ení meiate au pea foaki ki hoku fohá ha mo'ui fiemālie. Na'e 'ākilotoa au 'e he ngaahi fakakaukau mo e ongo ko iá pea na'e hangē na'e toe lahi ange e faingata'á ne u fekuki mo iá.

Ko e Natula Totonu 'o e Ngaahi Faingata'á

Ne u fakakaukau kuo mahino kiate au 'a e ngaahi faingata'á. Na'e totonu ke tau fefa'uhi pē mo ia 'o hangē ha kulo 'oku tutu he afí. Te tau hū atu hū mai pē mei he afí, pea 'e toe foki leva e mo'uí ki he angamahení kae 'oua kuo a'u ki he taimi tutu hono hokó. Ka kuo laui ta'u 'eku fefa'uhi mo e faingata'á ko 'ení, pea na'e 'ikai pē ha'ane mole atu 'a'ana. Na'á ku ongo'i e mafatukituki 'o e mafasiá, pea na'e hanga 'e he ongo'i tuenoá 'o fakavaivai'i au ke u kole ha tokoni.

Na'á ku 'ilo'i leva ko e feitu'u ke u 'alu ki ai ke u ma'u ha fiemālie mo ha mahinó ko e temipalé. Na'e ue'i au ke u 'ilo'i 'oku 'ikai ke tau fili e ngaahi faingata'a te tau fekuki mo ia 'i he mo'ui fakamatelié ni pe ko e hā hono fuoloá. Ko e me'a te tau lava 'o mapule'í ko e anga 'etau fakakaukau mo 'etau fakafōtunga 'i he taimi 'e hoko ai e ngaahi faingata'á.

Ne u 'ilo'i ko e 'uhinga ne u faka'ofa'ia ai pē 'iate aú he na'á ku tuku e faka'ofa'ia pē 'iate kitá ke kāpui 'eku fakakaukau. Ko e fuofua me'a ne u fakakaukau ke fakahokó ko hono ta'ofi e ngaahi fakakaukau fakalotosí'í, hangē ko e "Oku ta'e totonu 'eni," "He 'ikai ke u lava'i ia 'e au," "Ko e hā 'oku 'ikai ma'u ai 'e Palati e 'ulungaanga totonú?" pe ko e kovi tahá, "Ko ha fa'ē kovi mo'oni au." Ne u feinga mālohi ke ta'ofi 'a e le'o fakatu'atamaki 'i he'eku fakakaukau, pea ne u 'ilo'i 'oku kātaki mo anga'ofa lahi ange hoku le'o totonú 'i he taimi ne u fekuki ai mo 'eku fānaú.

Ne u toe poupou'i foki mo e fakakaukau fakatu'amelié. Ne kamata ke u pehē, "Okú ke fakalalakaka," pea na'á ku fa'a fakahihiki'i pē au hangē ko e "Na'á ke lea le'osi'i pē 'o 'ikai ke ke kaikaila. Tōtōatu 'aupito ia!"

Falala ki he 'Otuá

Hili ha 'aho na'e mātu'aki faingata'a 'aupito, na'á ku kole ki hoku husepānití ke ne tāpuaki'i au. Na'e fakamanatu kiate au lolotonga e tāpuaki ko ha 'ofefine au 'o e 'Otuá, 'okú Ne 'afio'i 'eku ngaahi fie ma'ú, pea ko hoku fohá ko ha foha ia 'o e 'Otuá. Na'e 'uluaki hoko 'a Palati ko ha foha ia 'o e 'Otuá, pea 'oku ou hoko mo hoku husepānití ko ha hoa ngāue mo e 'Otuá kia Palati. Na'á ku 'ilo'i na'e te'eki ke u faka'aonga'i kotoa 'a e me'a-ngāue kuo foaki mai 'e he hoa ngāué. Na'á ma fekumi mo hoku husepānití 'o ma'u ha ngaahi ma'u'anga tokoni ke tokoni'i kimaua, ka na'e ngalo 'iate kimaua 'a e me'a mahu-'inga tahá: ko e lotú.

Na'e kamata leva ke u lotu faka'aho ki ha founga ke u lava tokoni ai kia Palati. Ko e taimi na'á ne fefa'uhi ai mo e loto-tekeli'í, ne u fai ha kii lotu nounou ke u ma'u ha ue'i fakalaumālie kimu'a peá u toki tokoni'i iá. 'I he'eku fakafalala ki he 'Otuá ki ha tokoni mo ha ue'i fakalaumālie, ne kamata mahino kiate au e tu'unga te u lava 'o a'usiá mo e me'a te u lava 'o fai ma'aná. Ne u feinga ke u muimui ki he ngaahi lea 'a 'Alamaá: "Pea ko hono 'uhinga 'eni 'o 'eku vikiviki, ke u lava 'apē 'o hoko ko ha me'angāue 'i he to'ukupu 'o e 'Otuá" ('Alamā 29:9).

Na'e hoko ha ngaahi liliu 'i he taimi pē ko iá. Ne u mohu fakakaukau ki ha ngaahi founga te u lava ai 'o tokoni'i 'a Palati. Na'á ku faka'aonga'i e efiafi fakafāfili 'i 'apí ko ha me'a-ngāue pea lotua ha ngaahi fakakaukau ki he lēsoni ke fakahokó. Ne u lau fakamātoato 'a e folofolá peá u 'ilo'i ai 'a e fale'i mā'ongo'onga ki he founga tauhi fānaú. Na'e kamata ke u ongo'i mo'oni 'a e 'amanaki leleí mo e fiemālie.

'I he'eku hokohoko atu ke ma'u 'a e fakakaukau 'okú ma hoa ngāue mo hoku

husepānití mo e 'Otuá 'i hono tauhi 'ema fānaú mo faka'aonga'i 'a e 'ū me'angāue kuó Ne foaki maí, na'e fakautuutu ai pē 'eku falala ki he 'Otuá. Na'á ku 'ilo'i 'oku fakangatangata pē 'eku 'ilo kau ki he tauhi fānaú, ka 'e tokoni'i au 'e ha Tamai Hēvani 'ofa, 'a ia 'okú Ne 'ilo 'a e me'a kotoa pē mo 'ofa 'i hoku fohá 'o lahi ange 'iate aú, ke u hoko ko ha fa'ē lelei mo mālohi ange. Pea neongo 'oku ou kei fefa'uhi pē he taimi 'e ni'ihī, ka 'oku ou 'ilo'i e feitu'u ke u kumi tokoni ki aí. 'Oku mahino kiate au 'oku 'i ai e ngaahi faingata'a 'oku 'ikai hano fakangata-ngata 'ona, ka 'o kapau te u tokanga taha pē ki hono tu'unga ta'engata, 'e tokoni'i au 'e he 'Otuá.

Fiefia 'i he Fanga Kī'i Momenití

'I he ngaahi taimi na'e mātu'aki faingata'á, na'á ku ako ke u faka'aonga'i ha taimi ke u fiefia ai 'i he fanga kī'i momenití—'a e ngaahi me'afoaki—'oku foaki ma'atautolú. 'Oku ou hounga'ia 'i he taimi 'oku 'ikai fa'a mapukepuke ai 'e hoku fohá 'ene fie 'uma mai kiate aú. Ko e taimi 'oku ou siofi ai e heka pasi hoku fohá 'o 'ikai ha taha ke na tangutu fakatahá, na'e tāpuekina 'aki au 'a e fakakaukau ki he veesi ko 'ení: "Te u mu'omu'a 'i homou 'aó. Te u 'i homou nima to'omata'ú pea 'i homou to'ohemá, pea 'e 'i homou lotó 'a hoku Laumālié, pea 'e takatakai 'a kimoutolu 'e he'eku kau 'āngeló, ke pou pou 'i hake 'a kimoutolu" (T&F 84:88). Na'á ku 'ilo'i na'e 'ikai pea he 'ikai 'aupito ke teitei tuenoa 'a Palati.

Ko ha fāmili ta'engata kimautolu, pea 'i he tokoni 'a e ni'ihī kehé mo e tauhi 'o ha Tamai Hēvani 'ofa, 'oku ou lava ai ke hounga'ia 'i he fanga kī'i me'afoaki iiki 'oku foaki faka'aho mai kiate aú mo ongo'i e fiefia mo e nēkeneka 'oku totonu ke mau ma'ú. Pea 'i he fanga kī'i tāpuaki iiki ko iá mo e tokoni 'a e 'Eikí, te u lava ai 'o a'usia e tu'unga 'oku totonu ke u a'usía, neongo pe ko e hā hono fuoloá. ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'ú 'i 'Iutā, USA.

I he papitaiso 'a Molilo 'i hono ta'u 16, na'e 'ikai ke loto ki ai hono fāmili. I he'ene ma'u ha uiu'i ke ngāue fakafaipekaú, na'e hanga 'e he'ene ongomātu'á 'o laku ki tu'a hono vala lotú pea ta'ofi ia mei he 'alu 'o ngāue fakafaipekaú. Na'e iku pē 'o ne 'omi hono fāmili ki he Siasí, ka na'á ne kei ongo'i ta'efe'unga pē ko e 'ikai ke ne ngāue fakafaipekaú.

CODY BELL, TAHA FAITĀ

Murilo Vicente Leite Ribeiro

Koania, Palāsila

Na'e faingata'a ke u hoko ko ha talavou 'oku 'ikai 'alu 'o ngāue fakafaipekau. Ne u ongo'i ta'efe'unga he feohi mo hoku kaungāme'a ne 'osi ngāue fakafaipekaú pea ne u ongo'i tuēnoa 'i he lotú. Na'e pehē 'e ha nīihi na'e 'ikai ke u 'alú ko 'eku ta'etāú. Ka ne u fai hoku lelei tahá ke u tu'u ta'eue'ia ai 'i he tuí.

Hili ha ngaahi ta'u lahi mei ai, ne u fe'iloaki mo 'Eletā Sailo Masakati 'o e Kau Fitungofulú, he'ene há'u ke fokotu'utu'u fo'ou homau siteikí. Na'á ne fehu'i mai fekau'aki mo 'eku ngāue fakafaipekaú.

Ne kamata ke u tangi peá u pehē ange, "Na'e 'ikai ke u ngāue fakafaipekau."

Na'á ne pehē mai, "Misa Molilo, 'oua te ke toe sio kimuí; sio pē ki mu'a. 'Ilonga 'a ia 'oku sio kimuí, 'oku toe foki fakaholomui, ka ko ia 'oku sio ki mu'a 'oku laka pē ki mu'a. 'Okú ke ma'a."

Na'e hangē ia kuo t'oo atu ha kato mamafa mei hoku tu'a.

Na'á ne talamai ke u foki ange mo hoku uaifí pea ui au ko e palesiteni fakasiteikí.

Lau ha fakamatala lahi ange ki he talanoa 'o Molilo 'i he Liahona he 'initaneti 'i he [lds.org/go/71738](https://www.lds.org/go/71738).

'IKAI HA ME'A 'E MA'U KAE FONU 'I HE TUÍ

Hili 'eku ngāue fakafaifekau 'i he Misiona Filipaini Kakaieni ti Oló, na'á ku fakapapau te u muimui ki he akonaki 'a e palōfitá mo e kau 'apōsetoló ke mali 'i he tempalé. Na'e tokolahi hoku kāinga mo e ngaahi kaungāme'a ne 'ikai kau ki he Siasí, pea mo e ní'hi pē 'o e kāingalotú, na'a nau talamai 'oku totonu ke u tomu'a feinga ke ma'u ha'aku mata'i-tohi pe ma'u ha ngāue lelei kimu'a pea u toki fakakaukau ki he malí. Na'e 'ikai ke u ma'u ha taha 'o e ongo me'á ni 'i he taimi na'á ku fakama'u aí.

Na'á ku manavasi'i, ka na'á ku manatu'i ha talanoa kau kia Palesitēni Kōtoni B. Hingikeli (1910–2008) 'i he'ene ma'u ha uiui'i ke ngāue fakafaifekau ki 'Ingilaní. Na'á ne teuteu ke 'alu lolotonga e taimi faingata'a faka'ekonómiká mo e ngaahi hoha'a na'á ne puputu'u aí. Kimu'a pē pea ne mavahē, na'e mono ange 'e he'ene tama'i ha kaati 'oku hiki ai ha ngaahi fo'i lea: "Oua te ke manavahē, ka ke tui pē" (Ma'ake 5:36). Na'á ku toe manatu'i foki 'a e lea 'a 'eku pīsopē:

"Ke ke tui. 'E tokoni'i koe 'e he 'Otuá." Na'e hoko 'a e ngaahi lea ko 'ení ke u ma'u ha loto-to'a mo ha mālohi ke u laka atu ki mu'a.

Neongo na'e 'ikai ha'aku me'a 'e ma'u, ka na'á ku mali mo hoku 'ofa'angá 'i he Tempale Manila 'i Filipainí. 'I ha taimi nounou mei ai, na'á ku kamata ngāue ki ha kautaha na'e fie ma'u ai ke u ngāue 'i he 'aho Sāpaté. Na'á ku faka'amu ke tauhi e 'aho Sāpaté ke mā'oni'oni, ko ia na'e taimi nounou pē 'eku ngāue ma'á e kautaha ko iá. Na'e fifili 'a e tokolahi pe ko e hā ne u fakafisi ai mei he ngāué, ka na'á ku vilitaki atu ki mu'a, mo toutou fakakaukau ki he kupu'i lea "Ke ke ma'u 'a e tuí. 'E tokoni'i koe 'e he 'Otuá."

Na'á ku kamata ngāue ko ha faka'uli pasi mo ha tokotaha fefakatau'aki koloa koe'uhí ke feau 'ema ngaahi fie ma'u tefitó. Na'e fakatokanga'i 'e hoku uai'í 'a 'eku ongosia 'i he feinga ke tauhi homa fāmilí. Na'á ne talamai 'oku totonu ke u toe hū 'o ako, ka na'á ku fakakaukau 'e faingata'a ke u ngāue

Na'á ku kamata ngāue ko ha faka'uli pasi mo ha tokotaha fefakatau'aki koloa koe'uhí ke feau 'ema ngaahi fie ma'ú.

mo fua fatongia 'i he Siasí pea toe hoko ko ha tokotaha ako.

Na'á ku mo'oni pē; *na'e* faingata'a ia. Ka na'á ma fai homa lelei tahá ke tauhi 'a e ngaahi fekaú. Na'e fa'a tōnōnou homa ivi fakapa'angá, ka 'i he tokoni 'a e Pa'anga Tokoni Fakaako Tu'uma'ú, ne u malava ai ke faka'osi 'eku akó kimu'a pea fā'ele'i 'ema tama fika uá. Ne ma'u ha'aku ngāue ko ha faiako 'i he ako mā'olungá pea na'á ku hoko ko ha kou'ōtineita ki he semineli mo e 'inisititiutí.

Na'e tokoni 'eku muimui ki he fale'i 'a e palōfitá mo e kau taki kehe 'o e Siasí ke u 'ilo'i 'oku 'omi 'e he nofomalí ha ngaahi faingamalie lelei ki he tupulaki fakamatu'otu'a fakalau-mālié. Kuo faitāpuekina au koe'uhí ko 'eku malí mo e ongoongoleleí.

'Oku 'ikai fie ma'u ke tau manavahē, 'o a'u pē ki he ngaahi tūkunga faingata'a tahá. 'Oku fie ma'u pē ke tau manatu'i 'a e ngaahi lea ko 'ení: "Ke ke ma'u 'a e tuí. 'E tokoni'i koe 'e he 'Otuá." ■

Richard O. Espinosa, Tāleki Siti, Filipaini

FAKAFIEMĀLIE HILI HA TAMA TŌ

I ha uike 'e hongofulu mā valu 'o 'eku feitamá, na'á ku 'ā hake 'o fakatoka-nga'i na'á ku tu'utoto. Na'á ku loto-hoha'a 'i he 'ikai ke tu'u 'a e totó, ne u fakakaukau leva ke u fakavavevave ki he falemahakí.

Lolotonga e faka'uli lōloa ki he falemahakí, na'á ku faka'amua mo lotua 'e lelei 'a e me'a kotoa pē. Na'á ku fakakaukau ko e kovi taha 'e ala hokó ko hano fekau'i au 'e he toketaá ke u tokoto 'i ha ngaahi 'aho lahi.

I he taimi ne u tokoto ai 'i falemahakí, na'e fakahoko 'e he kau ngāué ha ngaahi sivi. Na'a nau 'ilo'i na'e 'ikai ke tā e mafu e pēpeé. Ko e me'a na'e hokó na'á ku "tama tō" (fetal demise). Na'e 'ikai ke toe lava 'e he toketaá ke fai ha faito'o kiate au 'i he taimi ko iá, na'á ne faka'atā leva au mei falemahaki.

Na'á ku foki lotomamahi mo tailiili ki 'api. Na'e 'ikai ke u lava 'o mohe he pō ko iá. I he'eku 'ā hake 'i he pongi-pongi hono hokó, na'e ue'i au ke u 'alu ki ha sēsini 'enitaumeni pongi-pongia 'i he tempalé.

I he faka'osinga 'o e sēsini, na'á ku siofi 'a e ongo fo'i mama mali mo e mama fakama'u 'i hoku nimá. Ko ha mama ia 'o 'eku kui fefine uá 'a ia na'e fakahingoa ki ai aú. Na'á ne mālōlō 'i hoku ta'u nimá, pea na'á ku toki laukonga kimuí ni mai kau ki he'ene mo'uí. Na'á ku manatu'i na'e tā tu'olahi 'ene a'usia 'a e tama toó 'i he taimi na'á ne kei ta'u uofulu tupu aí.

Ne talu 'eku faifeinga he pongi-pongi ko iá ke mapukepuke hoku lo'imatá 'i he'eku lotomamahi mo e manavaheé, ka 'i he momeniti ko iá, na'á ku ongo'i ha loto nonga mo'oni.

Na'á ku ongo'i na'e fakafiemālie'i au. Na'e a'usia he'eku kui fefine uá 'a e ngaahi faingata'a tatau 'i he'ene mo'uí, pea na'e faitokonia ia 'e he Fakamo'uí. Na'á ku ongo'i fakapapau te Ne tokonia foki mo au.

"Te ne to'o kiate ia 'a honau ngaahi vaivaí, koe'uhi ke fonu hono lotó 'i he 'alo'ofa, 'o fakatatau ki he kakanó, koe'uhí ke ne 'afio'i 'o fakatatau ki he kakanó 'a e founga ke tokoni'i ai 'a hono kakaí 'o fakatatau ki honau ngaahi vaivaí" (Alamā 7:12).

'Oku ou hounga'ia mo'oni koe'uhí ko e nonga 'okú te ma'u 'i he taimi 'okú te 'alu ai ki he tempalé, koe'uhí ko ha tukufakaholo 'o ha ngaahi kui faivelenga, pea hiliō aí, koe'uhí ko e feilaulau fakalelei 'a e Fakamo'ui ko Sisū Kalaisí. ■

Emily Miller, Tekisisi, USA

Ko hoku ongo mama malí mo e mama fakama'u ko e mama ia 'o 'eku kui fefine uá. Na'á ku manatu'i na'e tā tu'olahi 'ene a'usia 'a e tama toó.

FAKAHEKA HE ME'ALELÉ MO E VAHEVAHE 'O E ONGOONGOLELÉÍ

I he'eku 'alu ki he lotú 'i ha pongi-pongi Sāpate 'e taha, na'e longonoa pea nonga 'a e faka'uli atu ko ia 'i he tafa'aki ki 'uta 'o 'Ingilaní. Na'á ku fakatokanga 'i ha fine'eiki toulekeleka 'i he ve'ehalá. Na'e pau ke vave 'eku fakakaukaú pe te u tu'u nai 'o 'eke pe 'e fie heka mai.

Na'á ku ongo 'i 'oku totonu pē ke u tu'u. Na'á ne talamai ko hono hingoá ko Mele pea na'á ne toki a'u mai pē ki he feitu'u ko iá. Na'á ku fakakaukau kapau na'á ne toe tatali 'o ki'i fuoloa ange pe kapau na'e toe ki'i vave ange 'eku lelé ne 'ikai ke ma mei fetaulaki. Na'e taimi tonu pē!

Na'á ne talamai 'a e feitu'u na'e 'ai ke 'alu ki aí, pea na'e ofi ia ki he falelotú. Na'á ku talaange ko 'eku 'alu ki he lotú peá u 'eke ange pe kuó ne 'osi fanongo 'i he Siasí. Na'á ne talamai 'okú ne ma'u 'a e tui ki he Fakamo'uí ka na'e 'ikai ha'ane 'ilo

kau ki he Siasí. 'I he'ema fonongá na'á ku vahevahe kiate ia 'o kau ki he ongoongoleléí.

'I he'eku tuku 'a Mele ki he feitu'u na'e 'alu ki aí, na'á ku talaange 'e 'atā pē ke ma toe foki 'i he'eku me'alelé 'o ka tuku 'a e lotú. Na'á ne tali lelei ia, pea na'á ma alea ke fetaulaki ki he falelotú. 'I he'eku hū atu ki he lotú, na'á ku ma'u 'a e ongo faifekaú peá u kole ha tatau 'o e Tohi 'a Molomoná ke 'oange ki hoku kaungāme'a fo'ou. 'I he taimi na'á ne a'u mai ai ki he falelotú 'i he tuku 'a e lotú, na'e fakamaheni kiate ia 'a e kāingalotú mo vahevahe 'enau fakamo'oni.

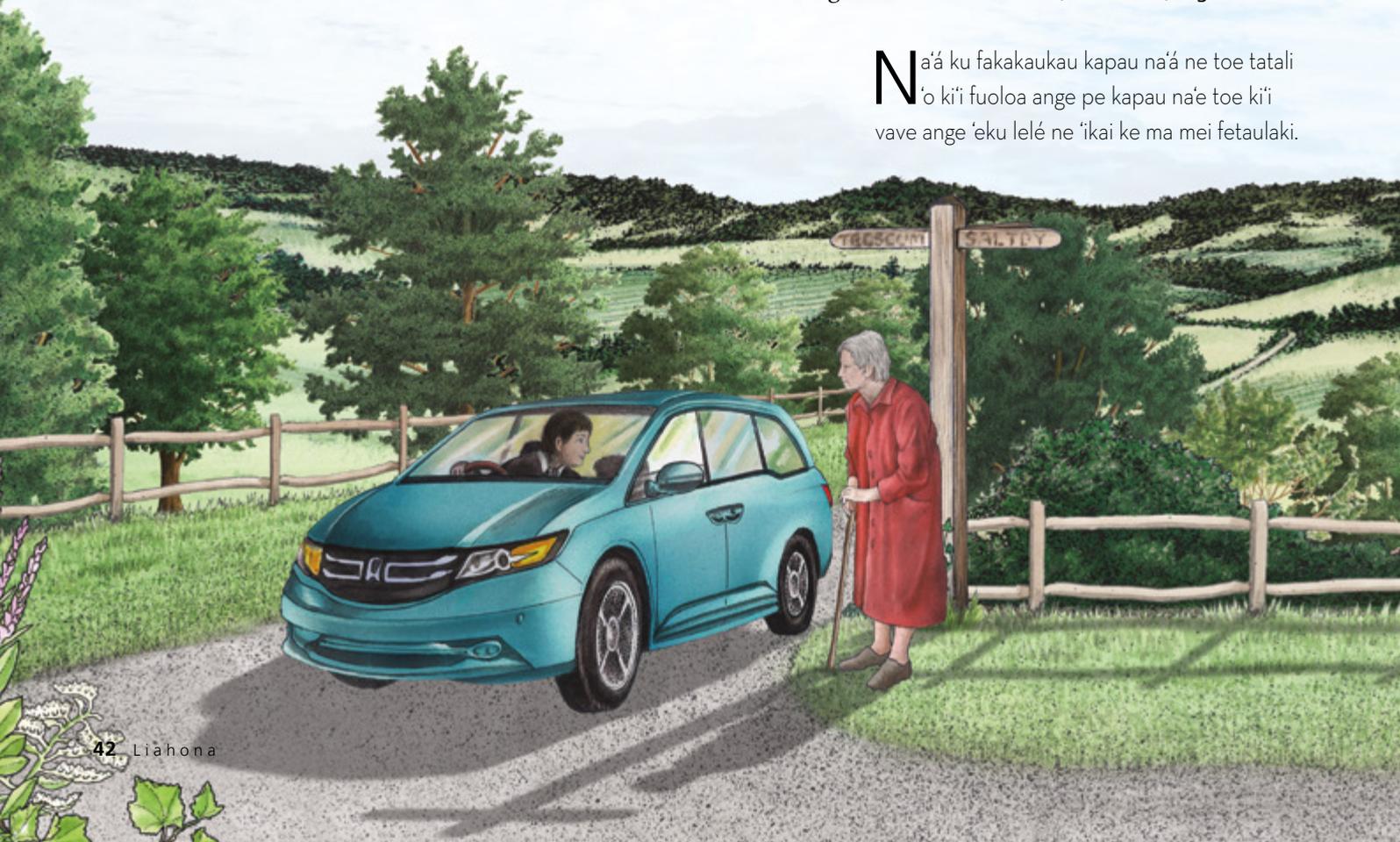
'I he'ema fokí ne u talaange kia Mele 'e malava pē ke ne ako lahi ange kia Sisū Kalaisi 'i ha'ane lau 'a e Tohi 'a Molomoná. Na'á ku toe talaange foki 'a e feitu'u te ne lava 'o ma'u ai 'a e fakamatala ki he hā 'a e Fakamo'uí ki he kau Nífaí. Neongo

na'e taimi nounou pē 'ene feohi mo e Kāingalotú, ka na'á ku 'ilo 'i pē na'á ne ongo 'i ha me'a. Na'á ku tuku 'a Mele 'i he feitu'u na'á ma fetaulaki aí. Na'e 'ikai ke u 'amanaki te ma toe fetaulaki.

'I he'eku foki mei he ngāué 'i he 'aho hono hokó, na'e hoko 'eku 'eve'evá ke u fononga ai 'i ha hala na'e 'ikai ke u fa'a angamaheni ki ai. Na'á ku 'ohovale lahi 'i he'eku toe sio kia Melé! Na'á ne malimali 'i he taimi na'á ne sio mai ai kiate aú. Na'á ku fiefia ke u toe fakaheka ia 'i he me'alelé.

Kuo te'eki ke u toe fetaulaki mo Mele talu mei he taimi ko iá, ka 'i he'eku manatu pē ki he a'usia ko 'ení, 'oku ou hounga'ia koe'uhí na'e 'omi 'e he 'Eikí ha faingamālie ke u vahevahe ai 'a e ongoongoleléí. 'Oku ou 'ilo 'i 'oku tāpuekina kitautolu 'e he 'Eikí 'i He'ene taimi tonu pē 'A'ana. ■
Michael Curran, Kolosetitā, 'Ingilani

Na'á ku fakakaukau kapau na'á ne toe tatali 'o ki'i fuoloa ange pe kapau na'e toe ki'i vave ange 'eku lelé ne 'ikai ke ma mei fetaulaki.

NA'E 'OMI 'E HE KAU 'ĀNGELÓ HA MAAMA KI HOKU 'APÍ

Na'e fehu'i mai kiate au 'i ha pongipongi Sāpate 'e taha pe te u sai'ia ke 'a'ahi mai ha kau faiako faka'apí kiate au. Na'á ku toki māvae pē mo hoku malí pea na'á ku faifeinga ke kamata fo'ou 'eku mo'uí 'i he'eku hoko ko ha fa'ē taautaha ki ha fānau iiki 'e toko ua. Na'á ku talaange 'e hounga kiate au ha 'a'ahi. 'I he taimi ko iá, na'á ku ongo'i lotomahahi 'aupito 'i he me'a na'e hokó pea na'á ku ongo'i tuenoa 'i hoku ngaahi faingata'á.

'I he uike hono hokó, na'e ha'u ha ongo tangata lelei 'e toko ua ki hoku 'apí. Lolotonga 'ena 'a'ahí na'á na 'eke mai 'a e ngaahi fehu'i angamahení peá na vahevahe ha pōpoaki nounou 'o e ongoongoleléi ki hoku fāmílí.

Hili iá na'e fehu'i mai leva 'e he ongo tangata lelei ko 'ení, "Sisitā Neleita, ko e hā te ma lava 'o fai ke tokoni atu ai kiate koe?"

Ne 'ikai ke u fu'u fakakaukau ki ai, na'á ku talaange 'oku mate 'a e ngaahi fo'i maama 'i he sitepu ki he fungavaka uá. Na'e 'i ai pē 'eku ngaahi fo'i maama ke fetongi 'aki, ka na'e 'ikai ke u lava 'o a'u ki ai, pea 'oku ou manavasi'i 'i hono ngāue 'aki 'a e tu'ungá 'i he sitepú. Na'á ku toe talaange foki 'oku 'ikai ha fo'i maama ia 'e uló 'i he tafa'aki ki muí.

Na'e tuaiekemo 'ena tu'u ki 'olunga. Na'e hū e toko taha ki tu'a ki he'ene me'alelé 'o ha'u mo ha puha me'angāue. Na'e mei fute 'e ono mo e kongá (1.9m) hono mā'olungá, pea na'e 'ikai ko ha palopalema ke ne kaka he sitepú 'o fetongi e fo'i māmá. Lolotonga iá, na'e 'alu hono hoá ki mui peá ne fakatokanga'i na'e fehalaaki hono fakafehokotaki 'o e uaeá. Na'e 'ikai hano taimi kuó ne lava 'o fakaleléi ia.

Kuó u hounga'ia 'aupito 'i he'eku kau faiako faka'apí 'i he kuohilí

koe'uhí ko 'enau fakahā 'a e anga'ofá, 'ofá, mo e mateakí kae pehē ki he lēsoni faka'ofa'ofa kuo nau ako'i kiate aú. Ko ha ongo 'āngelo mo'oni 'eku ongo faiako faka'apí na'e 'ikai ngata pē 'i he'ena 'omi 'a e māmá ki homau 'apí ka na'á na 'omi foki 'a e nongá, 'amanaki lelei, mo e malu 'o e ongoongoleléi, 'a ia 'okú ne fakamaama ha fa'ahinga fakapo'uli pē. ■

Nereida Santafe, Keleni Kalakasa, Venesiuela

KO E ME'A PĒ NA'Á NE FAKAHAOFI AÚ

Fai 'e Shuho Takayama 'i hono talanoa 'e Ana-Lisa Clark Mullen

Ko ha sipoti manakoa 'a e tā-pulú 'i Siapani, ko ia ne u kamata va'inga leva 'i hoku ta'u 14 ko ha founga ia ke u feohi ai mo 'eku tamaí. Na'e fakalata 'i he kamatá, pea na'e faifai pē peá u ako va'inga 'iate au pē peá u lava 'o kau 'i he timi tā-pulu fakaakó. Na'á ku maheni mo hoku kaungāva'ingá mo e kau faiakó, 'a ia ne nau poupou'i ke u tulifua 'eku taumu'a ke u hoko ko ha tokotaha taukei 'i he tā-pulú.

Na'á ku ngāue mālohi, 'o 'ikai ngata pē 'i he'eku feinga ke fakalalakala 'eku taukei va'ingá ka na'e pehē foki ki he'eku tu'unga fakaakó, peá u lava mā'olunga ai mei he ako mā'olungá.

'I he'eku fuofua hū ki he 'univēsiti, na'á ku feohi fiefia mo 'eku faiako tā-pulú kae pehē ki hoku ngaahi kaungāva'ingá. Na'a nau lelei ange 'iate au, ko ia ne u feinga mālohi ke u tatau pē mo kinautolu. Na'e lea mai ha nī'hi 'i he timi kau ki hoku hingoa 'uluaki ko Suhó. Na'á ku talaange na'e fakahingoa au he'eku kui fefine Kōleá pea 'i he lea faka-Kōleá 'oku 'uhinga ia ko e "mo'unga faka'ofa'ofa." Talu mei ai mo 'eku ongo'i hangē 'oku liliú honau 'ulungaanga

Na'e tokoni ha fakakaungāme'a ta'e amanekina ke liliu ai 'eku mo'uí mei he ta'efe'ungá ki he fiefiá.

kiate aú, ne uesia ia 'e he vākovi laui to'u tangata 'a Siapani mo Kōleá.

Ne nau kamata ui au "ko e leka Kōleá" pea na'a nau pehē te u fakamele'i e ongoongo 'o e 'univēsiti. Ne nau 'ai ke u fufulu e falemāloloó, kae 'ikai faka'atā ke u ako tā pulu mo kinautolu.

Na'e faka'au ke fakaloto-mafasia 'a e feohi mo kinautolú. Na'á ku ongo'i tuēnoa ai koe'uhí na'á ku mama'o mei 'api. Na'á ku ongo'i tuēnoa ai. Ne u feinga ke u kei tuiaki pē ki he'eku taumu'a mo feinga ke toe sa'ia e timi mo e faiakó 'iate au, ka na'e hili ha ta'u 'e ua, na'e 'ikai ke u kei kātaki'i 'enau ngaohikovia aú, ko ia ne u foki leva ki 'api.

Ko ha taimi faingata'a mo'oni 'eni kiate au. Na'e fakatupu 'e he

loto-mafasiá ha ngaahi uesia faka'atamai mo fakatu'asino. 'I ha ta'u kakato 'e ua na'e hōloa ai 'eku ongo'i falala pē kiate aú. Na'e faka'au ke mole atu 'eku faka'anaua ke u hoko ko ha tokotaha taukei 'i he tā pulú. Na'e 'ikai ke u toe 'ilo'i ha me'a ke 'aonga ki ai 'eku mo'uí. Pea na'á ku loto-ita. Na'á ku 'ita ki he tokotaha kotoa pē: ki he faiakó, ki hoku kaungāva'ingá, pea mo 'eku ongomātu'á. Ne u fu'u 'ita 'aupito, ne u manavahē ai 'i he ngaahi fakakaukau na'á ku ma'ú. Ne 'ikai ha'aku kaungāme'a, pea

ne u ongo'i na'e 'ikai ke u toe lava 'o falala pe feohi mo e nī'hi kehē. 'I ha māhina 'e ono, ne u toki mavahe pē mei 'api ke u 'alu 'o fakamālohisino 'i he fale fakamālohisino.

Lolotonga e taimi fakapo'uli ko 'eni 'o 'eku mo'uí, na'á ku kaungāme'a ai mo Sasitini Kulisití, 'a ia ne ma fetaulaki 'i he fale fakamālohisino. 'I he'eku fuofua sio kiate iá, ne u fakakaukau ko ha tokotaha ako ia mei muli. Ne u ki'i momou ke talanoa mo ia ka na'á ku fakatokanga'i 'okú ne talanoa mo ha tokotaha 'i he fale fakamālohisino pea ne u fu'u 'ohovale he'eku fanongo 'okú ne lea faka-Siapaní. Ne u kei ongo'i ta'efalala pē ki he nī'hi kehē, ka na'á ne fokotu'u mai ke ma fakamālohisino fakataha. Na'e 'i ai ha me'a

makehe na'e fotu meiate ia na'e 'ikai mahino kiate au he taimi ko ia. Na'a ku ongo'i fiamalie 'i he taimi ne ma feohi ai. Na'e kamata leva ke u hanganaki fiefia atu ki homa taimi fakamālohisinó. Kuó u feohi mo ha taha na'a ku ongo'i te u lava 'o falala ki ai ko ha'aku kaungāme'a.

Hili ha ngaahi māhina 'o 'ema fakamālohisino fakatahá, na'e fakaafe'i au 'e Sasitini ki ha kulupu ma'u me'atokoni efafi na'a ne fa'a 'alu ma'u pē ki ai. Ne u ki'i momou, ka na'e hili ha'ane toutou fakaafe ne u fakakaukau ke ma 'alu pea tā koā ko ha ma'u me'atokoni efafi ia 'a e kau tautaha kei talavou 'i he 'api 'o Lisiate mo Kōlina Kalaké. Na'a na talitali loto-māfana au 'i he'eku hū atu ki hona falé, na'e lea faka-Siapani 'a Misa Kalake kae lea faka-Pilitānia 'a Sisitā Kalake. Na'e 'ikai mahino kiate au e me'a na'e lea 'aki 'e Sisitā Kalaké, ka na'a ku feinga ke u tali ia. Neongo na'e tokolahi e ni'ihii na'e 'ikai ke nau poto he lea faka-Siapani, ka ko ha kakai fiefia kinautolu na'a nau anga'ofa mo anga fakakaume'a. Na'e fakafiefa 'aupito.

Ne u kamata 'alu ki he ngaahi 'ekitiviti 'a e kau tautaha kei talavou pea na'e te'eki 'aupito ke u feohi fiefia mo ha ni'ihii pehē 'i he'eku mo'uí. Ne u fifili pe ko e hā e me'a ne tupu ai 'enua fu'u angalelei mo anga fakakau-me'a peheé.

'I he taimi ko 'ení na'e fehu'i mai 'e Sasitini pe ko e hā 'eku taumu'a ki he'eku mo'uí. Ne u 'ohovale he 'ilo'i kuo kamata ke liliu 'eku ngaahi taumu'a. Na'a ku talaange 'oku ou fie ako lea faka-Pilitānia pea 'oku ou fie hoko ko ha kaungāme'a lelei ki he tokotaha kotoa pē, hangē pē ko ia. Na'a ne talanoa kau ki he kalasi lea

Na'a ku fakakaukau ne u fie tokoni ke fakahaofi e ni'ihii ne nau 'i he tu'unga tatau pē mo aú.

faka-Pilitānia ta'e totongi 'i honau siasí. Ne u 'alu ki he kalasi lea faka-Pilitānia pea ne u fetaulaki ai mo e ongo faifekau. Neongo na'e te'eki ke u fakakaukau ki he 'Otuá, ka na'a ku ongo'i 'oku totonu ke u fakafanongo ki he ongo faifekau. Na'a na ako'i kiate au e ngaahi me'a mahu'inga 'o e ongo-ongolelei mo fetu'utaki telefoni mai he meimei 'aho kotoa pē. Na'a na hoko ko hoku ongo kaungāme'a lelei, pea na'a ku fu'u fiefia ai koe'uhí na'e te'eki ke tokolahi ha'aku ngaahi kaungāme'a he taimi ko ia.

Ne kamata ke u fetaulaki mo e ni'ihii tokolahi e kāingalotu 'o e Siasí 'i he'emaui kau fakataha ki he lēsoni 'a e ongo faifekau pea na'a ku maheni lelei ai mo kinautolu. Ne nau ako'i mai e ongoongolelei pea nau hoko ko ha tā sīpinga lelei kiate au. Na'e fakamatala 'a Sasitini kau ki he Tohi 'a Molomoná pea ne talamai ha ngaahi talanoa mei ai koe'uhí ke u fie lau ia. Na'e fakamatala fakaikiiki ha'aku kaungāme'a 'e taha ko Singikou 'a e ngaahi tokātelinē kiate au pea na'e mahinongofua leva ia. Na'a ne vahevahe 'ene fakamo'oní 'i he faka'osinga 'ema pōtalanoa kotoa pē.

Kuó u a'usia ha me'a ne u tui ki ai mo ha feitu'u ne u lata ai. Hili hono papitaiso mo hilifakinima aú, ne u fakakaukau ki he ngāue fakafaifekau, ka na'a ku manava-sii 'i hono tukupaa'i ha ta'u 'e ua ki hono fakahoko ia. Ne u fakatalanoa ki ha ni'ihii tokolahi kau ki he ngāue fakafaifekau, kae tautautefito ki hoku ngaahi kaungāme'a na'e 'osi ngāue fakafaifekau. Ne u fakakaukau lahi ki ai, pea na'a ku 'ilo'i ko e ongoongolelei pē na'a ne lava ke fakahaofi aú.

'Oku ou 'ilo'i kuo foaki mai 'e he 'Otuá 'a e me'a kotoa pē kiate au: ko 'eku ngaahi faka'ānauá, 'amanaki lelei, kaungāme'a kae tautautefito ki he 'ofá. Na'e tokoni'i au 'e he ongoongolelei ke u ha'u mei he po'ulí ki he māmá. ■
'Oku nofo e tokotaha na'a ne fa'u 'i Tokiō, Siapani.

HOKO KO HA FA'IFA'ITAKI'ANGA

"Ne tau omi ki he māmaní kuo fakakoloa 'aki kitautolu e Maama 'o Kalaisí. 'E ulo 'a e maama ko iá 'i loto 'iate kitautolu mo huluhulu 'a e

halá ki he kakaí, 'i he'etau muimui he sīpinga 'a e Fakamo'uí mo mo'ui hangē ko la náá Ne fakahoko mo akoí. . . .

"Oku ou tui pau 'oku 'i ai ha ni'ihii 'i hotau malumalú 'oku ta'elata, ni'ihii 'oku puke, mo ha ni'ihii 'oku loto foí. 'Oku 'atautolu 'a e faingamālie ke tokoni'i mo hiki hake honau laumālié."

Palesitani Thomas S. Monson, "Hoko ko ha Fa'ifa'itaki'anga mo ha Maama," *Liahona*, Nōvema 2015, 86.

Ko e Founa Ne U Vahevahe ai e Ongongolelei kia Suhó

Fai 'e Justin Christy

‘he’eku fetaulaki mo Suho ‘i he fale fakamālohisinó, na’á ne pehē na’á ne fie ako lea faka-Pilitānia mo kau ki ha polokalama ako ma’á e kau tā pulú. Na’á ku talanoa ange kau ki he kalasi lea faka-Pilitānia ‘i he lotú, ka na’e hili ha ngaahi uike ia pea toki lava ke ma kau ki ai. Ka ‘i he taimi tatau pē, na’á ma fepōtalanoa’aki lolotonga ‘ema fakamālohisinó kau ki he ngaahi tefito ‘i he ongoongolelei, Tohi ‘a Molomoná mo e anga ‘o e mo’uí fakalūkufua.

Na’e hanga ‘e he anga faka-kaume’a mo e tā sīpinga lelei ‘a e kāingalotu ‘o e Siasí ‘o tohoaki’i ‘ene tokangá pea na’a nau tokoni’i ia ke ne ako kau ki he ongoongolelei. Ko e Laumālié ‘okú ne tataki ‘a e fakaulú; ko ‘etau me’a pē ‘oku faí ko e tufaki e pōpoaki mo pou-pou’i e ni’ihi kehé ‘i he’enua fili ma’anautolu peé.

Na’e fa’a fakalotomafasia kiате au ‘eku fakakaukau ke vahevahe ‘a e ongoongolelei. Ka kuó u ‘ilo’i kapau te tau kamata lea pē ‘i he taimi totonú, te tau ma’u ai ha ngaahi faingamālie ke ngāue fakafaifekau. Ko e me’a pē ‘oku fie ma’u ke tau faí ko ‘etau fakaafe’i ‘a e ni’ihi kehé ki ha ‘ekitiviti pe fakataha ‘a e siasí. Kapau te tau loto tau’atāina, ‘e ‘i ai ma’u pē e ngaahi faingamālie ke tau vahevahe ai e ongoongolelei. ■

Ko Hono Fakatātaā'i e Konga Mahu'inga Tahá

Fai 'e Annie McCormick Bonner

Ne u manako 'i he 'eti faiva tulamá! 'I he'eku kei tāu-tahá, ne u vēkeveke ke u kau 'i he tulamá mo e hiva 'i he funga siteisí. Ne u monū'ia ke ma'u e talēniti ko iá pea na'á ku faka'amu ke u ma'u'anga mo'ui 'aki e 'eti faiva fakapalōfesinalé. Na'á ku ma'u 'a e ngaahi fatongia fai-ngata'a tahá pea na'á ku 'ulungaanga fakapalōfesinale ma'u pē kae lava ke faka'apa'apa'i au 'e hoku kaungā faivá.

Na'á ku fiefia lahi 'i he taimi ne talamai ai 'e he talēkita na'á ne tākiekina lahi taha au 'i homau feitu'ú te ne fakahoko ha sivi 'ahí'ahi (audition) ki ha faiva hiva nounou (operetta) pea na'á ne fie ma'u ke u kau ai. 'E fakahoko 'a e faka'ali'ali 'i he fale 'iloa taha 'i homau feitu'ú, pea na'e hangē ne 'osi fakakaukau hoku kaungāme'a 'oku talēkitá ke u ma'u 'a e fatongia takí.

Na'e 'ikai lava ke u lau 'a e fakahinohinó kimu'a 'i he sivi 'ahí'ahi, ka na'e fakatefito 'a e faivá 'i ha talanoa na'e fa'u 'e ha filōsefa 'i he senituli 18, 'a ia ne u 'osi lau. Na'á ku maheni

foki mo e mūsika 'e faka'aonga'i 'i he faivá, 'a ia na'e mālie pea faingata'a.

Na'e ola lelei 'a e sivi 'ahí'ahi, pea na'e vave hono fakahoko mai kiate au ko e fatongia takí—'a e konga mahu'inga tahá—na'á ku ma'u ia! Na'á ku tui ko e fatongiá ko ha fai-ngamālie lelei ia.

Na'á ku ongo'i to'oto'oa 'i he'eku fu'u fiefiá—ka na'e mole atu ia 'i he a'u mai 'a e fakahinohinó. 'I he'eku lau iá, na'e mole vave atu 'eku ongo'i to'oto'oa. Neongo na'e taau pē e talanoá mo e mūsiká, ka na'e ta'efaka'apa'apa 'a e fakahinohinó pea na'e 'i ai 'a e ngaahi fakahinohino fakatupu fakakaukau na'e ta'etaau. Na'á ku 'ilo'i na'e 'ikai totonu ke u kau 'i he faiva ko 'ení. Ko ha fakamamahi faka'ulia ia.

Na'á ku ongo'i 'oku ou fihia 'i ha palopalema 'e ua 'i he taimi pē 'e taha. Ko e tu'utu'uni ki he faiva tulamá 'oku 'ikai tali ke fakafisi ha tokotaha hili ha'ane tali ha fatongia 'eti faiva he 'oku 'ikai faka'atā ha toe taimi fakafetongi fatongia 'i he fokotu'utu'u 'o e faivá. 'E ta'efakapalōfesinale ia kapau te u fakafisi he taimí ni. Na'á ku manavahē na'a ta'efalala mai e kautaha faivá kiate au, na'a faifaí kuó u faka'ita'i 'a e talēkitá, na'a mole

Ne u toki ma'u 'a e fatongia mamafa taha 'i he'eku mo'uí. Na'á ku vēkeveke fiefia—ka na'e ngata pē ia 'i he taimi ne a'u mai ai e fakahinohinó.

hoku faingamālie ke u toe 'eti ai 'i ha feitu'u kehe.

Ko e mo'oni na'e 'ahí'ahi au ke u kumi 'uhinga! Ne u ma'u ha ngaahi ongo mo ha fakakaukau mālohi na'e pehē mai, "Oua te ke tafoki he taimi ní. 'Oku 'ikai ke kovi fēfē 'a e fakahinohinó ia. 'E hanga 'e he mālie 'o e faivá 'o fakangalo'i 'a e 'ū konga ta'etāú." Ka na'e tākiekina ma'u pē 'e he Laumālie Mā'oni'oni hoku lotó—'o poupou'i kākāivi, fa'a kātaki, mo ta'eue'ia au ke u fakafisi mei he faivá.

Na'á ku 'ilo'i e me'a na'e pau ke u faí. Ne u tetetete pē mo to'o 'a e telefoní 'o tā ki he talēkitá

‘I he’ene tali mai e telefoní ne u pehē ange, “Malō e lelei tangata’eiki.” “Ko au Ane.”

“Ane! ‘Oku ou fiefia lahi ke kamata e faivá. Na’á ke ma’u ‘a e fakahinohinó?”

“Io, ne u ma’u pea ‘oku ou . . . ‘oku ou . . .”

Ne kamata ke u tangi. He toki ‘ulu-ngaanga ta’efakapalōfesinale mo’oni!

Ne u halotulotu pē mo fakamatala ki he talēkitá ‘a e ‘uhinga he ‘ikai ke u lava ai ‘o kau ‘i he faivá. Pea na’á ku fakaongoongo leva ki ha hoko ‘a e nunu’a kovi taha ‘e ala hokó.

Na’e kata pē ‘a e tangatá. Na’á ne faka’apa’apa’i ‘eku filí. Na’á ne tomu’a feinga ke fakaloto’i au ke u kau pē he faivá, ka na’á ne toe tuku pē. Na’á ne pehē te ne kei ‘ofeina pē au ‘o tatau ai pē kapau ‘oku ‘ikai ke u fie kau ‘i he’ene faivá. Pea na’á ne kole mai leva ke u fakafoki fakavave ange ‘a e fakahinohinó koe’uhi ke ‘ave ki ha taha kehe. Ne u tamate’i ‘a e telefoní, na’á ku fakamā’ia ‘i he’eku tangí ka na’á ku hounga’ia ‘i he tali loto-’ofa mo mahino ‘a e talēkitá.

Na’á ku holoholo’i hoku lo’imatá pea to’o ‘a e fakahinohinó peá u heka fakavave ki he me’alelé. ‘I he’eku fakamo’ui ‘a e me’alelé, na’e mo’ui foki mo e letioó. Na’e seti ia ki he letio fakalotofonuá, pea na’á ku ofo ‘i he fanongo ki he fasi na’e taá ko e fasi kamata ia ‘o e faivá. Na’e te’eki ‘aupito ke u fanongo kuo tā mai ia ‘i he letioó kimu’a.

Na’á ku ongo’i hangē na’e tā ‘e he

Tamai Hēvaní ‘a e hiva ko ‘ení ma’akú. Na’á Ne fie ma’u ke mahino kiate au na’á Ne ‘ofa ‘iate au pea na’á Ne hōifua ki he’eku filí. Ko e fasi na’e tā ‘i he letioó ko e taha ia e ngaahi ‘alo’ofa ongongofua ‘a e ‘Otuá. Na’e fakafou ai ‘eku ongo’i e fiemālie ‘o ‘Ene ‘ofá.

Ne u hoko atu ki he ‘univēsiti’ o ako ‘a e tulamá. Na’e tā tu’olahi ‘eku a’usia ‘a e me’a tatau. Na’e ‘i ai e ngaahi ngāue na’e pau ke mau fengā-ue’aki fakataha ka koe’uhí ko e ngaahi kongā ta’efe’unga na’e fakakau aí na’e pau ai ke u fakafoki ia. Na’e ‘ikai faingofua pe lelei ma’u pē e ngaahi tūkunga ko ‘ení, ka na’á ku lava pē ‘o ikuna’i lelei ia pea ‘ikai ha tangi mamahi. Mahalo ko ‘eku a’usia kimu’a ko ha toka-teu ia ki he ngaahi me’a ko ‘ení. Mahalo na’e tokoni ia ke mahino ange kiate au ko hai au pea mo ‘eku faka’amu taupotu tahá.

Na’e tohi ‘e Viliami Sekisipia:

Ko e māmaní kotoa ko ha funga siteisi,

Pea ko e tangata mo e fefine kotoa ko ha kau va’inga pē:

‘Oku ‘i ai honau taimi hū ki tu’a mo e hū ki loto;

Pea ko e tangata ‘e taha ‘okū ne fakafaiva’i e ngaahi kongā lahi.¹

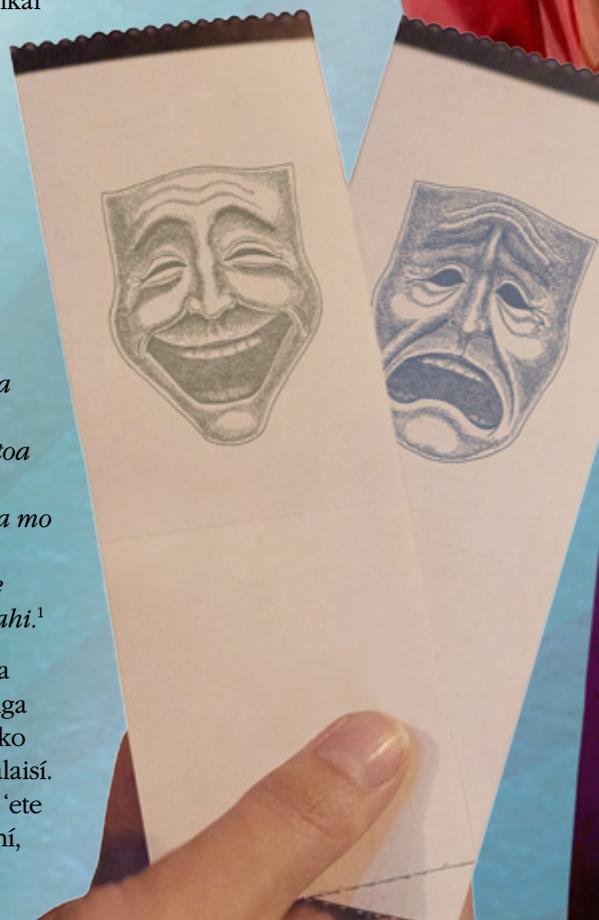
‘Oku ou ‘ilo’i ‘oku ‘i ai ha kongā ‘e taha ke fakatāta’i ‘oku mahu’inga ange ia ‘i ha toe me’a. Ko e hoko ko ia ko ha ākongā mo’oni ‘o Sīsū Kalaisí. ‘Oku fakafiefia mo fakafiemālie ‘a ‘ete ma’u e poupou ‘o e ngaahi mahení, ka ko e finangalo ‘o e ‘Otuá ‘oku mahu’inga tahá. ‘Oku hoko mai

‘etau ngaahi ngāue mā’ongo-’onga tahá ‘i he’etau ako ke muimui ‘i he ‘Eikí. ■

‘Oku nofo e tokotaha na’á ne fai e talanoá ‘i Uasingatoni, USA.

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. William Shakespeare, *As You Like It*, act 2, scene 7, lines 141–44.

MĀALOHI

‘i he Uiké Kakato

‘Oku vahevahe ‘e he to’u tupu ko ‘eni’ ki he founga ‘oku faitāpuekina ai kinautolu ‘e he ‘Eiki’ ‘i he’enu ma’u ‘a e sākalamēnití pea manatua ‘enu ngaahi fuakavá ‘i he uike kotoa.

Ko e pō Sāpate ‘eni. ‘A ia ko e Mōnite ‘apongipongi—hoko atu e ngāue fakaako mei ‘apí, ngāué, va’inga ‘akapulú, kalasi tā pianó, mo e alā me’a pehē. ‘Oku lahi mo’oni pē ‘a e me’a ke fai he uike ní! Ka te ke lava ‘i pē ia ‘e koe. Te ke lava pē koe ‘o ‘osiki ho’o lisi ngāue ki he uike ní. Te ke fie ‘ilo nai ki he foungá?

‘Okú ke ma’u ha mālohi fakalaumālie ke ne tokoní’i koe. ‘I he Sāpate kotoa pē, te ke lava ai ‘o ma’u ‘a e sākalamēnití mo fakafo’ou e ngaahi fuakava kuó ke fakahokó. ‘I ho’o fai iá, ‘oku tala’ofa atu kapau te ke to’o kiate koe ‘a e huafa ‘o Sisū Kalaisí, manatu’i Ia, mo tauhi ‘Ene ngaahi fekaú, ‘e ‘iate koe *ma’u ai pē* ‘a Hono Laumālié (vakai, T&F 20:77, 79). ‘Oku ‘uhinga ia te ke lava ‘o ongo’i hono fakaivia fakalaumālie koé ‘o tatau ai pē pe ko e hā te ke fekuki mo ia ‘i he uike ní.

Na’a mau kole ki ha to’u tupu ‘e ní’ihi ke vahevahe ‘enu ngaahi a’usia ‘i he sākalamēnití mo e founga kuó ne fakamālohia kinautolu ‘i he uiké kakato ‘i he’enu manatu’i ke tauhi ‘enu ngaahi fuakavá. Vakai’i ha ní’ihi ‘o ‘enu ngaahi talí. Mahalo pē kuó ke a’usia ha me’a tatau!

‘ATA MEI MUJ MO‘OLUNGA’, ‘UTÁ MEI HE GETTY IMAGES

‘Oku tokoni ‘eku manatu ma’u pē ki he Fakamo’u’i ke u ma’u ha lototo’a neongo e ngaahi faingata’a. ‘I he vaeua’anga ‘o ‘eku ta’u faka’osi mei he ako mā’olungá, na’e foki hoku fāmílí ki he ‘lunaiteti Siteití, ka na’á ku nofo tokotaha pē ‘i ‘Aositelēlia ke faka’osi ‘eku ta’u fakaakó. ‘I he hili ha’aku ‘a’ahi kiate kinautolu lolotonga e tutukú, na’á ku foki ki ‘Aositelēlia pea na’á ku ongo’i tuenoa mo’oni. Ka na’e fakafokifā ‘eku ‘ilo’i na’e ‘ikai ke u tuenoa; ne ‘ikai pea he ‘ikai ‘aupito ke u teitei tuenoa he ‘e ‘iate au ma’u ai pē ‘a e Laumālie ‘o e Fakamo’u’i ‘i he’eku feinga ke u muimui kiate lá. He toki fiemālie mā’ongó’onga mo’oni ne u ma’u he momeniti pē ko iá.

Shannon S., 19, Senē, ‘Aositelēlia

Na’e ‘i ai ha tā’ahine ‘i he akó na’á ne faingata’a’ia fakaesino. Na’e manuki’i ia ‘e he ni’ihi tokolahi koe’uhí ko hono faingata’a’ia. Ko au pē mo hoku ngaahi kaungāme’á ne mau feinga ke tokoni’i iá. Ko e taimi ‘e ni’ihi na’e hangē na’e fehi’a kotoa e kalasí kiate iá. Na’e faingata’a ke u ‘ilo ‘a e me’a ke fai. Ne u meimei loto-fo’i, ka na’á ku fili ke u manatu’i ko ha ‘ofefine ia ‘o e ‘Otuá pea mo fakakaukau ki he founa ne mei fakahoko ‘e Sísuú. Na’á ku ongo’i ‘a e mālohi ‘o e Laumālie Mā’oni’oni ‘okú ne fakanonga au. Ne u manatu’i te u lava ‘o fai ha lelei. Na’e tokoni lahi ‘eku muimui ki he tā sīpinga ‘a e Fakamo’u’i, pea na’á ku ‘ilo’i ‘e lelei ‘a e me’a kotoa pē.

‘Oku talá’ofa mai ‘e he fuakava ‘i he papitaisó kapau te u ngāue hangē ko e Fakamo’u’i te u ma’u ma’u pē ‘a e Laumālie Mā’oni’oni. ‘Oku ou hounga’ia ke u ma’u ‘a e fakafiemālie mo e mālohi ko iá mei he Laumālie Mā’oni’oni.

Alexis L., 13, Kenisesi, USA

‘I he’eku fanongo ki he lotu tāpuaki’i ‘o e sākalamēnití, ‘oku ou manatu’i kapau te u tauhi ‘eku fuakava ‘i he paptaisó, te u lava ‘o ma’u ma’u pē e Laumālie. ‘Oku faingofua ange ‘a e uike ko iá ‘i he’eku ma’u ‘a e Laumālie. Hangē ko ‘ení, ‘oku tokolahi e tamaiki ‘i he akó ‘oku nau faka’aonga’i e lea kapekapé mo e lea ta’etāú. ‘Oku tokoni ‘eku manatu’i ‘eku ngaahi fuakavá ke u tukunoa’i e me’a ‘oku ou fanongo ki ai pea tākiekina hoku ngaahi kaungāme’á ke ta’ofi ‘enau lea ta’etāú

Jacob B., 14, Kololato, USA

Ko ‘eku faka’uhinga ki hono to’o kiate kita ‘a e huafa ‘o Sísū Kalaisí ko ‘etau manatu’i ‘e lava ke tau ma’u ma’u pē ‘a Hono Laumālie pea kuo pau ke tau fili ke fai ‘a ia ‘oku totonú. ‘I ha paati fai’aho ‘e taha, na’e inu ‘olokaholo ai hoku ngaahi kaungāme’á, na’a nau fakaafe mai ke mau inu fakataha. Ne u talaange ‘ikai. Na’e ha’u leva hoku kaungāme’a Siasí ‘o talaange kiate kinautolu ‘oku ‘ikai ke ma inu ‘olokaholo koe’uhí ko ‘ema tui fakalotú. ‘Oku hanga ‘e he manatu ki he Fakamo’u’i ‘o tohoaki’i mai e Laumālie mo ta’ofi e ngaahi faingata’a.

Mikaele C., 16, Palana, Palāsila

Lolotonga e taimi sākalamēnití, 'oku ou fa'a fakakaukau ki ha ngaahi me'a kehe hangē ko e me'a kuo pau ke fai 'i he lolotonga e uiké, me'a 'i he akó, pe ko hoku ngaahi kaungāme'a. Ka 'oku kamata mahino kiate au, fakafou 'i he kalasi Lautohi Faka-Sāpaté mo e ngaahi pōpoaki 'o 'etau kau palōfitá, 'a e 'uhinga 'o e sākalamēnití. 'Oku ou fakakaukau leva he taimí ni ki he Fakalelei 'a Sísū Kalaisí, na'á Ne foaki 'Ene mo'uí ma'atautolu, huhu'i 'etau ngaahi angahalá, pea kātaki'i 'a e ngaahi faingata'a kotoa pē. 'Okú ne faka'ai'ai au 'i he 'aho kotoa pē ke u pehē, te u feinga ke u hangē pē ko lá pea fakahā 'a e 'ofa tatau na'á Ne fakahā ki he ni'ihi kehe. Te u lava 'o vahevahe 'a e ongoongolelei ki he ni'ihi kehé. Te u lava 'o fai ha me'a ke u taau ange ai ke hū ki he tempalé pea mo ma'u 'a e sākalamēnití.

Alessandra B., 17, Sanitiako, Silei

'I héeku 'ilo'i kuó u fuakava ke to'o kiate au 'a e huafa 'o Kalaisí 'oku ou ongo'i ai ha fatongia ke u muimui kiate la, ka 'oku 'ikai fa'a faingofua ma'u pē. 'I ha 'ekitiviti fakakulupu na'e fai na'á ku sio ai ki ha leka na'e 'ikai ha taha ke na feohi. Na'á ku ongo'i 'oku totonu ke u 'alu 'o fakatalanoa kiate ia. Ka na'e 'ikai ke u fie fai ia. 'Oku 'ikai ke u manako ke fakamaheni ki ha ni'ihi fo'ou. Ka 'i héeku manatu'i e me'a ne mei fai 'e Kalaisí, na'á ku ma'u ai ha mālohi ke u fakakaume'a ki ha taha fo'ou. 'I héeku talanoa mo iá, na'á ku ongo'i e ue'i 'a e Laumālié ke u fai ange ha ngaahi fehu'i pea fiefia.

Evan W., 16, 'Iutā, USA

'I héeku ma'u 'a e sākalamēnití 'oku ou ma'u ai ha ongo'i nonga mo ha fakakaukau 'okú ne fakaloto'i au te u lava 'o ikuna'i ha me'a pē te u fehangahangai mo ia. 'I Sune 'o e ta'u kuo 'osí, ne faingata'aia lahi ai 'eku mo'uí. Ne hiki ha taha 'o hoku ngaahi kaume'a mamae ki ha feitu'u 'e taha, ne u fefa'uhi mo e loto-mafasiá, pea ne u ma'u ha ngaahi fakakaukau 'oku fu'u tōtu'a ki he fōtunga 'o e sinó. Ne u ma'u e sākalamēnití 'i ha Sāpate 'e taha pea na'e fakafokifā pē 'eku ongo'i ha nongá. Ne u ongo'i fiefia móoni.

Olivia T., 14, Veisia, USA

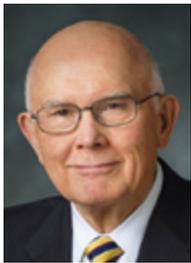

Ko e sākalamēnití ko ha ma'u'anga ivi fakalaumālie ia ki he lolotonga 'o e uiké. 'Okú ne fakamanatu kiate au 'a e ngaahi fuakava kuó u fakahoko mo 'eku Tamai Hēvaní pea 'okú ne tataki au 'i he lolotonga e uiké. 'Okú ne langaki ke u fakakaukau ki he feilaulau 'a Sísū Kalaisi ma'atautolú, pea 'okú ne teuteu'i fakalaumālie au ki he uike hono hokó.

'I ha taimi 'e taha na'á ku ongo'i mafasia ai mo loto-fó'i, ka 'i héeku ma'u e sākalamēnití mo lau 'a e himi sākalamēnití, na'á ku fonu 'i he Laumālié. Na'á ku tokanga ki he Fakamo'uí kae ngalo 'iate au 'eku mafasiá.

Brett B., 17, Kololato, USA

Fai 'e 'Eletā
Dallin H. Oaks

'O e Kōlomu 'o e
Kau 'Aposetolo 'e
Toko Hongofulu
Mā Uá

FOUNGA KE MA'U AI HA FAKAMO'ONÍ

Ko e 'uluaki sitepu ki hono ma'u 'o ha fa'ahinga 'ilo, ko e holi mo'oni ke 'ilo ia. 'I he tafa'aki 'o e poto fakalaumālié, ko e sitepu hono hokó ko e kole ki he 'Otuá 'i he lotu fakamātoato. Hangē ko ia 'oku tau lau 'i he fakahā 'i onopōnī, 'oku pehē ai, “Kapau te ke kole, te ke ma'u ha fakahā hoko mo e fakahā, pea mo ha 'ilo hoko mo e 'ilo, koe'uhí ke ke 'ilo'i 'a e ngaahi me'a liló mo e ngaahi me'a fakamelinó—'a e me'a 'oku 'omi 'a e fiefiá, 'a e me'a ko ia 'oku 'omi 'a e mo'ui ta'engatá” (T&F 42:61).

Ko e me'a 'eni ne tohi 'e 'Alamā 'o fekau'aki mo e me'a na'á ne faí: “Vakai, kuó u 'aukai mo lotu 'i he ngaahi 'aho lahi koe'uhi ke u 'ilo'i 'a e ngaahi me'a ni 'e au. Pea ko 'eni 'oku ou 'ilo'i 'e au 'oku mo'oni ia; he kuo fakahā ia 'e he 'Eiki ko e 'Otuá ki ate au 'aki hono Laumālie Mā'oni'oni” (Alamā 5:46).

'I he'etau holi pea fekumí, 'oku totonu ke tau manatu'i ko e fakamo'oni 'oku 'ikai ma'u ta'e ngāue'i ia ka ko ha founga ngāue ia 'oku fie ma'u ai ke tau *fai* ha me'a. Na'e akonaki 'a Sīsū 'o pehē: “Pea ko ia ia 'e fai ki hono finagaló, te ne 'ilo 'a e akonaki, pe 'oku 'i

he 'Otuá ia, pe ko 'eku lea 'iate au pē” (Sione 7:17).

'Oku 'i ai ha founga 'e taha 'o e fekumi ki he fakamo'oni 'oku ngali fakafo 'i hono fakafehoanaki atu ki he ngaahi founga kehekehe 'o hono ma'u 'o ha 'ilo kehé. **'Oku tau ma'u pe fakamālohia e fakamo'oni 'i hono toutou fakahoko iá.** Ne fokotu'u mai 'e ha tokotaha 'oku lelei ange hono ma'u 'o ha fakamo'oni 'i he'etau tu'u 'o fakahoko iá, kae 'ikai ko 'etau lotu pē 'o kole ke ma'u ha fakamo'oni.

'Oku matu'aki mahu'inga e fakamo'oni fakatāutahá ki he'etau tuí. Neongo iá, 'oku mahu'inga ki he'etau mo'ui fakalaumālié 'a e ngaahi me'a ko ia kuo pau ke tau fai ke ma'u, fakamālohia, mo tauhi ha fakamo'oni. Ke toe tñnaki atu ki he ngaahi me'a kuo 'osi fakamatalá, 'oku fie ma'u ke tau **ma'u 'a e sākalamēnití 'i he uike kotoa pē** (vakai, T&F 59:9) kae lava ke tau ma'u 'a e tala'ofa mahu'inga ko ia “ke 'iate [kitautolu] hono Laumālié ma'u ai pē” (T&F 20:77). Ko e mo'oni ko e Laumālie ko iá, 'oku ma'u mei ai 'etau fakamo'oni. ■

Mei ha lea 'i he konifelenisi lahi 'o 'Epeleti 2008.

KUÓ KE FAKA'AONGA'I FĒFĒ 'ENI?

Oku 'i ai 'eku fakamo'oni ki he Siasí. Na'á ku ma'u ia 'i he ue'i fakalaumālie mo e mäteaki mo hono lau ma'u pē 'a e folofolá. Pea ko e taimi te ke ma'u ai ho'ó fakamo'oni pē 'a'á, 'oku fakafo ho'ó lava 'o mamata mo fanongo ki he ngaahi me'a 'e ni'ihí 'i ha founga makehe.

Shannon Muriel M., Kololato, USA

'AI HANGATONU

**'E anga fēfē ha'aku
'ai ke potupotutatau
e loto ta'e fakamaau
ki he ni'ihi kehé mo
hono fakaoleole'i 'o e
angahalá?**

Oku fekau mai ke tau fakamolemole'i 'a e ni'ihi kehé pea tuku 'a e fakamaau faka'osí ki he 'Otuá (vakai T&F 64:9–11), ka 'oku 'ikai ko ha 'uhinga ia ke hūfanga ai e faiangahalá. Kapau 'oku tau feohi mo ha ni'ihi 'oku nau mo'ui 'aki 'a e tō'onga faiangahalá, 'oku totonu ke tau hoko ko ha maama kiate kinautolu 'o taukave'i 'a e me'a 'oku totonú. 'Oku 'uhinga 'eni ke tau hoko ko ha tā sippinga lelei 'aki 'etau faka'ehi'ehi mei he faiangahalá pea 'oua na'a tau 'i ha tu'unga pe feohi mo ha ni'ihi 'e ala fehu'ia ai 'etau tu'unga tāú. Ka 'oku totonu nai ke tau tuhu'i tonu 'a e angahala 'a e ni'ihi kehé ke fakamahino kiate kinautolu 'a e ngaahi fono 'a e 'Otuá mo 'etau ongo kiate kinautolú? Pea kapau ko iá, ko e fē taimi totonu ke tau fai ai iá pea te tau fakahoko fēfē'i ia?

Mahalo 'oku makatu'unga 'a e talí 'i he tūkunga 'o e me'a ko iá, 'a e fa'ahinga vā 'oku tau ma'u mo e ni'ihi ko iá, mo 'enau 'ilo kau ki he ngaahi fono 'a e 'Otuá. Hangē ko 'ení, 'oku lelei ange ke fepōtalanoa'aki fakataa-taha ki he fāmilí mo e kaungāme'á 'i hano talaange ki ha ha'ofanga 'o hotau ngaahi mahení ke nau fakatomala. Fekumi ki he ue'i 'a e Laumālie Mā'oni'oni. Te ne lava 'o tatakí ho'o ngaahi leá mo e ngaahi ngāué ke ke lava 'o fakahaa'i 'a e 'ofa totonu 'oku potupotutataú, fa'a kātakí, mo e tukupā ta'eue'ia ki he ngaahi tu'unga mo'ui 'a e 'Eikí. ■

**Kapau kuó u ta'ofi hono siofi 'o e
ponokalafí 'iate au pē, 'e kei fie ma'u
nai ke u talanoa ki he pīsopé?**

Kapau na'á ke mamata ponokalafi, 'oku poupou'i ke ke "fekumi ki he tokoni 'okú ke fie ma'ú. 'E lava ke tokoni atu ho'o mātu'á mo ho'o pīsopé ke ke fakahoko e ngaahi sitepu 'e fie ma'u ke ke fakatomala mo si'aki ai e 'ulungaanga fakatupu 'auhá ni" (*Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú* [2011], 12).

Kapau kuó ke ta'ofi ho'o sio ponokalafí 'iate koe pē, 'oku 'ikai totonu ke fehu'ia pe 'oku kei "fie ma'u" nai ke ke talanoa ki ai mo ho'o pīsopé. Ko e fehu'i totonú ko e "Ko e hā hano kovi kau ka talanoa ki he'eku pīsopé?" 'Oku 'ikai pē hano kovi 'o'ona. Te ne ma'u ha mahino mo e poupou, pea 'e fiefia 'i ho'o fāifeinga ke si'aki ho'o ngaahi angahala he kuohilí. 'E lava ke tokoni'i koe 'e he pīsopé ke fakama'ala'ala ha ngaahi tāla'a 'okú ke ma'u fekau'aki mo ho'o tu'unga tāú pea mo ho'o fakatomala kakató. Pea te ne lava 'o tokoni'i koe ke fakamālohia ho'o tu'i pea falala kia Sisū Kalaisi mo 'Ene feilaulau fakaleléi. 'I he ngaahi 'uhinga tatau pē, 'oku totonu foki ke ke fakakaukau ke talanoa ki ho'o ongomātu'á. ■

WILLIE HANDCART COMPANY
RESCUE SITE

WILLIE HANDCART COMPANY
RESCUE SITE

DEVIL'S
GATE

FO
+ MO

OUTH
PASS
N RIVER
MBARD FE

YOU

*'I héete hoko ko ha mēmipa
'o e Siasí ko 'ete hoko ia ko
ha paioniá.*

KO HO'O FONONGA PAIONIÁ—

KO E MO'ONI, 'IKAI FAKANGALINGALI

Fai 'e Aaron L. West

Potungāue Hisitōlia 'o e Siasí

'I he'eku kei si'í, na'á ku fa'a fakamuna ko ha tokotaha sipoti 'iloa au. Na'á ku fakangalingali 'oku ou lava 'o puna he 'ataá. Na'á ku fakangalingali ko ha saieniti au. Neongo na'á ku pukupuku, 'ikai lava puna he 'ataá, mo 'ikai ha taukei fēfē 'i he sipotí, ka na'á ku mo'ui fiefia. Ka na'e fakalata 'a e fakamuná. Na'á ku fiefia ke u a'usia ha me'a na'e makehe, 'o tatau ai pē kapau ko ha'aku fakamuna pē. Mahalo ko e me'a ia 'oku manako ai e nīihi tokolahi ke nau fakangalingali.

'I he lave ki he fakangalingali, ko 'etau kau ki he Siasí 'oku tau manako ke tau fakatāta'a 'a e fononga paioniá. 'Oku tau tui e vala paioniá (meimei pē). 'Oku tau toho ha ngaahi saliate toho tangata (meimei hangē pē 'oku peheé). 'Oku tau kai e me'akai na'e kai 'e he kau paioniá ('ikai ke tatau tofu pē). 'Oku tau feinga mālohi ke tau hangē pē ha kau paioniá. Ko e me'a fakafo tahá 'oku 'ikai fie ma'u ia ke tau fakangalingali. *Ko e kau paionia kitautolu.*

Na'e pehē 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni, "Ko 'ete hoko ko ha mēmipa 'o e Siasí ko 'ete hoko ia ko ha paioniá, he ko hono faka'uhinga 'i 'o e paioniá ko ha 'taha 'oku mu'omu'a ke teuteu pe tofa ha hala ke muimui atu ai ha nīihi kehe."¹ Kuo ako'i mai 'e Palesiteni Monisoni, 'i he'ene ngaahi leá mo e ngāué, 'a e founa ke tau hoko ai ko ha kau paionia mo'oni:

"Oku tau molomolomuiva'e 'i he Paionia tu'ukimu'á— 'a e Fakamo'uí—'a ia na'e mu'omu'a 'o tofa 'a e hala ke tau muimui aí.

"Na'á Ne fakaafe mai, 'Ha'u, 'o muimui 'iate au."²

Ha'u. . . 'o muimui . . . 'iate au. 'E lava ke tokoni e ngaahi lea mahinongofua ko 'ení ke tau hoko ai ko ha kau paonia mo'oni.

Tau sivi'i mu'a 'a e kupu'i lea ko 'ení mei he vakai 'o ha kau paionia fakaonopooni 'e nīihi na'a nau toki kau atu ki hano fakatāta'a'i fakasiteiki 'o e fononga fakapaioniá.

TĀ FAKATĀTA 'A BROOKE SMART
'U TĀ THE ANGALELEI 'A AARON WEST

Teila A.

'Iteni G.

Hamonī C.

HA'U, 'O MUIMUI 'IATE AU

Ko e fo'i lea *ha'ū* ko ha fakaafe ia. Ko hono 'uhingá 'oku totonu ke tau mavahe mei ha feitu'u 'e taha ki ha feitu'u 'e taha. 'Oku 'ilo'i lelei 'e Teila A. 'a e 'uhinga 'o e fo'i lea ko 'ení.

'Oku fiefia, nekeneka, pea fonu 'i he Laumālie 'a Teila, ka na'e 'ikai ke pehē ia 'i he ta'u 'e ua kuo-hilí. Kuó ne hiki ki ha feitu'u kehe he taimí ni, fakalaumālie mo fakatu'a-sino. Ko ha paionia ia.

Na'á ne pehē, "Kuó u hoko ko ha paionia koe'uhí ko ha papi ului au. Pea na'e fakafo 'eku fonongá. 'Oku ou ongo'i 'oku hangē pē ha'aku ma'u ha mo'ui fo'ou. Pea ko e taimi pē te tau kamata ai e fakauluí, 'oku hoko leva e ngaahi maná."

'Oku 'ikai ngata pē 'i he mahino kia Teila e fakaafe ke ha'ū—ka 'okú ne 'ilo'i foki 'a e tupu'anga 'o e faka-afé. Na'á ne pehē, "I he kuonga ni, 'oku 'ikai ke tau kei tokanga ki he founga na'a tau a'u ai ki he tu'unga ko 'ení, 'ikai ke ia? 'Oku tau fu'u femou'ekina 'i he ngāue pa'angá mo e tekinolosiá, pea ko ha pōpoaki 'oku ou mahu'inga'ia ai ko e mahu'inga ke tau fakatefito 'etau mo'uí 'ia Kalaisí. 'Oku totonu ke tau muimui pē ki he tā sīpinga 'a e kau paioniá—[na'a nau] fakatefito 'enau mo'uí 'ia Kalaisí."

'Oku toe fakaafe'i foki ke tau *muimui*. 'I he fononga fakapaioniá, na'e ma'u ai 'e 'Iteni G. ha mahino lahi ange ki he fakakaukau ko 'ení. Na'á

ne tala mo'oni 'o pehē, "Ko e taimi 'e ni'ihí na'e 'ikai ke u ongo'i mo'ui lelei fe'unga ke u kau 'i he fonongá, pe ne u ongo'i lotofoi nai." "Ka 'oku ou 'ilo'i na'e ongo'i pehē pē mo e kau paioniá."

Na'e fa'a fifili 'a 'Iteni pe ko e hā na'e loto-lelei ai pē e kau fuofua paioniá ke nau fai e me'a ne nau fakahokó. Na'á ne pehē, "Ko 'eku ongo'i, kapau ne u kau 'i he kau fuofua paioniá, ne u mei lotofoi. Ka ko e taimi ne u fakakaukau ai ki a'i, ne u 'ilo'i na'a nau fai pehe'e he na'a nau 'ofa 'i he Fakamo'uí, pea na'a nau 'amanaki lelei te nau toe lelei ange koe'uhí ko Ia. 'Oku ou fie fai pehē pē mo au."

Kimu'a pea kau 'a 'Iteni 'i he fonongá, na'á ne laukonga kau ki he kau paionia 'i he kuonga mu'á, na'á ne ongo'i ha pīkinga mo kinautolu pea na'e tākiekina ia he'enu tui ke muimui kia Sīsū Kalaisí. Pea ko e hā 'oku fakahoko 'e 'Iteni he taimi nī? 'Okú ne teuteu ke ma'u hono uui'i ke ne hoko ko ha faifekau taimi kakato. 'Okú ne teuteu ke fakahā ki he ni'ihí kehē 'a e hala ke muimui a'i 'aki 'ene talangofua ki he akonaki 'a Palesiteni Monisoní.

Ko 'etau ha'ū mei fē? Ko hai te tau muimui ki a'i? 'Oku folofola mai 'e he Fakamo'uí: "Ha'u, 'o muimui 'iate au" (Luke 18:22; tñaki atu e fakamamafá). Ko e taimi na'e mavahe ai 'a Hamonī ke kau 'i he fononga fakapaioniá, na'á

ne ongo'i 'a e ivi tākiekina 'a e 'Eikí 'i he'ene a'usia ko iá. Na'á ne 'ilo'i na'á ne muimui kiate Ia.

Na'e kehe 'a e founga ne foua 'e Hamonī ke a'u ai ki he fononga fakapaioniá mei he ni'ihí kehē. 'I hono ta'u 15 na'e ma'u ia 'e ha kanisā kili na'e hāhāmolofia. Na'e 'ikai lava ai ke ne kau 'i he fononga fakasiteikí. Na'á ne pehē, "Na'á ku fu'u loto-mamahi 'aupito."

Hili ha ta'u 'e fā mei ai, na'e toe fanongonongo mai he siteikí 'e toe fai ha fononga fakapaionia 'e taha, 'i he taimi ko 'ení na'e 'ikai ke toe ma'u 'a Hamonī 'e he kanisā. Ka na'á ne fakakakau he 'ikai ke lava 'o 'alu ai he kuó ne ta'u 19. Ka na'á ne ma'u ha uui'i ke ne kau 'i he fonongá 'i hono fatongia ko ha taki. Na'á ne pehē, "Ko ha fakamo'oni ia kiate au 'oku 'afio 'i 'e he 'Eikí kitautolu, pea 'okú Ne 'afio 'i 'a e ngaahi faka'amu 'a hotau lotó, pea kapau 'oku mā'oni'oni ia mo lelei, te Ne faitāpuekina kitautolu."

Na'e 'omi 'e Hamonī ha talatalai-fale ke tokoni'i kitautolu 'i he taimi te tau fehangahangai ai mo e faingata'á: "Ki ha taha pē 'oku faingata'á'ia, te u pouaki atu ke ke falala ki he 'Eikí. 'Okú Ne mateuteu ma'u pē ke tokoni'i koe. 'Okú Ne 'ofa 'iate kitautolu, pea he 'ikai te Ne teitei si'aki kitautolu. Ko 'etau kolea pē 'Ene tokoní, pea te Ne tokoni'i kitautolu 'i he'etau fononga fakapaioniá.

KAU PAIONIÁ—KO 'ETAU NGAÁHI KUI FAKALAUMĀLIÉ

“Oku 'ikai ha'aku kui 'i he kau paionia 'o e sentuli 19. Ka neongo iá, talu mei he taimi na'á ku kau ai ki he Siasí, kuó u ongo'i ha fetu'utaki vāofi mo e kau fuofua paionia ko ia na'a nau kolosi 'i he fonua tokalelé. 'Oku nau hoko ko 'éku ngaahi kui fakalaumālié, pea 'oku nau tatau pē ki he kāngalotu kotoa 'o e Siasí.”

Palesiteni Dieter F. Uchtdorf, Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisi 'Uluaki, “Faitāpuekina 'e he Le'ó 'o e Kau Palōfitá 'a e Siasí Fakamāmani Lahí,” *Liahona*, Siulai 2002, 10.

TE KE LAVA 'O HOKO KO HA PAIONIA

Kapau na'e te'eki ke ke kau ki ha fononga fakapaionia, te ke kei lava pē 'o hoko ko ha paionia. 'Oku 'ikai fie ma'u ia ke ke tui ha pōneti pe toho ha saliate. 'E fie ma'u pē ke ke muimui kia Sisū Kalaisi, 'o hangē ko ia na'e fai 'e he kau fuofua paioniá. 'I ho'o fai iá, te ke hoko ai 'o hangē ko ia na'e lea 'aki 'e Palesiteni Monisoni, “taha 'oku mu'omu'a ke teuteu pe tofa ha hala ke muimui atu ai ha níihi kehe.”

Kapau te ke ma'u ha faingamālie ke ke kau 'i ha fononga fakapaionia, fiefia ai! Pea ko e taimi 'e 'osi aī peá ke tuku ai ho'o saliate toho tangatá, manatu'i ho'o fakamo'oni na'á ke ma'u 'i he taimi na'á ke kau ai ki he fononga fakapaioniá. Foki ki 'api mo e fakamo'oni ko iá.

Ko ha paionia mo'oni koe 'i he kuonga fakaonopooni ko 'ení. 'I ho'o ma'u e Paionia tu'ukimu'á—'a e Fakamo'uí—ko ho'o fakahinohinó, kuo pau ke ke ikuna! ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Thomas S. Monson, “Tu'u Ma'u 'i he Tui 'a 'Etau Ngaahi Tamai,” *Liahona*, Siulai 2016, 4; quoting *The Compact Edition of the Oxford English Dictionary* (1971), “pioneer.”
2. Thomas S. Monson, “Tu'u Ma'u 'i he Tui 'a 'Etau Ngaahi Tamai,” 4–5.

Ke fe'iloaki mo Teila, 'Iteni, Hamonī, mo ha kau paionia fakaonopooni kehe, vakai ki he vitiō ko 'ení 'i he [lds.org/go/pioneer717](https://www.lds.org/go/pioneer717).

Te ke lava 'o lau ha ngaahi talanoa paionia 'i he [lds.org/go/handcart717](https://www.lds.org/go/handcart717).

KO HA FO'I

HIVA

MA'A

MANONI

Na'e hoko ha 'ekitiviti na'e tomu'a fakataumu'a ki ha efiafi fonu fiefia ko ha 'ekitiviti ia ke taumalingi ai e 'ofa ki ha finemui fakafu'ituitui.

Fai 'e Richard M. Romney

Ngaahi Makasini 'a e Siasí

Na'e fiefia 'a e kau finemuí. Ko hono mo'oní, na'e fiefia kotoa 'a e uooti 'i he tafa'aki fakatonga 'o Falaniseé. Na'e palani 'e he kau taki 'o e houlotu Finemuí ha hulohula 'a e uotí, 'a ia na'e kau ai e ma'u me'atokoni efiafi mo e fakame'ite ko ha pouaki e uouangatahá. 'I he'enu 'ilo'i ne 'osi ako 'e he kau finemuí ha ngaahi hiva mo e faiva ki he'enu ngaahi 'ekitiviti kehé, na'e fakaafe'i ai 'e he kau takí 'a e kau finemui 'i he Pungahoné, Maea Meiti, mo e Loumailé ke nau fakahoko 'a e fakame'ite 'o e efiafi ko iá.

Ko ia na'e kamata ako faiva fakamaatoato leva 'a e kau finemuí—tuku kehe pē ha toko taha. He 'ikai lava 'a Manoni 'o kau 'i he faivá. Na'e lolotonga fakahoko hono faito'o kanisaá 'a ia kuo laka 'eni 'i he ta'u 'e ua.

Na'e kei ha'u pē 'a Manoni C., ta'u 16, ki he ngaahi polo-kalamá 'i he lahi taha te ne ala lavá, pea na'á ne fofonga malimali ma'u pē neongo 'ene faingata'a'ia. Ka na'á ne fa'a tā vaivaia he taimi 'e ni'ihí lolotonga 'ene faito'o kimó (chemotherapy) 'o 'ikai ke ne toe lava fai ha me'a ka ko e mālōlō pē. Na'e tā tu'olahi e fa'a 'aukai mo e lotu 'a e

kāingalotú ma'ana. Na'e 'ikai 'amanaki ha taha ia 'e kau 'i he ako faivá pe hulohulá.

Ka 'e lava pē ke ne kau 'i he ma'u me'atokoni efiafi. Ko ia ko e hā 'oku 'ikai polo'i ai 'a e efiafi ko iá ma'a Manoni?

Ko ha Efiafi Na'e Polo'i

Na'e fiefia 'a e tokotaha pē 'i he fakakaukau ko iá.

'Oku fakamatata 'e 'Ema S., 16, "Na'a mau fie ma'u ke ongo'i 'e Manoni 'a e 'ofa mo e pou pou 'a e uotí." "Kapau na'e fie ma'u he'ema uotí ke mau toe faaitaha ange, ko e hā ha founa 'e toe lelei ange ka ko 'ema ngāue fakataha ke fakahā 'ema 'ofa kia Manoni?"

Na'e kau kotoa mai 'a e uotí ki hono teuteu'i. Na'e vahe ki he ngaahi fāmilí ke 'omi e me'akai ki he ma'u me'atoko-ni efiafi, na'e tokoni 'a e Fine'ofa ke ngaohi e 'ū teunga faiva ma'á e kau finemuí; na'e tokoni 'a e kau tāutahá 'i he tafa'aki fakatekinikalé ('uhila, me'a lea, mo e hele'uhila) ki hono tā e 'ū faivá; pea na'e tokoni e kau ma'u lakanga fakataula'eikí ki hono fokotu'utu'u e seá mo e tēpilé.

Mei to'ohemá: Na'e fa'u e 'Ema ha fo'i hiva, na'e hiva'i e he kau finemuí, na'e fakaafe fakalāngilangi 'a Manoni, na'e tokoni 'a e to'u tupú mo e kau taki kotoa pē.

Na'e fakahoko kotoa e ngāue ko 'eni' e he kāingalotu na'a nau nofo vāmama'o 'i ha 'ēlia lahi. 'Oku pehē 'e 'Aiola V., 16, "Oku vāofi fakalaumālie 'a e to'u tupu 'i he uōtí, ka 'oku mau nofo vāmama'o. 'Oku 'ikai ke mau fesiofaki 'i 'apiako, ka 'oku mau nofo he ngaahi tapa kehekehe 'o e koló, ko ia 'oku mau feinga makehe ke fakapapau'i 'oku 'ikai li'aki ha taha."

'Oku pehē 'e 'Inga S., 15, "Malō mo e telefoni to'oto'ó, 'oku mau fetu'utaki ai 'i he taimi kotoa pē. 'Oku mau feako'aki 'i he 'emau fevahevahe'aki 'emau ngaahi a'usia kehekehé. 'Oku mau 'ilo'i te mau lava 'o fefalala'aki, pea 'oku mau feinga ke tā ha sīpinga lelei." Na'e 'ilo'i 'e he kau finemuí, 'anautolu 'oku manako ke nau feohi ma'u peé, na'e 'omi 'e he ngaahi taimi ako faivá ha ngaahi faingamālie ke nau feohi vāofi ange ai.

'Oku fakamatala 'e 'Inga, "Kimu'a pea kamata 'emau fakaangaanga faivá, na'á ku ki'i ongo'i mā. Na'á ku ilifia na'a faifaí peá u fehalaaki. Ka ko e taimi na'a mau tau'olunga fakakulupu aí, na'e 'ikai ke u toe ongo'i mā. Ne u 'ilo'i na'e taimi ke faka'alí'ali ki he uōtí 'emau ngāue lahi ne faí."

Na'e fakatou angavaivai mo anga'ofa 'a Manoni. Na'á ne pehē, "Ko e taimi na'a nau talamai ai 'a e ma'u me'atokoni efiáfi mo e fakame'ité pea ko au te u fakaafe fakalāngilangi, ne u fakakaukau te u hoha'a ki he'enua hela koe'uhí ko aú. Ka na'á ku fiefia ke u kau ki ai!"

Ko Ha Faka'alí'ali 'o e 'Ofá mo e Poupou

Na'e a'u ki he efiáfi ke fakahoko ai e polokalamá, pea ko ha taimi lelei mo'oni ia ke fakahā ai e 'ofa mo e poupou kia Manoní. 'Oku pehē 'e 'Aiola, "Na'e pau pē 'a e tōtōatu ia 'a e me'akaí." "Ko Falanisē foki 'eni!"

Pea ko e faiva—'a ia na'e ui ko e *spectacle* 'i he lea faka-Falanisē—na'e fakaholomamata ia. Na'e fiefia 'a e matangá 'i he va'ingá, hivá, mo e tau'olungá. Na'e fakahoko leva 'e he kau finemuí 'a e faka'alí'ali mahu'inga tahá, ko ha kuaea na'e fakataha'i. Na'a nau hiva'i ha fo'i hiva na'e tāfataha pē kia Manoni, ko ha hiva na'e fa'u mo fakafasi 'e 'Ema tokotaha pē. Na'e fakahā 'e he fakalea 'o e taú 'a e 'ofa mo e poupou na'e fie ma'u 'e he tokotaha kotoa pē ke ongo'i 'e Manoní:

*Kātaki, 'oua na'á ke lotofó'i,
He 'oku mau falala kiate koé,
Pea 'oua na'á ngalo ho'o tupu'angá,
He 'oku mau falala kiate koé.*

I hono hiva'i 'e he kau finemuí 'a e fo'i hiva, na'e hangē na'e ma'u 'e he tokotaha kotoa pē 'i he uōtí 'a e ongo tatau 'i honau lotó. Na'e ongo 'o hangē na'e lilii 'a e hiva nounou 'a 'Emá ki hano fakahā'i 'o e ngaahi ongo 'oku ma'u 'e he Kāingalotu 'o e Siasí 'i ha feitu'u pē te nau 'i aí—ko ha hiva fekau'aki mo e loto-toá mo e manava'ofá; fāmilí mo e mahení; uouangatahá, tuí mo e 'amanaki lelei; ko ha lotu ta'etūkua 'oku ongona 'i he langí.

Na'e 'uhinga hono fokotu'utu'u 'e he kau takí 'a e 'ekitvití ke fāitaha 'a e uōtí. Na'e 'ikai ngata pē 'i he tokoni hono tāfataha 'a e 'ekitvití kia Manoní ke ikuna'i ai 'a e taumu'a ko iá ka na'á ne fakatupu foki ha pouaki 'oku tolongá ma'a Manoni mo hono fāmilí pea mo ha mahino ko e fānu kotoa pē 'a e 'Otuá 'oku mahu'inga. 'Oku pehē 'e 'Aiola, "Ko e taumu'a 'o e Siasí ke tokoni'i kitautolu ke tau ongo'i vāofi ange ki he Tamai Hēvaní mo Sīsū Kalaisi. 'Oku tau 'ilo'i 'okú Na 'ofa 'iate kitautolu pea 'oku 'ikai 'aupito ke tau tuenoa." ■

KAKA KE MĀ'OLUNGA ANGE

'Oku hokohoko atu hono tataki kitautolu 'e he Laumālié ke tau hoko 'o lelei ange mo kaka ke mā'olunga ange.

'Eletā Larry R. Lawrence 'o e Kau Fitungofulú, Konefelenisi Lahi, 'Okatopa 2015.

Ko e Hala ki Saioné

Fai 'e Jessica Larsen

Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni

Lisimoni, Misuli, 2 Sune 1862

“Ko e hā 'okú ke sio ki aí, Mele?” Ko e lea le'osi'i atu 'Kia e mali ua e tamai (stepmother) 'a Melé mei hono mohengá.

Na'e fakasio 'a Mele ki tu'a he luvá mo ne pehē, “Hangē 'oku 'alu pē ke ofi mai e taú.” Na'e lolotonga fakahoko e Tau Fakalotofonua 'a 'Ameliká 'i ha ngaahi maile si'i pē mei ai. Na'e talu mei he houa pongipongí e longoa'a 'a e tau fana me'afaná. Na'e tafoki hake 'a Mele ki he mali ua 'o 'ene tamaí. “Kātaki fakamolemole. 'Oku 'ikai ke u tui te ta lava 'o 'alu ki he toketaá.”

“Unu mai angé.” Na'e tangutu hifo 'a Mele 'i he ve'e mohengá 'o puke 'a e nima 'o e mali ua 'o 'ene tamaí. Na'e lea le'osi'i ange e mali ua e tamai 'a Melé, “Oku ou 'ilo 'oku kei puke pē ho'o tamaí, ka 'oku fie ma'u ke ke 'ave e fāmilí ki Saione—ko ho'o tuonga'ané, tokouá, mo e ongo māhangá. 'Oua na'a teitei tuku ke fakafiefiemālie ho'o tamaí kae 'oua kuó ne 'alu ki he 'Otu Mo'unga Maká! Palōmesi mai kiate au!”

Na'e 'ilo'i 'e Mele 'a e faka'amu hono fāmilí ke ō ki Sōleiki Sití. Hili pē 'enua papitaiso 'o kau ki he ongoongolelé, na'a nau hiki mei 'Ingilani ke kau fakataha mo e Kāingalotú 'i Saione. Ka 'e malava nai ia? Na'á ne hila ki he'ene tamaí na'e tangutu fakalongolongo pē 'i hono seá. Na'e pā kalava e Tangata'eikí 'i he ta'u 'e tolu kuohilí pea na'e mamatea ai hono tafa'aki to'ohemá.

Ne fakatau 'e Mele 'ene mānavá. Na'á ne fanafana ange, “Oku ou palōmesi te u fai ia.”

Ne 'ikai fuoloa mei ai na'e mālōlō e mali ua e tamai 'a Melé.

'I ha pongipongi 'e taha, na'e fakakaukau ai 'a Mele kuo taimi ke talaange ki he'ene tamaí 'ene palōmesi na'e fakahokó. Na'á ne pehē ange, “Oku ou 'ilo ko hoku ta'u 14 pē 'eni, ka kuo pau ke u 'ave hotau fāmilí ki Saione.” Na'á ne fanongo ki he 'ā hake 'a e ongo māhangá. Peá ne pehē ange, “Kuo taimi ke u ngaohi e me'atokoni pongipongí. Ka ke kātaki 'o fakakaukau pē mu'a ki ai, fakamolemole.”

Na'e hili ha ngaahi 'aho mei ai, na'e ui 'e he Tangata'eikí 'a Mele. Peá ne pehē ange, “Kuo maau e me'a kotoa.” Na'e kei heheu pē 'ene leá koe'uhí

ko 'ene pā kalavá. “Kuó u fakatau atu 'etau kelekelé mo e keli'anga malalá kae lava ke tau fakatau mai ha salioite, fanga pulu, mo ha me'akai. 'Oku 'i ai ha kau fononga salioite te nau fononga ki he Hihifó 'i ha taimi si'i pē mei heni. 'Oku 'ikai ke nau Siasi, ka te tau lava 'o kaungāfononga mo kinautolu 'o a'u ki 'Aioua. Ko 'etau a'u pē ki aí, pea tau kaungāfononga leva mo e Kāingalotu 'oku nau 'alu ki he Tele'a Sōlekí.”

Na'e fā'ofua kiate ia 'a Mele. “Malō 'aupito, Tangata'eiki.” 'E vavé ni pē ha'anau 'alu ki Saione!

Na'e tokoni 'a Mele ki hono fakamā'opo'opo e nga'oto'ota e fāmilí he na'e vave pē hoko mai e taimi

ke fai ai e fonongá. Na'á ne pehē loto pē, “E lelei e me'a kotoa pē. 'E vavé ni pē ha'amau 'i Saione.”

Ka na'e puke 'a e Tangata'eikí. Na'e manavasi'i 'a Mele na'á ne toe pā kalava mei he fakafōtunga 'o e fa'ahi 'e taha 'o hono ngutú.

Na'á ne talaange ki he taki 'o e kau fononga salioté, “Oku fu'u mahamahaki ia ki he fonongá.” “Oku mau fie ma'u pē ha ki'i taimi si'i ke ne fakaakeake ai.”

Na'e tali le'olahi ange 'e he tangatá, “He 'ikai ke mau toe tatali.” Na'á ne toe momou hono le'ó 'i he taimi na'á ne sio ai ki he mata 'o Melé. “Te mou lava 'o nofo pē heni kae 'oleva ke sai fe'unga, pea mou toki tuli fononga

ange leva ke ma'u kimautolu.” Na'e loto lelei ki ai 'a Mele he na'e 'ikai ha toe founa.

Hili ha uike 'e taha mei ai, na'e toe teuteu 'a Mele mo hono fāmilí ki he fonongá. Na'á ne talaange ki hono tuonga'ane ta'u hiva ko Siakisoní, “E heka 'a Sela mo e ongo māhangá 'i he pulú. 'E heka e tangata'ekí 'i he salioté, pea te ke tokoni mai leva koe kiate au ki hono taki e pulú.”

Na'e fanafana le'osi'i pē 'a Sela, “Oku ou ilifia au.” Na'á ne kei ta'u ono pē, pea na'á ne fu'u si'isi'i fau ke heka 'i he pulú. Na'e sio ofofo 'a e ongo māhanga ta'u faá kia Mele.

“Te tau fakavavevave pē ke tau lava ma’u atu ‘etau kulupú!” Ko Mele atu ia ‘i he’ene feinga ke le’o fiefiá.

Na’e lau maile ‘a e fāifononga e fāfili Uanilasí pea laui ‘aho foki. Na’e faifai pea nau ‘ilo’i e mo’oní.

Na’e ‘ikai pē tatali mai e kulupu fononga salioté ia kiate kinautolu. Na’e pau leva ke fononga ‘a Mele mo hono fāfili ki Saione ‘iate kinautolu pē.

Ko e Vaitafe Palaté, Nepulasikā, 1863

“Tu’u ai!” Na’e fusi’i ‘e Mele ‘a e pití, pea na’e māmālie ‘a e pulú. “Oku mou sai pē?” Na’á ne sio ki hono ngaahi tehina iiki ne nau heka he pulú. Na’a nau kamokamo ange.

Na’a nau ‘i he ve’e Vaitafe Palaté, na’e lahi mo pelepela. Na’e fehu’i ange ‘e hono tuonga’ane si’isi’i ko Siakisoní, “Ko e hā leva te tau fa’?” Na’á ne kei ta’u hiva pē, ka na’á ne tokoni kia Mele ki hono taki e pulú. Na’e tokoto pē e Tangata’eikí ‘i mui ‘i he salioté, na’á ne kei puke pē.

Na’e talaange ‘e Mele, “Oku ‘ikai fie ma’u ia ke tau kolosi he vaitafé.” “Ka te tau lava

‘o muimui ai.” Na’e ‘ikai ha hala ki Saione, ka ‘e lava ke tataki kinautolu ‘e he vaitafé ‘i he’enu fononga fakahihifó. “Alu!”

Na’e ‘ikai lavelave’ilo ‘e Mele na’e ‘i ai e kau paionia Māmonga ne nau fononga ‘i he tafa’aki ‘e taha ‘o e Vaitafe Palaté ka ‘i ha hala kehe. Ko e me’a ‘i he ‘ikai ke nau kolosi he vaitafé, na’a nau hū ai ki he Vahefonua ‘o e kau ‘Initiá. ‘E ‘ikai ke nau toe sio ki ha kau fononga salioite ‘i he toenga ‘o e fonongá.

Na’e hoko atu pē ‘enu fonongá. Hili ha ngaahi uike mei ai, na’e fakatokanga’i ‘e Mele ha kohu ‘a e efú ‘i mu’a he halá. Na’á ne fanafana ki he pulú, “Tu’u ma’u.” “Tu’u ma’u.”

Na’e ma’a hake ‘a e efú ‘o ‘asi mai ko ha kau ‘Initia tokosi’i ‘i he’enu hōsí. Na’e ‘unu’unu mai ha tangata ‘e taha ‘i he’ene hōsí ‘o fakasio ki he tokoto ‘a e Tangata’eikí ‘i mui ‘i he salioté.

Na’e mata’i anga’ofa ‘a e tangatá. Na’á ne fehu’i mai mo tuhu ki he Tangata’eikí, “Oku puke?”

Na’e fanafana ange ‘a Mele, “Io.” Na’e ui ‘e he tangatá

ki he'ene kau fonongá 'i honau lea pē 'onautolú, pea na'e tafoki fakavave 'a e kau tangatá 'o talua foki.

Na'e sio hake 'a Mele ki he vela 'a e la'aá. Na'á ne talaange kia Siakisoni, "Tau ki'i mālōlō heni." Na'á ne fua hifo 'a Sela mo e ongo māhangá ki lalo.

"Mele, ha'u 'o sio!" Ko e ui atu ia 'a Siakisoni. Na'e toe foki mai e tangata mata'i anga'ofá 'i he'ene hōsī na'á ne to'oto'o mai ha me'a 'i hono ongo nimá.

Na'á ne pehē ange, "Ko e pato vao. Mo e lāpisi. Ke mou kai." 'I he'ene fu'u 'ohovalé, na'e mo'usioa fakalongolongo pē 'a Mele 'i hono 'oange 'e he tangata anga'ofá 'a e ongo monumanú kiate iá. Na'á ne kamo hono 'ulú peá ne tafoki 'o 'alu lolotonga ia e tō 'a e la'aá.

"Ko e me'akai!" Ko e kaila ia 'a Melé. "Ko e kakano'i manu!" Ko ha mana mo'oni 'a e me'a'ofa ne foaki ange 'e he tangatá.

Na'e lahi e mana na'e hoko 'i he'enu fonongá. Na'e ofi ma ha takanga pafalō kiate kinautolu ka na'á nau mavaeua 'o lue takai pē 'i he salioté. Na'e hanga 'e ha tu'oni matangi efu 'o tatakī atu ha taha 'o e ongo māhangá ki he loto vaitafé, ka na'e lava pē 'e Mele 'o kaufaki'i ia.

Ka na'e kei faingata'a pē e fonongá. Na'e faka'au pē ke fengataliaki e salioté, pea hela'ia

mo e fanga pulú. Na'e luoluo e halá mo tokakovi. Na'e faingata'a ke kolosi 'i he 'otu mo'ungá. Ka na'e kei kitaki pē ki mu'a 'a Mele mo hono fāmilí.

Ne nau toki hifo mai mei ha mo'unga mo e faka-tokanga'i atu 'e Mele ha tangata 'oku heka saliate mai.

Na'á ne pehē ange kia Siakisoni, "Mahalo pē te ne 'ilo'i e hala ki Lihai, 'Iutaá." Na'e 'i ai ha tokoua lahi 'enua tama'i na'e nofo ai.

'I he taimi ne nau fehu'i ai e feitu'u 'oku nau 'i a'i na'e talaange 'e he tangatá, "Oku mou 'i he Tele'a Echo. Ka ko e fē e toenga homou kau fonongá?"

Ne nau fakamatala ange 'enua fonongá, pe na'e ofo 'a e tangatá. "Kuo mou fononga mai ha maile 'e 1,000 (1,609 km) 'iate kimoutolu pē?" Na'á ne kalokalo hono 'ulú 'i he'ene tangane'iá. "Ko ha fefine to'a mo'oni koe. Tuku ke u fakahinohino atu e hala ki Lihai. 'Okú ke meimei a'u pē ki ai."

"Meimei a'u," ko e fanafana le'osi'i ia 'a Melé 'i he tā 'e he tangatá ha mape 'i he kekekelé. Meimei A'u ki Saione. "Oku ou tui mahalo te tau a'u lelei pē."

Na'e a'u 'a Mele mo hono fāmilí ki Lihai 'i 'Iutá. Na'á ne mali kimui ange pea ma'u mo hano fāmilī tokolahi. Kuo tāpuekina ha ní'ihī tokolahi koe'uhí ko 'ene sīpinga 'o e tuí mo e lototóá. ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'ú 'i Tekisisi, USA.

‘Aukai ma’a ha Palōfita

*Na’e ‘ofa ‘a Silioti ‘ia Palesiteni Kimipolo.
Na’á ne faka’amu ke ne mo’ui lelei.*

Fai ‘e Rebecca J. Carlson

Makatu’unga ‘i ha talanoa mo’oni

*“Ke ke fafanga homau laumalié, fakafonu
homau lotó, pea tāpuekina ‘emau ‘aukaí, ‘oku
mau kole” (Hymns, no. 138).*

Na’e hoko ‘a e talanoa ko ‘ení ‘i Tonga ‘i he 1981.

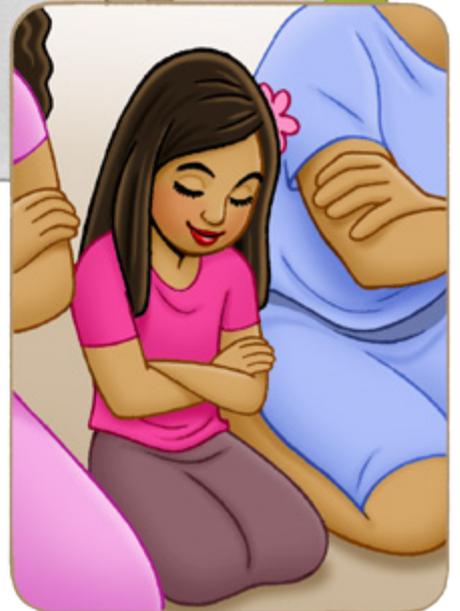
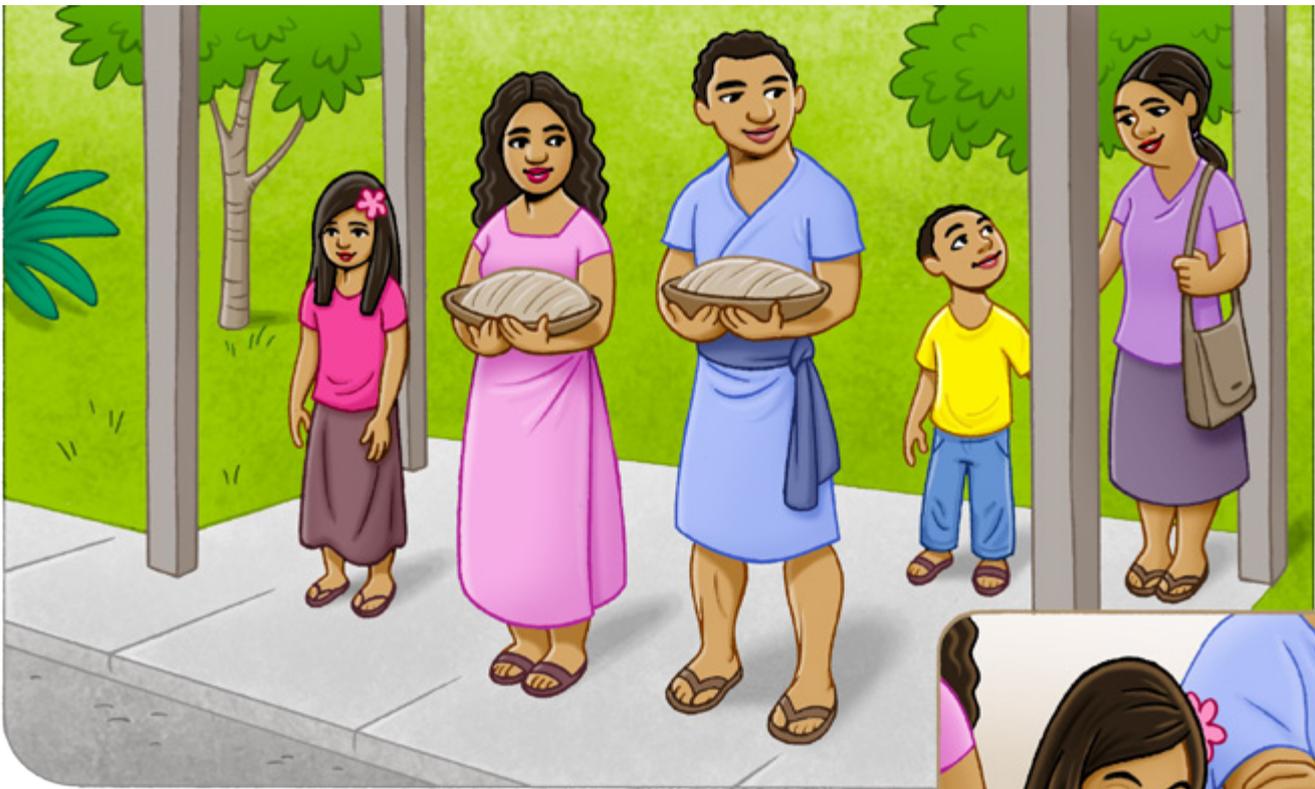
Ihe tuku ‘a e akó na’e lue ‘a Silioti ki ‘apí ‘o fakalaka atu ‘i he ‘ulu lesí mo e ‘ulu mango momohó. ‘I he’ene sio ki he fua ‘i ‘akaú, na’á ne manatu ‘i ‘ene fiekaia. Na’á ne toe manatu ‘i foki ko ha ‘aho makehe ‘eni. Ko e ‘aho ní na’e ‘aukai ai e tokotaha kotoa pē ‘i hono siteiki ‘i Tongá ma’á e palōfita ko Palesiteni Sipenisā W. Kimipoló. Na’e puke ‘a e palōfitá pea na’e fie ma’u ke tafa ia. ‘E fakataha ‘a e siteiki he poó ni ke lotu mo vete ‘enau ‘aukaí.

‘I he taimi na’e a’u ai ‘a Silioti ki ‘apí, na’á ne nāmu ‘i ‘a e me’akai na’e ta’o ‘i he *‘umú*. Na’e lea hono keté he’ene fiekaia. Na’e fiefia ‘a Silioti ‘i he’ene matu’otu’a fe’unga ke ‘aukaí, ka na’e fai-ngata’a ange e ‘aukai ‘i he ‘aho akó ‘i he ‘aukai he ‘aho Sāpaté.

Na’e feinga ‘a Silioti ke fakangaloki ‘ene fiekaia. Na’á ne ma’u ha va’a fefie pea na’á ne tafi e ‘ū la’i’akau na’e fakaveve ‘i he lalo mei lahi na’á ne fakamalumu e lotu ‘ata’ataá.

Na’e fakakaukau ‘a Silioti ‘i he’ene fanofano hono nimá hili ‘ene ngāué, “E mahino pē ki he Tamai Hēvaní kapau te u inu ha ki’i me’i vai si’isi’i pē.” Ka na’á ne fakakaukau ki he’ene

‘ofa lahi ‘ia Palesiteni Kimipoló. Na’á ne faka‘amu ke toe mo’ui lelei pē ‘a e palōfitá. Na’á ne fakakaukau leva ke ne toe tatali pē.

Na’e tangutu hifo ‘a Silioti ‘i he fakafaletoló pea ‘olunga hono ‘ulú ki he funga ‘o ‘ene fa’eé. Na’á ne fu’u hela’ia ‘aupito.

Na’e pehē ange he Fine’eikí, “Te ke lava pē ‘o vete ho’o ‘aukaí, ‘o ka ke ka fie fai ia.”

Na’e pehē ange ‘e Silioti, “Ka ‘oku ou fie ‘aukai pē au. Te u lava’i pē ia ‘e au.”

‘I he foki mai e Tangata’eikí mei he ngāué, na’e tokoni ‘a e fāmílí ki hono fuke e ‘umú. Na’a nau hiko ‘a e lū puaká, iká mo e mei lolo’i na’e ta’ó. Hili iá na’a nau ‘ufi-‘ufi’i leva e me’akaí ‘aki e kongá tupenu pea nau ō mo ia ‘o tali pasi he ve’ehalá.

Na’a nau fetaulaki mo e ngaahi fāmílí kehe ‘i he halá, na’a nau to’o me’akai mo kinautolu. Na’a nau talanoa fiefia ‘i he’enu heka ki he pasi. Na’e tangutu ‘a Silioti ‘i he tafa’aki ‘o e Fine’eikí. ‘I he lele ‘a e pasi ‘i he

hala tokakoví na’á ne nāmu’i e namu ifo ‘a e me’akaí.

Na’e a’u ‘a e pasi ki he fale lotú kuo fakapo’uli. ‘I he loto fale lotú, na’e tū’ulutui fakataha ‘a Silioti mo hono fāmílí mo e kāingalotu tokolahi ‘o e Siasi ‘o Sisū Kalaisi ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní.

Na’e lotu fakalongolongo pē ‘a Silioti ‘i hono lotó lolotonga e lotú, “Kātaki fakamo’ui ‘a Palesiteni Kimipolo ke ne toe mo’ui lelei.” Na’á ne ‘ilo’i na’e lotua ‘e he tokotaha kotoa pē ‘a e me’a tatau. Na’á ne ongo’i ha ongo’i nonga ‘iate ia ‘e mo’ui lelei pē ‘a Palesiteni Kimipolo.

‘I he taimi na’e ‘ā’ā hake ai hono matá na’á ne sio ‘oku tangi ‘a e ni’ihi ‘i hono tafa’akí. Na’á ne ‘aukai fakataha mo e kakai kotoa ko ‘ení. Na’e faingata’a ia, ka na’á ne lava’i ia!

Na’e mo’ui ‘a Palesiteni Kimipolo hili hono tafā pe na’e hoko atu ‘ene fua fatongiā ‘i ha toe ta’u ‘e fā makehe. ■

‘Oku nofo e tokotaha na’á ne fa’ú ‘i Hauai’i, USA.

KO E HĀ ‘OKU TAU ‘AUKAI AI MO LOTÚ?

“Oku ō fakataha pē ‘a e ‘aukaí mo e lotú. Ko e taimi ko ia ‘oku tau ‘aukai ai pea tau lotu ‘i he tuí, ‘oku tau ongo-‘ingofua ai e ngaahi tali ki he’etau lotu pea mo e tāpuaki mei he ‘Eikí.”

Malanga ‘Aki ‘Eku Ongongolelei: Ko ha Fakahinohino ki he Ngāue Fakafaifekau (2004), 92.

Te u 'ilo fēfē 'oku ou matu'otu'a feunga ke 'aukaí?

‘The Sāpate ‘aukaí, ‘oku tau fa’a ta’ekai mo ta’e-
inu ‘o fe’unga mo ha houa kai ‘e ua. ‘Oku tau
foaki foki ‘a e pa’anga ‘o e ongo houa kai ko iá ke
tokoni ki he kakai ‘oku nau fie ma’u iá. ‘Oku ui ia
ko e “foaki ‘aukai.” Lolotonga ‘etau ‘aukaí, te tau
lava ‘o manatu ki he’etau ngaahi tāpuakí, lotua e
ni’ihi kehé, pea ongo’i vāofi mo e Tamai Hēvaní.
Te ke lava ‘o kamata ho’o ‘aukaí ‘i he taimi ‘okú ke
ongō’i ai mo ho’o ongomātu’á ‘okú ke mateuteu
fe’ungá. Kapau ‘oku ‘ikai te ke lava ‘o ‘aukai koe-
‘uhí ko ha’o faingata’a fakaesino, te ke kei lava pē
‘o lotu pea ongo’i e Laumālie Mā’oni’oni kae ‘au-
kai ‘a e ni’ihi kehé.

‘Oku lelei ke ‘aukai ‘i he taimi ‘okú
ke fie tokoni ai ki he ni’ihi kehé
mo ongo’i e Laumālié. Ko ha
taimi lelei ia ke kamata ai ho’o
‘aukaí ‘i he hili ho’o papitaisó.

Eti O., ta’u 9, Kalefōnia, USA

Na’á ku ‘ilo’i ‘eku matu’otu’a
fe’unga ke ‘aukaí ‘i he taimi
na’á ku ongo’i ai ‘oku ou fie
‘aukaí, pea na’e talamai ‘e he
Laumālie Mā’oni’oni ‘oku ou
fai ‘a e me’a totonú. ‘I he taimi
na’á ku kamata aí, na’á ku fakahoko
māmālie ia. Ne u tomu’a ‘aukai ‘i ha
houa kai pē ‘e taha. Hili iá na’á ku
toki feinga leva ‘i he houa kai ‘e uá.

Ane D., ta’u 9, Nevata, USA

Te u ‘ilo’i ‘eku matu’otu’a fe’ungá
koe’uhí he te u ma’u ha ongo mei
he Laumālie Mā’oni’oni ‘okú ne
talama kiate au ko e taimi totonu
‘eni ke ‘aukai aí. Pea hili iá te u
‘eke leva ki he’eku ongomātu’á
pe ‘oku tonu ‘a e ongo ko iá.

Pulukilini R., ta’u 7, ‘Aokalani, Nu’usila

Te ke lava ‘o lotu ki he Tamai
Hēvaní ke ke ‘ilo’i ‘a e taimi totonu
ke ke kamata ‘aukai aí. ‘Oku
ou ‘ilo’i ‘oku lava ‘e he Tamai
Hēvaní ‘o tali ho’o ngaahi lotú.

Liam P., ta’u 7, ‘Iutā, USA

‘I he taimi te u papitaiso aí, ‘oku ou
fakakaukau te u ongo’i mateuteu
leva ke ‘aukai. Te u lava ‘o lotu
ki he Tamai Hēvaní ke Ne tokoni
mai mo fehu’i kiate Ia ‘a e taimi
mo e founga ke u kamata aí.

Palaieni K., ta’u 7, Uāsingatoni, USA

Fai 'e 'Eletā
Larry S. Kacher
'O e Kau
Fitungofulú

Ko Hono Fakaulo Atu Ho'o Māmá

'Oku ou fie talanoa kau ki ha ongo finemui 'oku ou 'ilo'i na'á na hoko ko ha ongo tā sīpinga fisifisi-mu'a 'i hono vahevahe 'o e ongoongolelé. 'I he taimi na'e mei hoko ai e ta'u valu homa 'ofefine ko Nelí, na'e nofo homau fāmilí 'i Suisalani. Na'e fiefia 'a Neli ke papitaiso ia. Kimu'a pea hoko hono 'aho fā'ele'í, na'a mau efiāfi fakafāmilí ai 'i 'api mo homau kaungāme'a ko Tiná. Na'e ako'i 'e he ongo faifekaú 'a Tina. Ka na'e 'ikai ke ne fakapapau'i pe 'okú ne fie papitaiso nai pe 'ikai.

Hili 'emau lēsoní na'a mau kole kia Tina ke ne fai e lotú. Na'e 'ikai ke poto lelei 'a Tina 'i he lea faka-Pilitāniá, ko ia na'á ne lotu leva 'i he lea faka-Siainá. Na'e 'ikai ke mahino kiate kimautolu 'ene leá, ka na'a mau ongo'i 'a e Laumālié 'i he'ene lotú.

'I ha taimi nounou mei ai na'e 'eke mai 'e Neli pe 'e sai pē ke papitaiso fakataha ia mo Tina 'i he 'aho tatau pē. Na'e 'ikai ke ma 'ilo'i pe 'e fēfē ha ongo 'a Tina ki he fo'i fakakaukau ko iá. Ka na'a mau lototaha ke tā telefoni 'a Neli kia Tina 'o 'eke pē ki ai. Ne faka'ohovale kiate kimautolu 'a e tali 'io 'a Tiná!

Na'e papitaiso 'a Neli mo Tina 'i he faka'osinga 'o e uike ko iá. Na'e toki talanoa 'e Tina ha talanoa mālie kiate kimautolu kimui ange. Na'á ne fakamanatu kiate

kimautolu 'a 'ene lotu na'e fai 'i he'emau efiāfi fakafāmilí. 'I he'ene lotú na'á ne kole ai ki he Tamai Hēvaní ke faka'ilo kiate ia pe 'oku totonu nai ke papitaiso. 'I he taimi na'e tā telefoni atu ai 'a Neli 'i he pō ko iá, na'e 'ilo'i 'e Tina kuo ongona 'e he Tamai Hēvaní 'ene lotú.

Na'e hoko foki mo homau kaungāme'a ko Sesimani ko ha fa'ifa'itaki'anga lelei mo ia kiate kimautolu. Na'e ta'u 12 'a Sesimani. Na'e hoko hono fāmilí ko homau kaungāme'a lelei 'i he taimi na'a mau nofo ai 'i he Hahake Lotoloto 'o 'Ēsiá. 'I hono fonuá, na'e 'ikai lava 'e he kāingalotu 'o e Siasí ke talanoa ki he ni'ihi kehé kau ki he ongoongolelé. 'Oku tapui ia 'i he laó. Ka na'e fakakaukau 'a Sesimani ke ne vahevahe 'a e ongoongolelé 'aki 'ene fai 'a ia na'e fakahoko 'e Sisuú. Te ne lava 'o fakahā 'a e 'ofá mo e anga'ofá ki he ni'ihi kehé. Ko e fē pē ha feitu'u ne 'i ai 'a Sesimani pe ko e hā pē ha'ane me'a na'e faí, na'á ne feinga ke ne hangē ko Sisuú. Ko ha kaungāme'a mamae ia ki he ni'ihi kehé.

'Oku fakahā mai 'e Neli mo Sesimani kiate kitautolu 'a e founga te tau lava ai 'o hoko ko ha sīpinga 'o Sisū Kalaisí. Te tau lava 'o fai 'eni tatau ai pē pe ko e hā hotau ta'u motu'á pe ko e fē feitu'u 'oku tau nofo aí. ■

Ko e

Kato

PA'ANGA MANÁ

Fai 'e Amanda Waters

Makatu'unga i ha talanoa mo'oni

"Fili e totonú pea fiefia. Te u fili ma'u pē ia"

(Tohi Hiva 'a e Fānaú, 82).

Mate koe!" Ko Menití ange ia. Na'á ne male ki hono tuonga'ane si'isi'i pea kakau vave ia. Na'e nofo mōtele e fāmili 'a Menití kae 'oua kuo nau hiki ki honau 'api fo'ou. Na'e ifo e ma'u me'atokoni ho'atā na'e fakamafana mei he 'ōvaní. Pea 'oku nau kaukau pāhia 'i he vai kaukau 'a e mōtelé 'i he meimei 'aho kotoa pē!

Ka na'e 'i ai ha me'a pē taha na'e 'ikai fu'u sai 'i he mōtelé. Na'e tu'u e 'ōfisi 'o e pule mōtelé 'i he fungavaka ki lalo 'o e loki ne nau 'i aí, pea na'e pehē 'e he pulé na'e fu'u longoa'a 'a Menití mo hono ngaahi tehiná. Na'á ne fahu'i ki he Tangata'eikí, "Te u fakahoko fēfē 'eku ngāué kapau 'oku longoa'a mai homou lokí hangē 'oku 'i ai ha fanga 'elefānitē?"

Hili e ma'u me'atokoni ho'ataá na'e puna e tuonga'ane si'isi'i 'o Menití ko 'Ēloné mei he funga mohengá 'o fakapatū 'i he falikí. Na'e sio mata mamahi atu 'a Menití ki he Fine'eikí.

"Oua 'e puna. Kātaki 'o 'ete'ete pē," ko e lea ange ia e Fine'eikí.

Ka na'e fu'u tōmui ia. Na'e tatangi e telefoní.

Na'e pehē loto pē 'e Menití, "Oiauē."

Na'e tali 'e he Fine'eikí e telefoní. Na'e fanongo atu pē 'a Menití ki he'ene kole fakamolemole ki he pulé.

Na'e fakangaloku 'e he Fine'eikí hono umá 'i he'ene tāpuni'i e telefoní. Na'á ne pehē mai, "E 'Etuatē mo Menití, te u fakamohemohe 'a 'Ēlone mo 'Ēmilí. Kātaki te mo lava 'o taki atu 'a Kilisitina mo Taniela ke mou 'eve'eva he halá?"

'I he'enu kamata lue atu 'i he tau'anga me'alele 'a e mōtelé, na'e fakatokanga 'i 'e Menití ha me'a 'oku si'isi'i mo lanu melomelo 'i he kekekelé.

Ko ha kato pa'anga. Pea na'e 'i ai mo ha pa'anga 'i loto!

Na'á ne hiki hake 'a e kato pa'angá mo ne pehē atu, "Etuatē, sio ki hē!"

Na'e pehē ange 'e 'Etuatē, "'Oku totonu ke tau 'ave 'eni ki he 'ōfisi 'a e pulé he vave tahá."

Na'e ongo'i manavahē 'a Menití. Ko e hā 'oku pau ke 'ave ai he taimi nī? Ko e hā 'oku 'ikai ke toki fakafoki ai pē 'anai 'e he Fine'eikí pe Tangata'eikí?

Ka na'e 'ilo'i 'e Menití 'a e me'a totonu ke fai.

Na'e fakaava 'e he fānaú 'a e matapā 'o e 'ōfisi pe hū tailiili ki loto. Na'e fakafulofula 'a e pulé. Na'e pehē ange 'e Menití, "Na'a mau ma'u e kato pa'anga ko 'enī 'i he tau'anga me'alelé." Na'e tete hono nimá 'i he'ene hili 'a e kato pa'angá ki he funga kānitá.

Na'e sio hake ha tangata na'e tu'u 'i he ve'e kānitá. Peá

ne pehē ange, "'Oku ha'aku ia." Na'á ne sio fakavave ki he loto kató. "Pea 'oku 'i ai pē me'a kotoa. Kauleka, mālō 'aupito!"

Na'e sio hake 'a Menití ki he pulé. Na'e 'ikai ke ne toe fakafulofula, ka na'e mata fiefia.

Na'e fahu'i ange 'e Taniela hili 'enu mavahe mei he 'ōfisi, "Na'e faimana 'a e kato pa'angá ia?"

Na'e 'eke ange 'e 'Etuatē, "Ko e hā 'okú ke pehē ai 'oku faimaná?"

"He na'á ne 'ai ke fiefia 'a e tangata 'ite'itá!"

Na'e kalokalo e 'ulu 'o 'Etuatē. Na'á ne pehē ange, "Na'e 'ikai faimana 'a e kato pa'angá." "Na'á ne fiefia he na'a tau fai 'a e me'a totonú."

Na'e ongo'i 'e Menití ha ongo makehe 'i hono lotó. Na'e 'ikai ke ne teitei 'ilo'i 'e lava 'e he fili ki he totonú 'o 'ai ke fiefia 'a e ni'ihī kehē.

'I ha ngaahi 'aho si'i mei ai, na'e 'alu 'a Menití mo e Tangata'eikí ke totongi e mo'ua fakauiké. Na'e malimali ange e pulé kia Menití. Na'e tu'o taha pē 'ene telefoni ange talu 'enu ma'u e kato pa'angá, ke fakamālō ange 'i he'enu faitotonú. Na'e ongo'i 'e Menití 'oku 'i ai hano kaungāme'a fo'ou.

Na'e fakakaukau 'a Menití, "'Oku faimana mo'oni pē 'a e fili ia ki he totonú." Na'á ne ta'alo nofo ā, pea na'e ta'alo mai 'a e pulé. "Pea 'oku 'ikai ke ne loko 'ite'ita fēfē." ■

'Oku nofo 'a e taha na'á ne fa'ú 'i Nevata, USA.

Ko e Faitotonú

'I ha 'aho 'e taha lolotonga e taimi mālōloó, na'e tō ha sēniti 'a ha tokotaha. Na'á ku to'o ia ki 'olunga, pea neongo na'á ku fie tauhi ia ma'aku, na'á ku 'ave ia ki he faiakó. Na'á ku ongo'i fiefia he na'á ku fili ki he totonú. Na'á ku ako kapau te ke ma'u ha me'a 'oku 'ikai ko ha'o me'a, pea neongo ho'o sa'ia aí, 'oua te ke tauhi ia, he ko e kaiha'a leva ia.

Tyler B., ta'u 7, 'Olikoni, USA

Fai 'e 'Eletā
M. Russell Ballard
'O e Kōlomu 'o e
Kau 'Aposetolo 'e
Toko Hongofulu
Mā Uā

Ko e hā 'a e fakataha alēlea fakafāmilī?

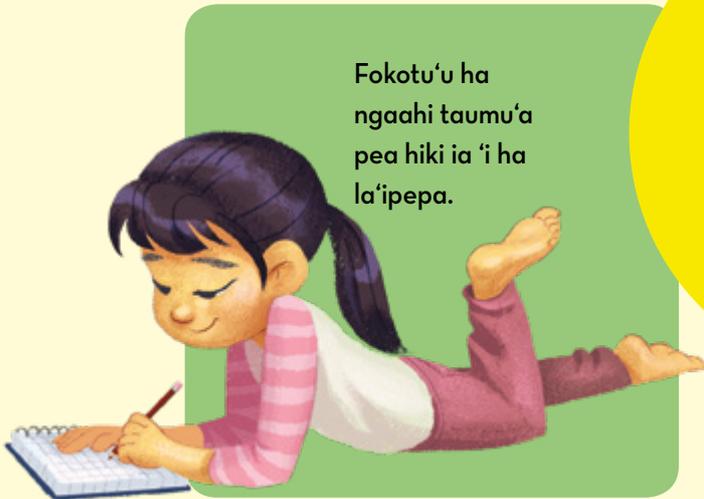
Ko e fakataha alēlea fakafāmilī ko ha fakataha ia 'i ha 'aho pē 'o e uiké. 'E lava pē ke hoko ia ko ha fakataha 'a e mātu'á mo koe pe ko ha fakataha mo e fāmilī kotoa. Ko ha taimi ia te ke lava ai 'o fakahoko 'a e ngaahi me'a ko 'enī . . .

Tamate'i
ho'o nāunau
faka'ilekitulōniká
kae fesiofaki mo
fanongo ki
he fāmilī.

Talaange ki
ho'o mātu'á 'a
e ngaahi me'a
'okú ke hoha'a
pe manavahē
ki aí.

Fokotu'u ha
ngaahi taumu'a
pea hiki ia 'i ha
la'ipepa.

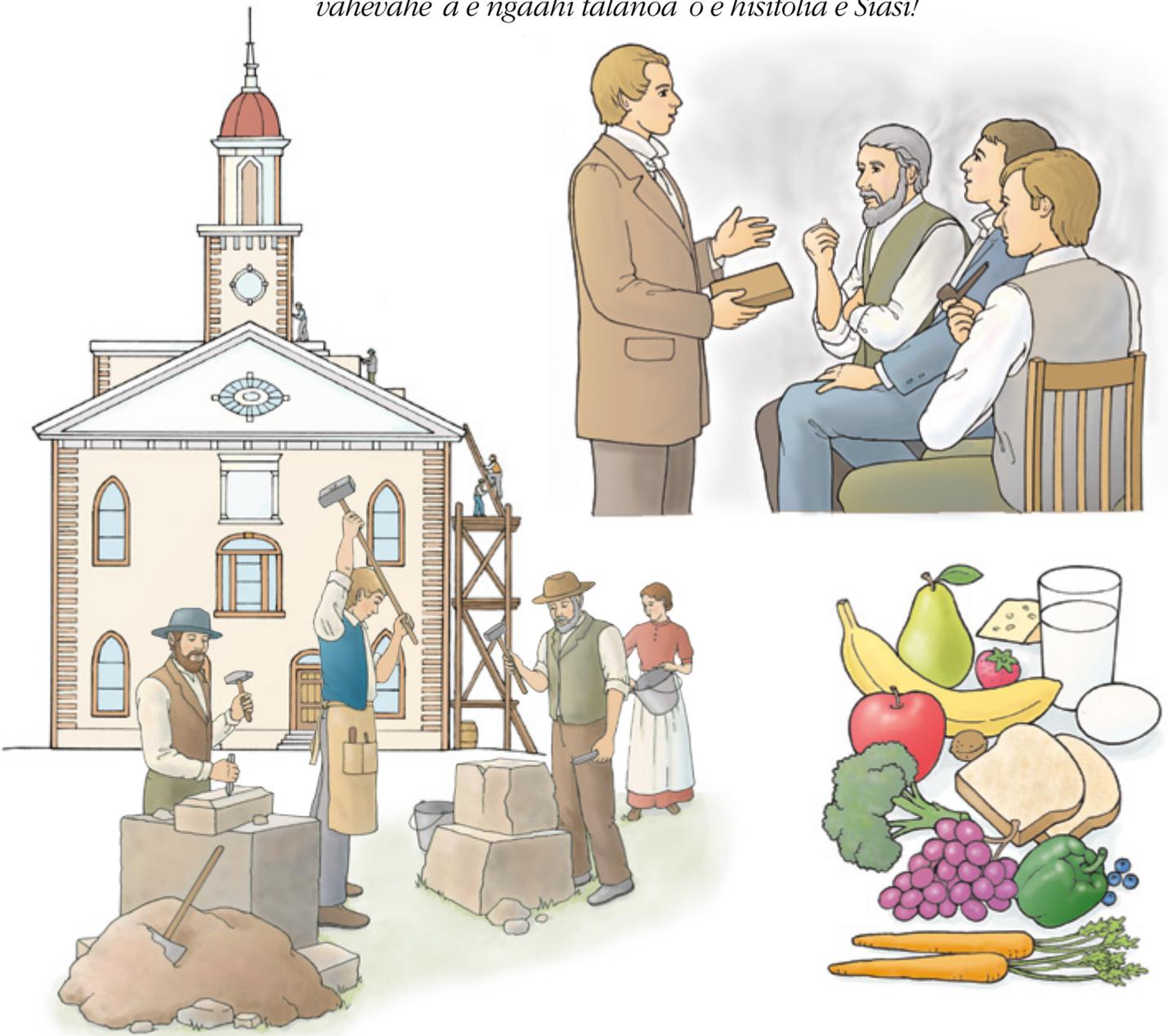
Fakahā ho'o
fie tokoni ki
ha'o tokoua
lolotonga
ha taimi
faingata'a.

'E hanga 'e he fakataha alēlea fakafāmilī 'oku fakataha'i mo e lotú 'o fakaafē'i ke 'i homou 'apí e Fakamo'uí. 'E tokoni ia ke fiefia ai ho fāmilī.

Mei he "Ngaahi Fakataha Alēlea Fakafāmilī," Liahona, Mē 2016, 63–65.

Ketilani mo e Lea 'o e Potó

Kosi 'a e ngaahi fakatātā ko 'enī ke tokoni atu ki hono vahevahe 'a e ngaahi talanoa 'o e hisitōlia e Siasí!

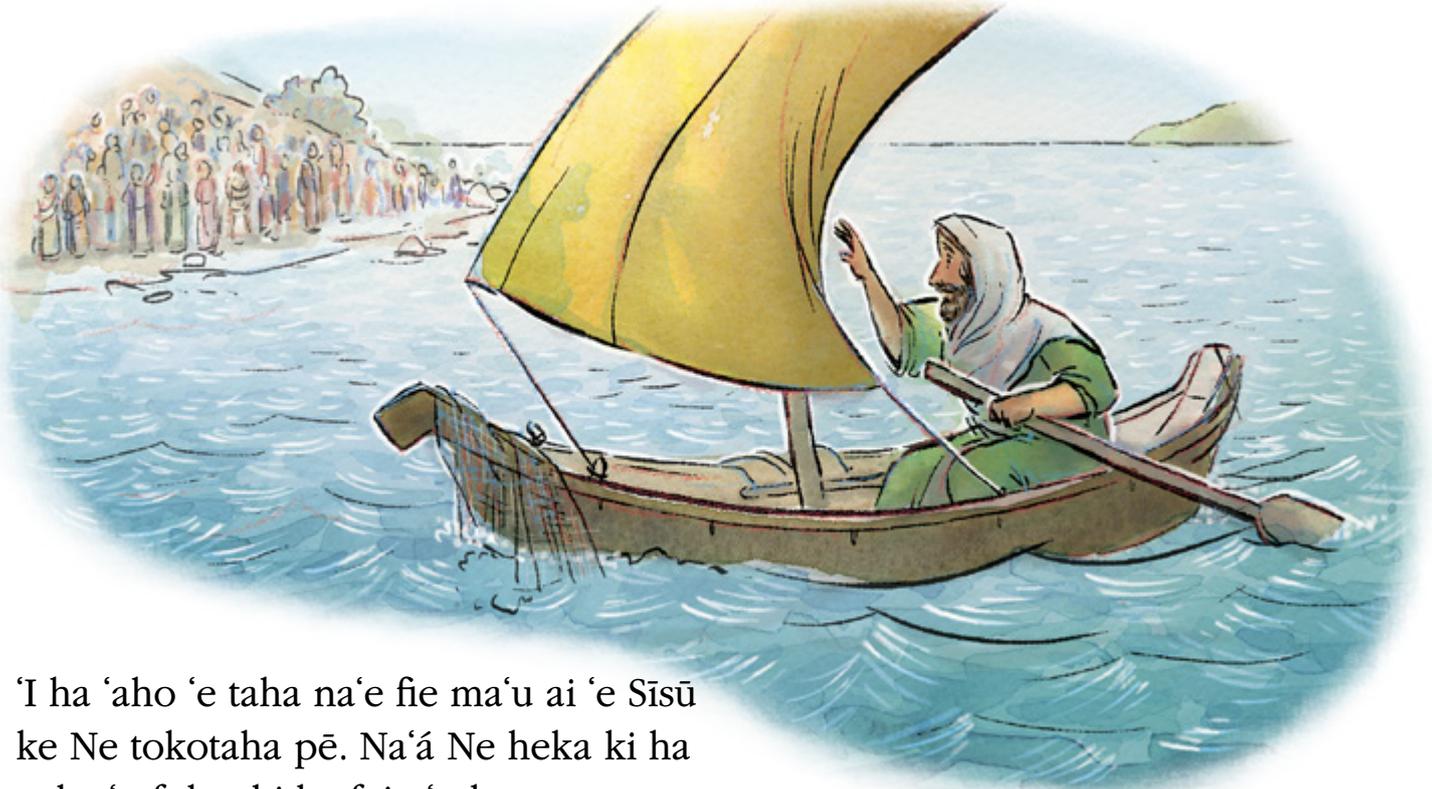

Lolotonga e nofo 'a e fuofua Kāingalotú 'i Ketilani, 'Ohaioó, na'e fakahā ange 'e he 'Eikí ke langa ha tempale. ('Oku hā 'i he T&F 110 'a e fakamatala ki he me'a na'e hoko hili hono fakatapui e tempalé.) Na'e toe fakahā foki 'e he 'Eikí kia Siosefa Sāmita ke fokotu'u ha ako ke ako'i ai e kau taki 'o e Siasí kau ki he ongoongolelei. Na'e tokolahi e kau tangata he ako ko 'enī na'a nau ifi mo mama tapaka. Na'e 'ikai ke sa'ia 'a Siosefa mo 'Ema 'i he 'ahu mo e veve 'a e tapaká. 'I he taimi na'e fehu'i ai 'e Siosefa ki he 'Eikí 'a e me'a ke fai, na'a ne ma'u 'a e fakahā 'oku tau ui he taimi ni ko e Lea 'o e Potó. 'Oku hā 'a e fakahā ko 'enī 'i he T&F 89.

Te ke lava 'o ako lahi ange ki he kakai 'i he hisitōlia 'o e Siasí 'i he liahona.lds.org.

Na'e Fafanga 'e Sīsū 'a e Kakai Tokolahi

Fai 'e Kim Webb Reid

'I ha 'aho 'e taha na'e fie ma'u ai 'e Sīsū ke Ne tokotaha pē. Na'á Ne heka ki ha vaka 'o folau ki ha feitu'u longonoa. Taimi nounou pē na'e muimui 'iate Ia ha kakai tokolahi.

Na'e ako'i 'e Sīsū 'a e kakaí mo fakamo'ui 'a e ni'hi na'e puké. 'I he faka'osinga 'o e 'ahó, na'e kamata ke fiekaia 'a e tokotaha kotoa pē. Na'e fie ma'u 'e he kau ākongá 'a Sīsū ke Ne fekau'i 'a e kakaí ke nau o 'o fakatau mai ha me'akai mei he koló.

Na'e fekau'i 'e Sīsū 'Ene kau ākongá ke fafanga e kakaí koe'uhí ke 'oua te nau mavahe. Ka ko e fo'i mā pē 'e nima mo ha mata'i ika 'e ua na'e ma'u 'e he kau ākongá. Na'e 'ikai ke fe'unga ia ke fafanga 'aki 'a e kakaí.

Na'e tāpuaki'i 'e Sīsū 'a e me'akaí pea pakipaki ia. Na'e tufotufa leva ia 'e he kau ākongá ki he kakaí. 'E fe'unga nai 'a e me'akaí?

Na'e laui afe 'a e fānau, kakai fefine, mo e kakai tangata na'a nau kai 'i he maá mo e iká. 'I he hili 'enau kaí, na'e toe 'a e kato me'akai 'e 12! Ko ha mana ia. 'Oku kei hoko pē 'a e ngaahi maná 'i māmani he 'ahó ni! ■

Mei he Mātiu 14:13–21.

'Oku Ou Sai'ia ke Lau e Folofolá

TĀ FAKATĀTAANĪ E ARRYL STOTT

Fai 'e Palesiteni
J. Reuben Clark Jr.
(1871–1961)

Tokoni 'Uluaki 'i he Kau
Palesitenisi 'Uluaki

'A KINAUTOLU 'I HE SALIOTE FAKA'OSÍ

'I he saliate faka'osí na'e 'i ai 'a e lī'oa mo e māteakí mo e angatonú, kae hiliō aī, 'a e tui ki he Kau Takí pea mo e mālohi 'a e 'Otuá.

'Oku ou fie lea kau ki he saliate faka'osí 'i he halanga saliate lōloa kotoa pē na'e 'osikivaelenga 'i he funga fonua tokalelei. . . .

. . . 'Oku 'ikai ke fa'a lava 'e kinautolu 'i he saliate faka'osí 'o sio ki mu'a 'aupito ki he Kau Takí, pea na'e 'ikai ke nau fa'a 'ilo'i e lanu pulú 'a e langí he na'e fa'a kāpui ia 'e he kohu 'o e efu 'i he halá. Ka 'i he 'aho kotoa pē, na'e vilitaki atu ki mu'a 'a kinautolu ne 'i he saliate faka'osí, ongosia mo vaivaia, fā e va'é pea meimei lotofó'i he taimi 'e ni'ihi, na'e tokoni'i kinautolu he'enua tui 'oku 'ofa 'a e 'Otuá 'iate kinautolú, 'a e mo'oni 'o e ongoongolelei kuo toe fakafoki maí, pea mo e tataki mo fakahinohino 'e he 'Eikí 'a e Kau Takí 'i mu'á. Ko e taimi 'e ni'ihi, ko kinautolu na'e 'i he saliate faka'osí ko e taimi na'e mālohi ai 'enua tuí, na'a nau mamata 'i ha kili'i momeniti ki he ngaahi nāunau 'o ha pule'anga fakalangi, ka na'e kei taumama'o ia he na'a nau fehanganagai ma'u pē mo e ngaahi fie ma'u fakatu'asinó, 'a e ongosia, lotomamahí pea taimi 'e ni'ihi mo e

lotofó'i, pea na'e vave leva ke mole atu 'a e vīsoné.

Ko e taimi na'e mole atu ai 'a e vīsoné, na'a nau lotomamahi. Ka na'a nau kei lotu pē mo tuiaki atu 'i he'enua fonongá ki mu'a, 'o 'ikai ha fakahikihiki mei he ni'ihi kehé, 'ikai ha fakalotolahi, pea 'ikai 'aupito ha faka'ilonga. . . . Ka 'i he saliate faka'osí na'e 'i ai 'a e lī'oa mo e māteakí mo e angatonú, kae hiliō aī, 'a e tui ki he Kau Takí pea mo e mālohi mo e angalelei 'a e 'Otuá.

Ko ia 'i he efú mo e likolikó, . . . na'a nau fononga māmālie atu kae 'oua kuo nau fakalaka atu 'i he 'otu mo'ungá 'o a'u ki he tele'á 'a ia na'e talitali ai kinautolú 'o nau ma'u ai ha mālōlō mo ha nofo'angá. . . .

Ka ko e tokolahi 'o e kakai lototo'á ni, 'a ē na'a nau ma'u 'a e tui ta'euei'ia mo e taukei mā'ongo'ongá, na'e te'eki ke nau 'i he ngata'anga 'o 'enua fonongá.

Na'e toe ui kinautolu 'e Misa Pilikihami [Tongi] ke nau ngāue 'i he

pule'anga 'o e 'Otuá pea fekau ke nau nofo'i 'a e tele'á, 'i he ngaahi feitu'u vāofí pe mama'o atu pe 'i he 'otu mo'ungá ke nau ma'u ai ha hūfanga'anga. Ko ia ne nau tānaki 'enua fanga pulú pea ha'i fakataha 'enua kavengá, pea . . . kamata māmālie atu 'enua fonongá ki he ngaahi tele'a fo'ou, 'o kei falala 'i he tui haohao ki he poto mo e tataki fakalangi 'o honau Mōsesé.

Pea ko e lauiafe mo e lauimiliona 'o e kau paioniá talu mei he kau fuofua paioniá 'o a'u ki he taimí ni, 'a kinautolu na'e fili 'e he 'Otuá na'a nau fua kakato honau ngaahi fatongiá 'o tatau pē mo Misa Pilikihami mo e ni'ihi kehe ne nau fua faivelenga honau fatongiá, pea na'e foaki 'e he 'Otuá honau palé 'o fakatatau mo ia. Na'a nau lea, fakakaukau, ngāue pea ma'u 'a e tuí 'o hangē ko e kau paioniá, 'o tatau pē mo kinautolu ne nau 'i ha uiu'i mā'olunga angé. Ko e ngāue ki hono langa hake 'o e nofo'anga 'i he vaha'amo'ungá na'e 'ikai ke fai ia 'i he lilo ka na'e fai ia 'e he fu'u kakai tokolahi ko 'eni mei he ngaahi fonua kehekehe 'a ia na'a nau hikifonua mai 'o ngāue pea langa hake e fonuá 'i he tui mo e talangofua ki honau kau taki ne uiu'i fakalangi.

Ki he ngaahi laumālie angavai-vai mo mā'ongo'ongá ni, . . . 'oku ou foaki atu 'i he fakatōkilalo 'eku 'ofá, 'eku faka'apa'apá, mo 'eku fakalāngilangi. ■

Mei ha lea 'i he konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 1947, "To Them of the Last Wagon." [Kiate Kinautolu 'i he Saliate Faka'osí]

'A KINAUTOLU I HE SALIOTE FAKA'OSI,
(CA. 1954), FAI 'E LYNN FAUSETT

Tokoni'i e he'enu tui kia Sisū Kalaisi, na'e fokotuu i he lototo'a e he kau paioni'a ha hala na'e iloa ko e Halanga Māmongā i he'enu fononga maile e 1,000 (1,600 km) ki he Tele'a Sōleiki. Na'e 'ikai lava e kinautolu na'a nau fakamuimuitaha i he fononga o sio ki mu'a ki honau kau taki, ka na'a nau kei vilitaki atu pē ki mu'a i he tui mālohi.

‘Oku ‘i he Makasini Foki Ko ‘Ení

MA‘Á E KAKAI LALAHÍ KEI TALAVÓÚ

KO E ME‘A PĒ NA‘Á NE FAKAHAOFI AÚ

Na‘e fehangahangai ‘a Suho mo e laulanú mo hono fakafisinga‘í ka na‘á ne kau ki he ongoongoleléi pea ako ai ke ne toe ma‘u ‘a e loto-falala ki he ní‘hi kehé.

p.44

MA‘Á E TO‘U TUPÚ

p.50

MĀLOHI ‘i he Uiké Kakato

Ko e founga ‘e lava tokoni ai e sākalamēnití ke ke lototo‘a ‘i he uike kotoa pē.

MA‘Á E FĀNAÚ

Tuliki ‘o e Fehu‘í

Ko e fē taimi totonu ke kamata ai ‘e he fānaú ‘a e ‘aukaí?

p.70

